

FİKRİYAT

FİKRİYAT SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

FIKRIYAT

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2022

Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, *Fikriyat* Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, yılda iki defa (Haziran ve Aralık aylarında) yayımlanan Uluslararası erişime açık bilimsel odaklı bir akademik dergidir. Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Fikriyat* Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi'nin amacı, sosyal bilimlere azamî derecede geniş bir perspektiften yaklaşıarak alan çalışmalarına katkı sunmak ve çeşitlilik oluşturmaktır. Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, *Fikriyat* Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, **Türk Dili ve Edebiyatı, Karşılaştırma Edebiyat, Tarih, Coğrafya, Eğitim Bilimleri ve Öğretmen Yetiştirme Programları, Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji, Sanat Tarihi** başta olmak üzere sosyal bilimleri konu alan çalışmalara öncelik tanımaktadır. Dergimizde Türkçe, Almanca, Fransızca ve İngilizce dillerinde yazılan makalelere yer verilir. Fakat Türkçe dışındaki dillerde yazılan makale sayısı toplam makale sayısının yarısını geçemez. Ayrıca her sayıda sosyal bilimlerle ilgili kitap kritiği, yayın değerlendirme ve yayın tanıtımını konu alan çalışmalara da yer verilir.

İletişim

Doç. Dr. Ulaş Bingöl

email: ulasedebiyat@gmail.com

Tel: 05051138710

Dr. Öğr. Üyesi Enser Yılmaz

email: enseryilmaz@siirt.edu.tr

Teknik İletişim

Arş. Gör. İlknur Ağtürk

email: fikriyatdmail.com

EDİTÖR

Prof. Dr. Cahit Pesen (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

EDİTÖR YARDIMCILARI

Dr. Öğr. Üyesi Enser Yılmaz (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Doç. Dr. Ulaş Bingöl (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

ALAN EDİTÖRLERİ

Türk Dili ve Edebiyatı

Prof. Dr. Hüseyin Yaşar (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Felsefe

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih Güloğlu (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis, Türkiye)

Sosyoloji

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Tan (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Psikoloji

Dr. Zakir Elçiçek (Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, Türkiye)

Eğitim Bilimleri ve Öğretmen Yetiştirme Programları

Doç. Dr. Veysel Okçu (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Coğrafya

Doç. Dr. Adnan Alkan (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Tarih

Prof. Dr. Gülnisa Aynakul (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Yabancı Dil Editörleri

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt Demir (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Öğr. Gör. Halil Özdemir (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Redaksiyon

Arş. Gör. Ümit Çelebi (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Arş. Gör. Yunus Özduğun (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Mizanpaj

Arş. Gör. Dilan Tapar (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Arş. Gör. İlknur Ağtürk (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

YAYIN KURULU

Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma (Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Cemalettin Erdemci (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Prof. Dr. Maria DiBatissa (Princeton Üniversitesi, Princeton, USA)

Prof. Dr. Kemal Sılay (Indiana Üniversitesi, Bloomington, USA)

Prof. Dr. İbrahim Kavaz (Fırat Üniversitesi, Elazığ, Türkiye)

Prof. Dr. Hasan Basri Memduhoğlu (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Prof. Dr. Murat Ağarı (Karabük Üniversitesi, Karabük, Türkiye)

Prof. Dr. Cahit Epçaçan (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Prof. Dr. Ahmet Kankal (Ankara Yıldırım Bayezit Üniversitesi, Ankara, Türkiye)

Prof. Dr. Abdülmecit Canatak (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye)

Prof. Dr. Salahaddin Bekki (Kırşehir Üniversitesi, Kırşehir, Türkiye)

Prof. Dr. Konuralp Ercilasun (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye)

Prof. Dr. Cholpon Chotaeva (American University Of Central Asia, Bişkek, Kırgızistan)

Prof. Dr. Abdülhalik Bakır (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik, Türkiye)

Prof. Dr. Aydın Çelik (Fırat Üniversitesi, Elazığ, Türkiye)

Prof. Dr. Erdal Açıkşes (Munzur Üniversitesi, Tunceli, Türkiye)

Prof. Dr. Pınar Ülgen (Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Tokat, Türkiye)

Doç. Dr. Güray Alpar (Emekli Tümgeneral) (Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, Türkiye)

Doç. Dr. Mustafa Alican (Muş Alparslan Üniversitesi, Muş, Türkiye)

Doç. Dr. Murat Serdar (Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Tokat, Türkiye)

Doç. Dr. Rıskul Joldoshev (Kırgızistan İlimler Akademisi, Bişkek, Kırgızistan)

Doç. Dr. Murat Zengin (İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye)

Dr. Jonas Elbousty (Yale Üniversitesi, Connecticut, USA)

Dr. Öğr. Üyesi Mehdi REZAI (Allameh Tabataba'i University, Tahran, İran)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Kemal Timur (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, Türkiye)

Doç. Dr. Seyfettin Kaya (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Doç. Dr. Mustafa Yiğitoğlu (Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkhakim Tuğluk (Iğdır Üniversitesi, Iğdır, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Figen Kanbir (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Abdulkhakim Tuğluk Iğdır Üniversitesi

Doç. Dr. Adnan Alkan Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Özalper Muş Alparslan Üniversitesi

Doç. Dr. Taner Kılıç Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Erkan Afşar Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nusret Yılmaz Iğdır Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat Çetinkaya Adıyaman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Talip Çukurlu Siirt Üniversitesi

Dr. Feyza Bulut Dicle Üniversitesi

Dr. Şaban Öztürk Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Mehmet Cihangir Dicle Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Editör Notu.....	VI
Araştırma Makaleleri	
1. İki Abdullah'ın Oynadığı Köşe Kapmacada Veyahut Alicengiz Oyununda” Edgar Allan Poe İzleri.	1-22
2. Postmodern Mülâhazalar-I	23-34
3. Sağlık Turizmi Açısından Örnek Bir Mekân: İspender.....	34-58
4. Yaptırımların Tipolojisi ve Uluslararası Hukukta Tek Taraflı Yaptırımlar: İran Örneği	59-81
Yayın Kritiği	
5. XVI ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Şair Tezkirelerinde Anekdot-Zihniyet İlişkisi...82-86	

Değerli hocam,

Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde yayın hayatını sürdüren Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi'nin üçüncü sayısını/Haziran-2022 yayımladık. Belirlediği bilimsel ilkelere sıkıca bağlı kalan Fikriyat Dergisi; Citefactor, Researchbib ve Asos Index tarafından dizinlenmektedir. Ayrıca birçok ulusal ve uluslararası dizinde taranmak için başvuruda bulunan dergimizin önümüzdeki sayılardan itibaren farklı dizinler tarafında da taranacağını öngörmekteyiz.

Dergipark sistemi üzerinde yayın hayatına devam eden dergimizin bu sayısında dört araştırma makalesi ve bir yayın kritiği yer almaktadır.

Dergimizin bir sonraki sayısı Aralık 2022'de yayımlanacaktır. Aralık 2022 sayısı için makale kabulüne başlamış bulunmaktayız. 30 Ekim 2022 tarihine kadar kıymetli çalışmalarınızı dergimize yollayabilirsiniz. Dergimizin son sayısına şu adresten erişebilirsiniz: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fikriyat>

Prof. Dr. Cahit PESEN

Editör/Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı

FİKRİYAT

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2022

Makale Adı /Article Name

“İKİ ABDULLAH’IN OYNADIĞI KÖŞE
KAPMACADA VEYAHUT ALİCENGİZ
OYUNUNDA” EDGAR ALLAN POE
İZLERİ^{1 2}

EDGAR ALLAN POE TRACES IN
“TWO ABDULLAH’S CORNER GAME
OR ALI CENGİZ’S GAME”

Yazar

Derya KILIÇKAYA

Dr., Kocaeli Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, e-mail: derya.kilickaya@kocaeli.edu.tr

ORCID NO: 0000-0001-5964-5485

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 12 Nisan2022

Kabul Tarihi: 28 Haziran 2022

Yayın Tarihi: 30 Temmuz 2022

Kaynak Gösterme

Kılıçkaya, D. (2022). “İki Abdullah’ın Oynadığı Köşe Kapmacada Veyahut Alicengiz Oyununda” Edgar Allan Poe İzleri. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), s.1-22.

Ek Beyan: Yazar etik kurulu onayının gerekmediğini beyan etmiştir.

¹ Bu makaleyi, 11 Nisan 2020’de 22 yaşında koronadan kaybettiğim İTÜ Uçak Mühendisliği son sınıf öğrencisi kardeşim Emircan Kılıçkaya’ya ithaf ediyorum.

² Makalenin başlığında yer alan tırnak içindeki ifade, A. Cüneyt İssı’nın “Bir Şiirin Penceresinden Tanpınar’ın ‘Abdullah Efendi’nin Rüyalari’-Uyanışın Mukadder Olduğu Rüyalari-“adlı yazısından aynen alınmıştır. Türk Dili, Cilt CVIII, S. 761, Mayıs 2015, s. 111.

Öz

İlk defa 6 Eylül-23 Eylül 1941’de Tasvir-i Efkâr’ın 4807-4824 numaralı nüshaları arasında yayımlanan “Abdullah Efendi’nin Rüyalari”, Tanpınar’ın aynı adı taşıyan ve ilk baskısı 1943 senesinde yapılan hikâye kitabının içinde yer alır. Abdullah Efendi, bu hikâyede pek çok şeyle imtihan edilir. Metinde, korku edebiyatı \ gotik edebiyat dendiğinde akla gelen ilk isimlerden olan ve Tanpınar’ı bir hayli etkilemiş Edgar Allan Poe’nun ve hikâyelerinin izlerini görmek mümkündür. Bu edebiyat, en çok karanlık ve ölüm ile ilgilidir. Poe’nun ölümcül ve karanlık eserleri Tanpınar’a da tesir etmiştir. Tanpınar’ın hikâyesi de tıpkı Poe’nunkiler gibi yeterince karanlık ve gizemlidir. Korkutucu bir metin olan “Abdullah Efendi’nin Rüyalari”nda, Poe’nun metinlerinde de görülebilen pek çok gotik motifle karşılaşmak mümkündür. Hikâye boyunca “dehşet”e düşen Abdullah Efendi, kasvetli mekânlarda olağanüstü şeyler yaşar. İçinde bulunduğu durum ve verdiği tepkilerle Edgar Allan Poe’nun rahatsız edici ve rahatsız edilen kişilerini anımsatır. Kesik başlar, fanteziler, ifritler, mahluklar \ yaratıklar, sıkıntı verici gotik yerler, esrarlı \ ürpertici odalar, silik \ belirsiz\ gizemli kadınlar, dirilmeler, halüsinasyonlar, hayaller, gölgeler, hayaletler, kötü ruhlar, korkunç çocuklar, lanetler, tenha sokaklar, cesetler, ıssız evler, parçalanmış vücutlar, metafizik gizler, uğursuz nesnelere, şeytanın büründüğü hayvanlar... Tüm bunlar, Poe’nun hikâyelerinde de rahatlıkla görülebilen gotik motif ve unsurlardır. Hikâyedeki en önemli korkutucu öğe ise ölümdür. Ölüm merkezli korkulu hayallerin ve halüsinasyonların bir hikâyesi olan “Abdullah Efendi’nin Rüyalari”, iki Abdullah’tan hangisinin sahîh, hangisinin hayal ürünü olduğunun tam olarak anlaşamadığı bir metindir. Bu makalenin amacı ise Poe’nun hikâyelerinden hareketle, Tanpınar’ın metnindeki gotik motifleri, korku unsurlarını; yani Edgar Allan Poe’nun izlerini araştırıp bulmaktır. Bu araştırma yapılırken Poe’nun hikâyeleri ile Tanpınar’ın metnini karşılaştırma yoluna gidilecektir.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Efendi’nin Rüyalari, Tanpınar, Edgar Allan Poe.

Abstract

“Abdullah Efendi’s Dreams”, which was first published between September 6 and September 23, 1941 in Tasvir-i Efkâr copies numbered 4807-4824, is included in Ahmet Hamdi Tanpınar’s story book of the same name, the first edition of which was published in 1943. Abdullah Efendi is tested by many things in this story. In the text, it is possible to see the traces of Edgar Allan Poe and his stories, who is one of the first names that come to mind when it comes to horror literature / gothic literature and greatly influenced Tanpınar. This literature is most concerned with darkness and death. Poe’s deadly and dark works also influenced Tanpınar. Tanpınar’s story is dark and mysterious enough, just like Poe’s. In “Abdullah Efendi’s Dreams”, which is a frightening text, it is possible to encounter many gothic motifs that can also be seen in Poe’s texts. Abdullah Efendi, who is “horrified” throughout the story, experiences extraordinary things in gloomy places. With his situation and his reactions, he is reminiscent of Edgar Allan Poe’s disturbing and disturbed persons. Cut heads, fantasies, demons, creatures\creatures, troubling gothic places, mysterious\creepy rooms, faint\uncertain\mysterious women, resurrections, hallucinations, dreams, shadows, ghosts, evil spirits, scary children, curses, secluded streets, corpses, desolate houses, dismembered bodies, metaphysical secrets, ominous objects, animals disguised by the devil... All these are gothic motifs and elements that can be easily seen in Poe’s stories. The most important frightening element in the story is death. “Abdullah Efendi’s Dreams”, which is a story of death-centered fearful dreams and hallucinations, is a text in which it cannot be fully understood which of the two Abdullaha is true and which is fictional. The aim of this article is to analyze the gothic motifs and horror elements in Tanpınar’s text, based on Poe’s stories; that is, to search for and find traces of Edgar Allan Poe. While doing this research, it will be tried to compare Poe’s stories with Tanpınar’s text.

Keywords: Abdullah Efendi’s Dreams, Ahmet Hamdi Tanpınar, Edgar Allan Poe.

Giriş

“Tesadüflerin oyuncuğu irade yoksunu bir karakter” (Eliuz, 2020: 1609) olan Abdullah Efendi, Tanpınar’ın “eline düşmüş” bir “oyuncu”dur. O, **medyum** aracılığıyla görülmez memleketlerden **çağrılmış bir ruhun** masabaşında tekrar insani bir biçime girmiş hâlidir. Bir diğer ifadeyle, Tanpınar’ın *Mahur Beste*’nin Behçet Bey’i için hayal ettiklerinin ete kemiğe bürünmüş şeklidir. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mahur Beste*’nin kahramanı Behçet Bey’e yazdığı mektupta, “Poe’nun eline düşseydiniz, medyum kuvvetiyle, görülmez ülkelerden çağrılmış bir ruhun masabaşında tekrar insani bir şekle girişi olurdu.” (Tanpınar, 2017: 153) cümlesiyle hem bir Edgar Allan Poe okuyucusu olduğunu ispatlar³ hem de Behçet Bey’i, aslında Poe gibi birinin yazmasının daha uygun olacağını vurgular. Her ne kadar Poe, Behçet Bey’i yazmasa da Tanpınar, bir anlamda Poe’nun yerine geçer ve hayal ettiği şeyi Abdullah Efendi üzerinden gerçekleştirir.

Tanpınar’ın, eserlerinde metafizikten faydalandığı yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Özellikle *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanıyla *Rüyalar* isimli hikâyesi, isprizmadan yararlandığı eserlerdendir. Tanpınar’ın kendi hayatında da “ruh çağırma” seanslarına katıldığı bilinmektedir (Acehan, 2011: 221-244). Eserlerinde doğaüstüye / metafiziğe ve hayali olanı kesif bir biçimde kullanan tanınmış Amerikalı ozan ve müellif Edgar Allan Poe da bizzat isprizma ile ilgilenirse de akımın öncüsü sayılan mesmerizmle; yani hipnozla yakın olarak ilgilenmiştir (Savan, 2019: 46). Onun, *Hipnoz Etkisinde İtiraf* ve *Bay Valdemar Vakasındaki Hakikat* gibi hikâyeleri bu konu ile ilgilidir.

Tanpınar’ın metafiziği ya da mitolojisinin en yoğun şekilde duyulduğu metin (Taburoğlu, 2019: 12) olan *Abdullah Efendi’nin Rüyaları*’nda, iki Abdullah vardır.⁴ Bu Abdullahlardan hangisinin hakiki hangisinin hayal, hangisinin uyanık hangisinin rüyada olduğunu kesin bir şekilde söylemek ve buna karar vermek güçtür (İssi, 2015: 111). Sonuç olarak bu iki Abdullah’tan biri, “ikinci ben”dir.⁵ Abdullah Efendi’nin şahsiyetinin altında kendisinin hiç de

³ Edgar Allan Poe stilinde öyküler kaleme alan Tanpınar’daki “korku” duygusu ve Poe etkisi hakkında daha geniş bilgi için bk. Mehtap Işık Özdemir, “Melankolinin Gölgesinde İki Adam: A. H. Tanpınar ve Mümtaz”, *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, s. 6 (2012): 157-171; Ferda Atlı, “Abdullah Efendi’nin Rüyaları Hikâyesinde Korkunun Hükümranlığı”, *SUTAD*, s. 42 (2017): 201-230; Derya Kılıçkaya, “Tanpınar’a İlham Veren Edgar Allan Poe Kadınları”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 2 (2020): 88-102.

⁴ Mehmet Akif Duman’ın bakış açısıyla yaklaşırsa hikâyede üç Abdullah vardır. Duman, özetle şöyle der: Pencereden bakan II. Abdullah, ‘son derece muzdarip ve yorgun hâlli bir adamın ağır adımlarla köşeyi döndüğünü’ yani III. Abdullah’ı görür. Çünkü yaşayan II. Abdullah’tır. Ölmesi, yok olması, ceza verilmesi ve şekli değiştiği için elde kalanlar ile azalması gereken I. Abdullah’tır. Hâlbuki okurun belleğinde ilk iki Abdullah’ın toplamından çok daha ziyadesi olarak yaşayacak olan, çelişki teorisinin gerçeğin harap edilmesi prensibine tamamiyle uyan kişi III. Abdullah’tır. Kuşkusuz bu sonu başlık ile bağlayıp “rüya” görüyor olmak, kapsamında açıklama da mümkündür. O zaman kurgulanan iç sıralamanın mantıksızlığı içinde mantık aramak, çelişkileri çözümlenmek ve kurgulanan düzeni takip etmek, saçma değil manasız olur (Duman, 2019: 142).

⁵ Bu ikinci benlik fikri ve hayali, Tanpınar takipçisi ve hayranı olan Orhan Pamuk’un hayatında da söz konusu olmuştur: “Kış akşamları İstanbul sokaklarında yürürken, turuncumsu ışığını gördüğüm ve mutlu huzurlu insanların, rahat bir hayat yaşadığını hayal ettiğim ve içlerini görmeye çalıştığım bazı evlerde öteki Orhan’ın yaşadığı, bir an bir ürpertiyle aklımdan geçirdi. Yaşım ilerledikçe bu hayal bir fanteziye, fantezi de bir rüya sahnesine dönüştü. Rüyalarım da kimi zaman bir kâbusla bağırarak bu öteki Orhan ile- hep bir başka evde- karşılaştım ya da şaşılası ve acımasız bir soğukkanlılıkla, iki Orhan, birbirimize sessizce bakardık. O zaman yastığıma, evime, sokağıma, yaşadığım yere, uykuya uyanıklık arasında, daha sıkı sarılırdım. Mutsuz olduğum zamanlar ise, bir başka eve, bir başka hayata, öteki Orhan’ın yaşadığı yere gideceğimi hayal etmeye başlar, derken o öteki Orhan olduğuma biraz inanır, onun mutluluk hayalleriyle oyalanırdım. Bu düşler beni öyle mutlu ederdi ki, bir başka eve gitmeye gerek kalmazdı.” ; “Çocukken tıpkı sertleşme gibi sır olarak sakladığım, sakladıkça da zararsızlığına inandığım bu ikinci dünyanın varlığından bir tek babam haberdarım gibi gözükürdü.”; “Hayal kurmayı yalnızca kendi tuhaflığım diye algılayıp aklımdan geçenleri saklamamın bir başka nedeni de bu ikinci dünyanın bana hiçbir geri dönüş zorluğu çıkarmamasıydı” (Pamuk, 2021: 13; 29; 31-32).

hâkim olamadığı ikinci bir şahsiyet vardır (Eliuz, 2020: 1607). Psikiyatri diliyle söylenirse bu ikinci benlik, bir gölgedir ve bunun nasıl oluştuğu Kur’an-ı Kerim’de belirtilmiştir:

“Gölgeler, sözde her şeyi yapma özgürlüğüne sahip, bilinçdışının karanlık mahzenlerinde bekleyen, alternatif benliklerdir. Aşağıdaki âyet-i kerimede bu ‘ikinci’ kişililerimizin nasıl oluştuğu, bakın ne güzel tasvir ediliyor.

Rahman’ın uyarısını görmezden gelmeyi tercih eden kimseye gelince, Biz onun içine öteki kişiliğini oluşturmak üzere (kalıcı) bir şeytani dürtü yerleştiririz... (Kur’an, M. Esed Meali, Zuhuf Suresi: 36)” (Merter, 2022: 134).

İkinci bir benliğe sahip olmakla beraber, ona hâkim olma konusunda başarılı olan gerçek bir isim vermek gerekirse bu kişi, Orhan Pamuk’tur. Onun bu durumdaki tecrübelerini bilmek, Abdullah Efendi’yi anlama noktasında yardımcı olabilir. Orhan Pamuk’a göre, Napolyon olduğunu daimî olarak zihninde canlandırmaktan hoşlanan adamla, kendini Napolyon zanneden adam arasındaki ayırım, mutlu hayalci ile mutsuz şizofren arasındaki ayırım kadardır. Pamuk, bir başka dünyayı hayal etmeden, bir başka şahsiyete bürünmeden yaşayamayan ‘şizofrenik’ şahsı çok iyi anladığını ifade eder. Aynı zamanda o, ikinci dünyaya esir olduğu ve geri dönebileceği mutlu, muhkem bir ‘asıl’ dünyası olmadığı için, şizofrene merhamet ettiğini ve bu tip insanları gizli olarak küçümseyeceğini belirtmiştir (Pamuk, 2021: 30). Abdullah Efendi, Orhan Pamuk’un küçümseyeceği cinsten bir şizofrendir denebilir.

Tanpınar’ın sanatçı kişiliğindeki parçalanma, hikâyedeki Abdullah Efendi’ye yansır. Hatta bu parçalanma, daha sonraki Türk romanına da yansıtacak ve Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* eserinde, Turgut Özben’in ikinci ben’i olan Olric olarak okuyucunun karşısına çıkacaktır (Sağlık, 2018: 343). Hikâyede, iki Abdullah arasında oynanan bir köşe kapmaca söz konusudur. Çocukluğa özgü bir oyun olan köşe kapmaca, gotik bir unsur⁶ gibi hikâyenin ana eksenini oluşturur. İki Abdullah, köşeleri tutup bunları birbirine kaptırmamaya çalışarak bir oyun oynarlar. Kaptırmamak için de birbirlerini oyalamaya çalışırlar; yani belirli bir süre için de olsa dikkat ve ilgiyi başka bir şeyin üzerine çekerler. Mesela Abdullah Efendilerden biri, ten arzularını yerine getirerek ikinci Abdullah’ı oyalamayı dener (Issı, 2015: 112). Bu şekildeki oyalamalarla süren köşe kapmaca, insana bir başka köşe kapmaca olan alicengiz oyununu hatırlatır. Kurnazca ve haince hazırlanmış hile, düzen, oyun anlamına gelen alicengiz oyunu, tıpkı *Abdullah Efendi’nin Rüyaları* gibi, değişim ya da metamorfoz motifini barındıran bir oyundur. Tanpınar, dönüşüm metaforundan etkilenen ve bunu eserlerinde kullanan bir yazardır.⁷ Bu hikâyede de değişim \ dönüşüm motifi kullanılmıştır. Eşyanın değişmezliği ile insanın değişebilirliği arasındaki farkı anlamlandırmaya çalışan Abdullah Efendi’nin hâli, hikâyede şöyle anlatılır:

“Eşyanın sükûneti, değişmez manzarası onun için hayatta bir teselli ve zevk kaynağı idi. Bir insan, en yakınımız bile, çarçabuk değişebilirdi. Fakat eşya, dalgın ve daüssıhalı uykularında hep aynı kalırlardı. Bir saksının, bir sedirin, bir masanın, bir duvar veya kapının

⁶ Türk edebiyatında pek çok yazarın eserinde gotik unsur bulmak mümkündür. Eserlerinde kimi zaman gotik unsur kullanan yazarlardan biri de Oğuz Atay’dır. Oğuz Atay’ın iki hikâyesindeki gotik öğeler hakkında geniş bilgi için bk. Derya Kılıçkaya, “Oğuz Atay’ın “Unutulan” ve “Korkuyu Beklerken” Adlı Hikâyelerinde Gotik Unsurlar”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 7 (2016): 685-696.

⁷ Şahmurat Arık, yazdığı makalesinde Tanpınar’ın Kafka’yı ve eserlerini tanıdığını ve onun dönüşüm metaforundan etkilendiğini belirtmektedir. bk. Şahmurat Arık, “Dönüşüm ve Geçmiş Zaman Elbiseleri Üzerine Bir Mukayese Denemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 27 (2013): 65.

değişmesi imkânsızdı. Eşyanın açık dost, her zaman için güvenilir çehreleri! Fakat acaba gerçekten onlar değişmez miydi?” (Tanpınar, 2017: 20).

İnsan değişir ve iki Abdullah birbirinden ayrılır. Birbirlerini terk ederler. Bu, henüz yeni görmeye başladığı ikinci bir varlıktır. Abdullah Efendi, üç adım ileride dikilen ve diğerinin her hareketine öykünen bu gölgeyle⁸ birlikte ve onun içinde düşünmek ister: “Abdullah Efendi kapıdan çıkmadan evvel oturduğu sandalyeye baktı: Kendisine çok benzeyen bir gölgenin orada uyuduğunu gördü” (Tanpınar, 2017: 24). Bir değişim geçirmiştir ve bu değişme, tıpkı bir evden bir başka eve eşyayı ve alışkanlıklarımızı nakletmek gibi bir şeydir (Duman, 2019: 136). Hikâyedeki değişim motifi, zaman içinde bir değişim oyununa dönüşür. Bu hileli değişim, bir alicengiz oyunudur. Alicengiz oyununda şekil değiştirme; yani dönüşüm, karşılıklı değişme hamleleriyle rakibini yenmeye yönelik bir yarışma söz konusudur (Harmancı, 2015: 209). *Abdullah Efendi’nin Rüyalari*’nda da değişim ve dönüşüm bir aradadır; ancak kavramsal olarak bakılırsa dönüşüm, değişimden daha kesin bir şeydir: “Kavramlar arasındaki fark, dönüşümün değişime göre daha radikal bir başkalaşımı, gerek maddi; gerekse manevi planda yeniden oluş diye tabir edebileceğimiz kuşatıcı bir durumu esas almasıdır” (Arık, 2013: 66). Karşılıklı değişim hamleleriyle birbirlerini alt etmeye çalışan Abdullahlardan biri, diğerini yenebilmek için fikir yürütür:

“Ah bu ikinci Abdullah Efendi, bu üst kat sakini... Hayır, o kiracı değil, evin asıl sahibi, efendisi, hükümranydı. Zavallı Abdullah Efendi bu sessiz seyircinin bakışları altında hayatının her lezzetinin birdenbire zehir kesildiğini bütün ömrünce görecek. Ah, onu uyutabilseydi, bir an için o sarhoş olsaydı!” (Tanpınar, 2017: 12-13).

Üst kat kiracısı, köşesinde gizlenen zalim bir ikinci şahıstır. Zehirli tebessümü ile küçümsemeyen hoşlanan gururu ile ruhu her an insafsız bir muhasebeye davet eder. Bu yüzden, bu üst kat kiracısının alt edilmesi lazımdır. Bunun için tıpkı alicengiz oyununda olduğu gibi değişim hamleleri gerekir. Abdullah Efendi, ikinci hüviyetinin acayip hareketlerini ister istemez tekrar ve taklit ederken diğer taraftan da değişime uğrar. İçindeki bu ikinci varlığı ancak değişim ve dönüşümle yenebilecektir: “Abdullah onları her tekrarlayışında kendisini değişmiş külçeleşmiş, çok paslı bir makine hâline gelmiş zannediyordu (Tanpınar, 2017: 22). Kısacası, iki Abdullah arasında bir çatışma vardır ve değişim oyunuyla birbirlerinden kaçmaya çalışırlar. Dolayısıyla *Abdullah Efendi’nin Rüyalari*, benlikten kaçışın bir öyküsüdür: “İnsanın kendinden, kendi olmaktan kaçmak arzusunu konu edinen Abdullah Efendi’nin Rüyalari, öncelikle insanın benliğinin teklîğinin sonra da varlığın, tamlığın mümkün olup olmayacağına bir sorgulamasıdır” (Arseven, 2010: 119). Bir alicengiz oyunu olan hikâyeyi, esas alicengiz oyunundan ayıran en önemli nokta ise Abdullah Efendi’nin kurtulmak, uzaklaşmak istediği şahsiyetinin öldüğünü düşündüğü anda onun için üzüntü duymasıdır (Arseven, 2010: 119). Gerçek alicengiz hikâyesinde ise değişim oyunu, gizli bir meydan savaşı hâlinde gelişir ve sonlanır. Gözler önünde gerçekleşen doğal kapışmalar, bir süre sonra sihirli değişim ve dönüşümlere bürünür. Bir meydan muharebesi olan alicengiz hikâyesinde, karşılıklı hamleler biçiminde, değişim oyunu ya da hileli değişim stratejisi kurgulanmıştır. Alicengiz hikâyesinde kişi, üstadını alt ederek kahramanlaşmaya çalışır. Aynı zamanda bir “hayatta kalma” mücadelesi olan alicengiz hikâyesinde, dönüşüm yoluyla karşılaşılan güçlüğün negatifi üretilir. Bu hikâyedeki genç, ustasını öldürmek mecburiyetinde

⁸ Hikâyedeki gölge arketipi hakkında geniş bilgi için bk. Zehra Çınar Boy, “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın ‘Abdullah Efendi’nin Rüyalari’ Adlı Hikâyesinde ‘Gölge’ Arketipi”, *The Journal of International Civilization Studies =Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, s. IV \II (2019): 166-179.

kalır; çünkü ustası kendisini öldürmek istemiştir. Hayatta kalabilmek için genç, ustasını öldürmek zorundadır ve bu durumdan hiçbir üzüntü duymaz:

“Pir Sultan’ın ‘Manzum Ali Cengiz Oyunu’ adını da verebileceğimiz meşhur şiiri bu değişim formunun en güzel örneklerinden biridir. Şiirde tıpkı Ali Cengiz Hikâyesi’nde olduğu gibi sıralı bir şekilde değişim oyunu ya da hileli değişim stratejisi ele alınır. Pir sultan Abdal, Ali Cengiz Oyunu’ndaki gibi kahraman mitosuna da uygun olarak bir ‘usta’ rolünde değişim oyununu yani Ali Cengiz Oyunu’nu başlatır. Oyun, hamlelerin sonunda yutulan ya da yenilenin kaybettiği ve hayatta kalanın tekrar insan olarak evvelki hâline döndüğü bir formda kurgulanmıştır. Ali cengiz Hikâyesinde de sonunda padişahın da takdirini kazanan zeki ve uyanık genç, oyun hamleleri sonucunda tavuk olup darıları toplayan dervishi, sansar olup boğarak hayatta kalmayı başarır. Buna şaşırıp kalan padişahın karşısına asıl kimliği ile çıkar ve ‘Ali Cengiz Oyunu buna derler. O derviş benim ustam idi. Beni helak etmek istiyordu. Yine ondan usta çıkıp onu telef eyledim.’ diyerek bu oyunu tanımlamış olur” (Harmanlı, 2015: 217-218).

Kendisini helak etmeye çalışan kişiden hikâye boyunca kaçmaya ve onu alt etmeye çalışan genç, sonunda başarılı olur ve ustasını öldürür. Onun ölümü dolayısıyla da üzüntü duymaz. Ancak Abdullah Efendi, hikâye boyunca kaçmak, kurtulmak istediği benliğinin ölümü karşısında üzüntü duyar. Bu nokta, öykünün ilginç yanlarından biri olmakla birlikte, hikâyeyi alicengiz oyunundan ayıran en önemli taraftır. Bu durum, Abdullah Efendi’nin bir ikilemidir. İkilem içindeki Abdullah Efendi, alicengiz oyununda olduğu gibi ustası olan benliğini alt etmeyi başarır. Ancak yine de mutlu olamaz. Başarıdan tatmin olamama durumu da hikâyeyi alicengiz oyunundan ayıran taraflardandır. Bu da hikâyenin hepsine hükmeden hayal-hakikat, tabii-fevkalade, uyku-uyanık oluş, teklilik-çokluk vb. ikilemlerden biridir. Netice olarak Abdullah Efendi, kaçıp kurtulmayı arzuladığı benliğinden kurtulmak ister. Buna da muvaffak olur. Üstelik, bir meyhanede yanarak yok olan, hakiki varlığını dediği benliğinden sonsuza dek de uzaklaşır. Ama bu hâl, Abdullah Efendi’yi yine de mesut kılmaya kâfi gelmez. Çünkü Abdullah Efendi’nin asıl meselesi, parçalanmış bir benlikten öte insanın mevcudiyeti, bütünlüğü, tekliliği konusunda yaşadığı paradokstur (Arseven, 2010: 119). Toplamda sekiz bölümden meydana gelen *Abdullah Efendi’nin Rüyalari*’nda, Abdullah Efendi her bölümde zihinsel ve ruhsal anlamda bir değişim yaşar. Yaşadığı bu değişim, aslında kaçmak ve kurtulmak için çabaladığı ikinci benliği içindir. İkinci Abdullah’ı alt edebilmek için hileli bir değişim oyununa dâhil olan Abdullah Efendi, hikâye boyunca bir alicengiz oyunu örneği verir. Kendi içinde yaşadığı büyük değişim ile ustası olan ikinci benliği yenmeye çalışır. Değişim hamleleri; yani karşı hareketlerle, aksülamellerle içindeki benliğin oluşumunu engellemeye ve onu yenmeye çalışan Abdullah Efendi’nin içinde bulunduğu durum, bu alicengiz oyunu, zaten hikâyenin en başında ortaya çıkmıştır: “Herkes onu beğeniyordu. Artık bütün istihfaflar bitmiş, büyük bir takdir başlamıştı. Bütün bunları düşünürken birdenbire nasıl oldu da lokantada bulunan diğer müşterilere bakmaya başladı? İhtimal kendi içinde olan bu değişikliğin aksülamelini etrafta da görmek istiyordu” (Tanpınar, 2017: 13). Abdullah Efendi’nin içinde bulunduğu hâl çok ilginçtir. Bir taraftan ikinci benliğini taklit ederken diğer taraftan onu alt etmeye çalışmaktadır. Bunu da değişim \ dönüşüm sayesinde gerçekleştirir: “Tanpınar’ın eserlerinde taklidin bir başka görünümü de değişim ve dönüşüm olarak kendini gösterir. Bu da doğaldır. Sonuçta taklit eden kişi, karşısındakinin gerçekliğine ulaşmak, dahası ona dönüşmek istemektedir. Bu da kendisini metamorfoz fenomeninde ortaya çıkarır” (Şahin Gümüş, 2005: 156). Görüldüğü gibi, alicengiz hikâyesindeki metamorfoz motifi ve değişim oyununun kullanımı, *Abdullah Efendi’nin Rüyalari*’nda da söz konusudur. Hikâyedeki Abdullah Efendi’nin içinde bulunduğu durum, ister adına bir çocuk oyunu olan

köşe kapmaca, ister kahramanlığı ispat etmenin bir hikâyesi olan alicengiz oyunu densin, sonuç olarak bir “oyun”dur.

1- İkilik ve Bilişsel Yeti Motifi

19 Ocak 1809’da doğan, şiirleri ve kısa öyküleriyle bilinen Amerikalı müellif Edgar Allan Poe, yapıtlarında tabiatüstü hadiseleri, şer, suç, üzüntü, felaket, uğursuzluk, vefat ve ölümden sonraki yaşam gibi değişik konuları işlemiştir (Karabulut, 2020: 112). Edgar Allan Poe, **gizli** olanı anlatır. Gotik edebiyat da her zaman **gizli** olanı ortaya çıkarır. Dolayısıyla, bu edebiyatın bir diğer adı da yeraltı edebiyatıdır. Yeraltı yazını, hakikatte gotik edebiyat ile ilk numunelerini vermiş bir sahadır. Bu yazının temelini, “mahfi” teşekküller ve teşkilatlar oluşturur. Yeraltı edebiyatı kavramının içinde “sır”, “gizlilik” gibi anlamlar yer alır.⁹

Abdullah Efendi’nin Rüyalari’nda, Abdullah Efendi’nin ikinci benliği, bütün şeyleri merakla izleyen bir yukarı kat kiracısı gibi köşesinde “mahfi” oturan, böyle olduğu hâlde “gizli” olan şeyleri de araştıran bir ikinci şahıstır:

“Hakikatte Abdullah Efendi, ömürlerinin sonuna kadar kendileri olmaktan kurtulamayan, nefislerini bir an bile unutamayan, etrafındaki havaya kendilerinin en fazla bıraktıkları zamanda bile, içlerinde, tıpkı alt katta geçen bütün şeyleri merakla takip eden bir üst kat kiracısı gibi köşesinde **gizli**, **mütecessis**, gayrimemnun ve zalim ikinci bir şahsın mevcudiyetini, onun zehirli tebessümünü, inkâr ve istihfaftan hoşlanan gururunu ve her an için ruhu insafsız bir muhasebeye davet edişini duyan insanlardan biriydi. Ah bu ikinci Abdullah Efendi, bu üst kat sakini...” (Tanpınar, 2017: 12).

Kısacası, Abdullah Efendi’nin kişiliğinde “ikilik” söz konusudur. İnsan şahsiyetinde ikilik vakiası fantastik edebiyatın el attığı önemli bir süjedir. Bu mevzu aynı zamanda Hoffman’ın dışında James Hogg, Dostoyevski, Edgar Allan Poe, Oscar Wilde, André Gide, Stevenson gibi müelliflerde de yer almıştır. İnsanın ikinci beni onun umumiyetle hoşlanmadığı tarafını gösterir. Bunun dışında bu ikinci şahsiyet, alınan terbiyenin, ailede yaşanan vakaların, çocuğa verilen eğitimin etkisiyle insanın değişik yaşamsal taraflara doğru yön değiştirmesinden de kaynaklanabilir (Ertem, 2013: 281). Poe’nun hikâyeleri, hakiki yeryüzü ile gizli dünya arasındaki geçişliliği, düş-gerçek ikilemini, insanın ikili yapısını gündeme getirir. İkilik motifi, Edgar Allan Poe’nun da ehemmiyet verdiği ana konulardan biridir. Âdemoğlunun bir diğer tarafının farklı bir şahıs üzerinde aksi ya da bir zatın ayrı yönlere sahip bir kişi olarak var olması, Poe’nun bunalımlı olan özel hayatının da etkisiyle el attığı mevzular arasındadır. İkinci şahsiyetler psişik ya da bedenî birer mevcudiyet olarak da eserlerde bulunabilirler. Kimileyin bir eserde ikisinin, birbirinin içine girdiği de olur. İkinci şahsiyet kişinin dışında gösterilirse varlığını ondan ayrılmış, ayrı, hür bedenî bir gerçeklik olarak devam ettirir ve onunla bir kavga içine girer (Ertem, 2013: 283). Poe’nun *Berenice* isimli hikâyesinde de Abdullah Efendi gibi iki kişilikli bir birey yer alır. Egeus isimli şahıs, ikinci benliğini bir

⁹ Yeraltı edebiyatı (Underground Literature), Türk yazınında üstünde çok az çalışma yapılmış bir sahadır. Bugün yeraltı yazını ile ilgili çok yazılıp çizilmemesi, yazılanlarda da bir kafa ve mefhum kargaşasının olması bu çeşidin henüz kabul görmüş bir bünyede olmayışından kaynaklanır. Esasını alt kültürden alan yeraltı yazını, daha tam anlamıyla benimsenemediği gibi, bu edebiyat telakkisinin konumlandırılacağı yer de safi değildir. Sözcük manası itibarıyla Underground, ‘yer altı, **gizli**, yer altında, **gizlice**, **gizli** olarak, yeraltı teşkilatı, **gizli** örgüt’ gibi manalara gelir. Literatürde ise lügatte ‘edebiyat, edebi meslek, belli bir konu üzerine yazılmış eserler, basılı eser, matbaa’ anlatımlarıyla karşılaşılır. Yeraltı edebiyatı mefhumunun içerdiği gizem, **gizlilik** gibi manalar, onun oluşum macerası hakkında da bilgi verir. Alt kültürden beslenen ve klasik idraklerin dışında varlık gösteren bir telakki olarak bu çeşidin yeraltı mefhumuyla adlandırılması tuhaf değildir. Yeraltı yazınının sınırları tam olarak çizilemediği için, bu alana bağlı ozan ve müellifleri saptamak tam anlamıyla imkân dâhilinde değildir. Hasan Bülent Kahraman, yeraltı yazınının 18. asırda gotik edebiyat mahsulleriyle ilk numunesini verdiği söyler (Türkmenoğlu, 2013: 2453-2463).

hastalık gibi bünyesinde taşır. Öyle ki bu hastalıklı ikinci benlik, tıpkı Abdullah Efendi’ninki gibi kendisine hükmetmeye başlar:

“Bu arada kendi hastalığım – buna başka bir ad verilemeyeceği belirtildi- iyice ilerledi; yeni, sıra dışı, saplantılı bir niteliğe evrildi. Anbean şiddetlenerek akıl almaz bir biçimde bana hükmetmeye başladı. Bu saplantı – onu bu şekilde adlandırmam gerekirse- **metafizik** dilinde özen gösterme yetisi olarak nitelendirilen bilişsel yetilerin aşırı hassasiyetiyle ilgiliydi. Büyük olasılıkla anlaşılamamaktayım, ama ne yazık ki evrendeki en basit meseleleri düşünürken bile düşünme yetimin (teknik bir dil kullanmak istemediğimden böyle diyorum) ne denli yoğun bir ilgiyle bütünleştiğini okura açıklayabilmem esasen olanaksız” (Poe, 2020: 17).

Bilişsel yetileri konusunda aşırı hassasiyet sahibi olan Egaeus, bir kitabın sayfalarına ya da sayfa kenarındaki anlamsız bir işarete gözünü dikerek saatler boyunca hiç usanmadan düşünebilir. Bir yaz gününün çoğunu kapı üzerine yanlamasına düşen garip bir gölgeyi izleyerek geçirebilir. Tüm gece boyunca bir lambanın şaşmaz alevini yahut ateşteki közü seyre dalabilir ve günlerce bir çiçeğin rayihasıyla rüyalar âlemine dalabilir. Tüm bunlar, bilişsel yetilerinin neden olduğu tuhaf davranışlardır.¹⁰

Bilişsel yeti; yani bir nesne veya olayın durumuna ilişkin bilinçli duruma gelme hâli, Abdullah Efendi’de de mevcuttur. Abdullah Efendi’deki bu bilişsel yeti de onu iki şahsiyetli bir insan hâline getirmiştir. O, her kapalı şeyin, çok sıkı örtülmüş demir kapıların, hiçbir aralığı olmayan bütün hâlindeki duvarların arkasında kendini, olup biten olayları, gözlerinin önünde olmuş gibi görebilecek bir kudrette bulur:

“Bir billur parçası, yahut bir tas su içinde en uzak, en **gizli** şeyleri hatta bir düşüncenin, henüz **müphem** bir tasavvurun daha tamamlanmamış halkalarını, kımıldanmağa yeni başlamış tohumlarını bile sezip gören bir eski zaman bakıcısı gibi, Abdullah Efendi de şimdi, kendi kafasında bütün hakikatleri çırpçılak bir kıyafette ve hazır buluyordu” (Tanpınar, 2017: 15).

Abdullah Efendi’nin müphem; yani belirsiz tasavvurları dahi sezebilecek hâle gelmesi, belirsizlikle bütünleşebilmesi önemlidir. Gotik edebiyatta da bir belirsizlik duygusu hâkimdir ve Abdullah Efendi de bu belirsiz dünyaya hükmetmeye başlamıştır. Abdullah Efendi’deki bu sezgi kabiliyeti, bilişsel yeti yahut **doğaötesi / metafizik** sayılabilecek yoğun ilgi düzeyi Egaeus’ta da görülür:

“Dalıp gittiğim düşünceler hiçbir zaman haz veren cinsten olmadı; düşlerim sona erdiğinde o ilk neden uzaklaşıyor, hastalığın esas niteliği olan doğüstü sayılabilecek yoğun ilgi düzeyine ulaşmış oluyordu. Velhasıl, imgelem gücü bende özen; bir hayalperestte ise vesvese düzeyinde beliriyordu.” (Poe, 2020: 18).

¹⁰ Tanpınar’ın yurt dışındayken bir sergisini gezdiği Alman ressam, heykeltıraş, grafik sanatçısı Max Ernst de uzun süre objelere yoğunlaşan bir bireydir ve Poe’nun *Berenice* hikâyesi onu da etkilemiştir. Ernst’in ‘Berenice’ isimli çok az bilinen eseri, bu hikâyeden fazlasıyla müteessir olmasından ortaya çıkar. Adamla kendini özdeş duruma getirmesinin sebebi kendinin de uzun zaman nesnelere konsantre olmasıdır. Haddizatında ressamca olan bu hâl onun adamla arasında rabıta kurmasına sebep olur. Tam olarak niçin bu resmi yaptığıyla ilgili bir anlatımı yoktur. Resim bu hikâyenin bir resimlemesi değildir. Buradaki hanım, dışı bir peygamber devesi olarak kabul edilir ve hikâyenin tersine bu resimde kurban olan, dışı aracılığıyla yenmek üzere olan erkektir. Demek oluyor ki dışı peygamber devesinin yamyamca hâli resimde görülmektedir. Öyküde, Berenice’in belirli olmayan kişiliği de peygamber devesinin etrafa uyum sağlama ve gizleme kabiliyetiyle yorumlanabilir (İren, 2017: 51).

Egaeus’taki bu imgelem gücü, hayal dünyası, en önemlisi de **doğaötesi / metafizik** ilgi düzeyi Abdullah Efendi’de de görülür. Ancak Abdullah Efendi, bu büyük sırrın apaçık görünmesinden rahatsızdır:

“O, doğrusu istenirse, bütün ömrünce bundan **korkmuş**, bir gün insanlar ve eşya ile olan münasebetlerinin, ihsasların sathî planından çok daha derin ve çok başka bir seviyeye çıkmasından, kâinatı saran ve ona güzelliğini veren büyük **sırrın**, ortasından kesilmiş bir meyve gibi birdenbire bütün çıplaklığıyla apaçık görünmesinden, **korkunç** manzarasıyla onda her nevi yaşama zevkini bir anda, tıpkı bir nefeste söndürülen bir mum gibi söndürmesinden **korkmuştu**” (Tanpınar, 2017: 15).

Abdullah Efendi, Egeus’un benzetmesiyle söylenirse denizle rüzgârın şiddetine karşı direndiği hâlde, bir sarı zambağın dokunuşuyla titreyen okyanus kayalığını andırmaktadır.

2- Kesik Baş \ Kanlı- Parçalanmış Vücut Motifi

Abdullah Efendi’nin Rüyaları’nda bir korku unsuru olan kesik baş¹¹ motifini görmek mümkündür. Abdullah Efendi, gittiği lokantada sefarethane kavası kılıklı bir adama dikkat kesilir. Adam, bir nevi bostan korkuluğuna benzemektedir:

“Abdullah Efendi bir müddet onun bir otomata benzeyen hareketlerle yemek yiyişini ve daha doğrusu önündeki geniş makarna tabağına, bu dik bıyıklı ve tahta burunlu **başın** muntazam fasıllarla, birdenbire **kesilmiş** gibi düşüp sonra yine kalkmasını seyretti. Bu hakikaten görülecek bir şeydi; her defasında bu baş bir daha kalkmayacak hissini veriyor; ve insan bu **korku** içinde iken, birdenbire iki dudağı arasında bir tutam makarna ile onun, tekrar muzaffer ve sakin eski yerine geldiğini görüyordu” (Tanpınar, 2017: 13).

“Kesik baş” motifi Edgar Allan Poe’da da görülen bir motiftir. Poe’nun *Morgue Sokağı Cinayetleri* isimli hikâyesinde bu motif kullanılır.¹² Hikâye, Paris’teki ütöpik bir sokak olan Rue Morgue’da oturan Madame L’Espanaye ve kızının tuhaf bir şekilde öldürülmelerini konu eder. Anne olan kadının boynu, hemen hemen büsbütün kesilmiş ve kafası bedenine küçük bir deri limesiyle bağlı kalmıştır. Ceset kaldırılmaya çalışılırken baş bedenden ayrılır:

“Evi didik didik aramalarına karşın başka bir şey bulamadılar, bu yüzden arka sokaktaki taş döşeli alana baktılar ve Madame L’Espanaye’nin cesedini buldular. Boğazı öyle derin **kesilmişti** ki cesedi yerden kaldırmaya çalıştıkları sırada kadıncağızın **başı** bedeninden

¹¹ Kesik baş hayali, Orhan Pamuk’un hayatında da söz konusu olmuştur: “Yirmi beş yıl sonra askerdeyken öğle yemeğinden sonra bütün bölük sigara içip dedikodu ederken sandalyelere oturan ve uzaktan hepsi birbirine benzeyen yüz elli erin hepsinin kafasının boyunlarından kopuk olduğunu, kanlı yemek borularının, sigara dumanının tatlı ve saydam bir maviye boyadığı büyük kantinde yavaş yavaş sallandıklarını hayal ederdim ki, ‘Bacaklarını sallama oğlum, yeter ben yoruldu’, derdi asker arkadaşlardan biri.” (Pamuk, 2021: 29).

¹² Edgar Allan Poe’nun *Morgue Sokağı Cinayetleri*’ni yazdığı 19. yy Amerikası’nda toplumu ele geçiren temel düşünceler bütünü, esaret ve cinslik ayrımıdır. İşleyenini orangutan olarak tayin eden Poe, haddizatında bir köleyi anlatmakta ve *Morgue Sokağı Cinayetleri*’nden yararlanarak, tam da 1830 ile 1840 seneleri arasında gelişimine çalışılan yazın aracılığı ile esareti boykot etme fikrine karşı çıkmaktadır. Esirlerin kuvvetten uzak tutulması gerektiğini savunan Poe, orangutanı, yani bir esiri, vahşi tabiatından kopamayan bir yırtıcı hayvan olarak tasvir etmiştir. Orangutanı, adam öldürmenin faili olarak yerleştirdiği polisyesinde, Poe’nun maksadı, kölelik düşünceler bütününe desteklemek ve böylece köleleri denetlemektir. Cinayetin haksızlığa uğramışları Madame ve Matmazel L’Espanaye’nin müthiş sonu ile ise toplumun cinsiyetçi düşünceler bütününe başkaldırmakta ve kadınların toplumsal çevreden uzakta kalmalarını sağlayarak, eve kilitlenmesini geri çevirmektedir. Çünkü hem cinayet aletlerinden biri olan baş bıçağı, hem de kilitli giriş kapısının Freud’un simgecilik teorisine göre nişangâhı erkek ve kadın cinsel organlarını aksettirmektedir. Benimsenen cinsiyetçi düşünceler bütünü sebebi ile evlerine hapsedilmiş iki kadının acı çekerek ölmesinin en büyük sebebi, yine cinsiyetçi düşünceler bütünüdür. Dolayısı ile Poe’nun eserinde cürüm, kölelere verilmek istenen kuvvet ve kadınların toplumdaki belirsiz konumu sebebi ile doğmaktadır (Ağaoğlu, 2018: 73).

ayrılır. Bedeni de **başı** gibi parçalanmış, kadının insana benzeyen bir tarafı kalmamıştı” (Poe, 2020: 196).

Kurbanı bu şekilde kesmek, doğramak gibi sahneler gotik edebiyatta görüldüğü gibi sinemada görülür. Sinemada “gore” terimi, keyfi kaçırıcı manzaralar içeren filmler için kullanılır. Daha çok sadist bir maksatla, kurbanı kesme, doğrama görüntüleri bulunur (Özgör, 2020: 506). Teen-slasher alt çeşidindeki bu sinema eserlerinin ayırt edici öğeleri, kesici ve delici nesnelerin insan vücuduna saplanma dakikasını ve ardından hızla çıkan kanları göstermesi ve dolayısıyla “gore” öğeler taşımasıdır. Bu aşırı olma durumu ve ürküntü anları gotik sinema eserlerinin de vazgeçilmez imgeleridir (Osmanoğulları, 2016: 30). Gore unsurlar, *Abdullah Efendi’nin Rüyalari*’nda da görülür:

“Karşı evlerden birinin en üst katındaki pencerelerinden biri açılmış, çıplak, kan içinde bir kadın vücudunu üç erkek sokağa fırlatıyordu. Bu bembeyaz ve kanlı vücut, yeşilimsi bir ışığın taşıdığı pencereden kanlı bir lokma gibi karanlığın ağzına atılmıştı. Keskin hıçkırıklar ve çığlıklarla bu vücudun kaldırım taşlarına düşmesi ve orada ezilmesi hakikaten müthiş olacaktı” (Tanpınar, 2017: 40).

Poe’nun *Gammaz Yürek* isimli hikâyesinde de benzer bir gore sahne vardır. Başkışı, bir ihtiyarı nasıl öldürdüğünü ayrıntısıyla anlattıktan sonra, cesedi ne yaptığını ise şöyle açıklar:

“Cesedi parçaladım; kafayı, kolları ve bacakları kesip ayırdım. Sonra döşeme tahtalarından üçünü söktüm ve parçaları döşemenin altına sıkıştırdım. Ardından tahtaları öylesine muntazam bir biçimde yerine yerleştirdim ki hiçbir insan gözü- hatta ihtiyarın kem gözü bile- bir hata göremezdi. Yıkacak bir şey yoktu; kan lekesi olmamasına bilhassa dikkat etmiştim. Bütün kanı bir tenekeye doldurmuşum. Ha! Ha! Ha!” (Poe, 2020: 186).

Görüldüğü gibi, Edgar Allan Poe ve Tanpınar’ın bu iki hikâyesi dehşetli, korkunç ve karanlıktır.

3- Rüya \ Fantezi Motifi

Uyurken bellekte beliren hadiselerin, fikirlerin bütününe rüya denir. Rüya genellelikle hakiki olmayan, inanılmaz ve masalımsı olay ve düşüncelerdir. Tanpınar’ın hikâyesinin adından da rahatlıkla anlaşıldığı üzere, Abdullah Efendi’nin gördükleri ve yaşadıkları birer rüyadır. Ancak hikâyede iki Abdullah vardır ve bunlardan hangisinin yaşadığı hakiki, hangisinin gördükleri rüya bu tam olarak anlaşılamamaktadır. Hikâyedeki fantastik öğelerin yer aldığı sayfalarda rüya motifi iyice belirginleşir: “Tanpınar’ın Abdullah Efendi’nin Rüyalari adlı öyküsü, rüya ve bilinç akışı tekniklerinin sarmalında kurulan bir öyküdür” (Narlı, 2018: 227). Abdullah Efendilerden birinin gördüğü rüyamsı, korkunç ve imkânsız görüntülerden biri şu şekildedir:

“Filhakika o mütevazı, hatta biraz utangaç terbiyesi ve heyecanı ile âşğını sessizce dinleyen iki ayak göreceğini ümit etmişti; hâlbuki onların yerinde dizlerine kadar açılmış gösterişli manzarasıyla, bütün bir sabırsızlık ve isyan içinde çalkanan iki kadın bacağı vardı” (Tanpınar, 2017: 14).

Aslında Abdullah Efendi, gördüklerinin gerçek olmadığını farkındadır. Hikâyenin pek çok yerinde okuyucu, okuduklarının bir rüya veya halüsinasyon olabileceğinden şüphe eder. Abdullah Efendi’nin yaşadıkları düş mü, sanrı mı ayırt edilemez, uyku ile teyakkuz arasında gerçekleşmiş, istençsiz hatırlamalarla anlatılmış bir öyküdür (Aslan, 2020: 10). Bunu hikâyenin anlatıcısı da dile getirmiştir: “Şüphesiz ki hakikatte bu gördüklerinin hiçbirisi vâki değildi; bütün bunları can sıkıntısından kendisi icat etmişti.” (Tanpınar, 2017: 20). Edgar

Allan Poe da tıpkı Tanpınar gibi hikâyelerini rüyalarından ilham alarak yazmıştır. Bu yüzden hikâyeleri fantezi yüklüdür. Bir sanat yapıtının, bir buluşun yapılmasını ya da yeni bir mefhumun doğmasını sağlayıcı esin veren rüyalara yaratıcı düş adı verilir. Birçok sanatkar, eserlerini gördükleri yaratıcı düşleri yaşamlarında uygulama biçimiyle meydana getirmişlerdir. Yaratıcı düşler genellikle kendiliğinden oluşan rüyalar olmakla birlikte, böyle bir düş görebilmek için müsait koşulları hazırlayıcı metotların kullanıldığına da tesadüf edilmektedir (Koç, 2020: 947). Edgar Allan Poe’nun *Oval Portre* öyküsünde eşsiz bir hüsne sahip, pürneşe ve dinç bir kadın vardır. Bir ressam sanatçıyı sevmiştir. Ancak bu sevda, onun sonunu getirir. Sanatçı ihtiraslı, çalışkan ve sert bir insandır. Sanatına tutkundur. Genç hanım ise ışıltılı tebessümüyle her şeyin değerini bildiği hâlde, tek rakibi olan sanattan tiksinti duyar. Aşkını tutsak eden boya araçlarından ürker. Sanatçı bir gün, karısının portresini yapmak istediğini belirtir, o da razı olur. Eserin bitirilmesine yakın, odaya konuk kabul etmezler, çünkü ressam işine konsantre olmuştur. Öyle ki kimseye ilgi göstermez, başını kaldırıp eşinin suratına bile bakmaz bir duruma gelir. Fakat, o resim yaptıkça tablodaki renkler karısının canından süzülmemektedir. Kısacası kadın, ölmektedir:

“Haftalar sonra geriye yalnız birkaç ufak fırça darbesi kaldığında genç kadının ruhu lambanın alevi misali titredi. O son fırça darbelerinin ardından, ressam hayranlıkla eserini izlemeye koyuldu. Resme bakarken yüzü birden bembeyaz kesildi; ürkmüş bir hâlde ‘İşte hayat bu!’ dedi kendi kendine. Gözlerini tuvalden ayırıp başını kaldırdığında ise karısının cesedini gördü” (Poe, 2020: 47-48).

Görüldüğü gibi, bir rüyadaymışçasına son fırça darbesinin ardından sanatçı, eserin diri olduğunu görür. Başını kaldırıp eşine baktığında onun naaşına tesadüf eder. Dolayısıyla hikâye olağanüstülük ve fantezi ile yüklüdür.

4- Yaratık Motifi

Korkunç yaratıklar, gotik sanat ve edebiyatın sık kullandığı motiflerden biridir. *Abdullah Efendi’nin Rüyaları*’nda da gotik bir motif olan yaratık okurun karşısına çıkar. Abdullah Efendi, lokantada karşılaştığı bacakları ve dudakları ayrı ayrı şeyler konuşan kadını gördüğünde dehşete düşer. Onu ifritle; yani korkunç bir cinle karşılaştırır. Bacakları konuşan kadın, karışık mahluklardan; yani yaratıklardan daha ötedir:

“Hiçbir **ifrit**, hiçbir **karışık mahluk**, Abdullah Efendi’yi bu bacakları ve dudakları ayrı ayrı şeyler konuşan kadın kadar **korkutamazdı**. Bu acayip tesadüf, lüzumsuz bir tecessüsle birdenbire yakaladığı bu **sır**, onda alkolün verdiği uyusukluğu gidermekle kalmamış; büsbütün başka bir şey, âdeta ifadesi güç bir değişiklik yapmıştı” (Tanpınar, 2017: 15).

Tüm bu anlatılanlar, Edgar Allan Poe’nun *Tek Bedende Dört Yaratık: Homo-Camelopard* isimli hikâyesini hatırlatır. Homo-Camelopard; insan, zürafa, deve ve leoparın özelliklerini yansıtan bir canlı \ **yaratık** olarak düşünülmüştür (Poe, 2020: 408). Bu hikâyede, yaratığın hayvan mı yoksa insan mı olduğu belli değildir:

“Hayvan mı dediniz? Aman sesinizi yükseltmeyin! Bu **yaratığın** insan yüzüne sahip olduğunu görmüyor musunuz? Bu **yaratık**, Suriye kralı ve Doğu’nun en kudretli hükümdarı olan meşhur Antiochus Epiphanes’in ta kendisi! Evet, bazen ona ‘Kaçık Adam’ anlamına gelen Epimanes dendiği bir gerçek, fakat bu kişiler kralın meziyetlerinin değerini bilme yetisinde olan insanlar değil. Evet, şu anda tuhaf bir **yaratık** görünümünde gizlendiği ve bu rolü hakkıyla yerine getirdiği için elinden geleni yapıyor, ama bunu hükümdarlığına zeval gelmemesi ve itibarını korumak için yapıyor” (Poe, 2020: 415).

Korkuları besleyen şeyler; genellikle garip yaratıklar, **doğaötesi / metafizik** mevcudiyetler, acayip ölümler, herhangi bir nedenle geriye döndüğüne inanılan ölümler, büyü gibi tılsımlar, herhangi bir şeyin **uğursuzluğuna** inanmak şeklinde sıralanabilir. “Yaratık”, her iki hikâyede de bir korku ögesi olarak kullanılmıştır.

5- İmkânsız Kadın Motifi

Tanpınar’da kâinatın sırrını, esrarını öğrenme merakı vardır. Çocukluğundan itibaren kâinatın esrarını çözmeye çalışır (Şahin, 2015: 292). Bu esrarlı ve müphem merak, onu “imkânsız kadın”lara sevk etmiştir. Tanpınar’da imkânsız kadın motifi, neredeyse tüm metinlerinde görülür. Bu kadınlar, giden; ama geri gelmeyen kadınlardır.¹³ *Abdullah Efendi’nin Rüyaları*’nda da Abdullah Efendi’nin sevdiği hanım güzel ve asil bir “mahluk” olmakla birlikte, imkânsızdır:

“Zaten, bu güzel ve asil mahlukun kendisiyle aynı hamurdan yağrulmuş olmasına hiçbir zaman inanmamış, onun çok yüksek, büsbütün başka ve erişilmez bir âlemden gelmiş bir mevcut olmasına daima ihtimal vermişti. Bu yüzdendir ki ona hiç yaklaşmamış, sevgilisini daima kendisinden uzak görmüş; ve bu hissin verdiği hurafevî bir **korku** içinde bütün hayatı zehirlenmişti” (Tanpınar, 2017: 16).

“Belirsiz korku”larıyla aşılmaz bir uçurumun eşiğinde olan Abdullah Efendi, etten ve kemikten olağan bir kadını sevmek yerine olağanüstüyü ve imkânsızı tercih etmiştir: “Etten ve kemikten alelade bir kadın yerine, **esrarlı** bir mevcut, başka bir yıldızın mucizeli bir çocuğu tarafından sevilmiş olmanın istisnâ saadetini şimdi, senelerden sonra kim bilir nasıl bir kefaretle ödeyecekti? ‘Belki de büsbütün çıldıracağım!.. Büsbütün...’ diyerek **ürperdi**” (Tanpınar, 2017: 17). Poe’nun hikâyelerinde de insanın içinde “aşk” denen hissi uyandırdıktan sonra ortadan yiten imkânsız kadınlar anlatılır. Poe’nun kadınları hep imkânsızın ülkesinde yaşarlar. İmkânsızın peşindeki erkekler, geri gelmeyecek kadınlara meftundurlar. Geri gelseler bile genellikle mezardan dönerler. Bu kadınlar, genellikle silik, gizemli ve belirsizlerdir. *Morella* isimli hikâyedeki Morella da bu kadınlardan biridir. Hikâyenin erkek kişisi, Morella hayattayken onu pek de sevmemiştir. Ancak onu öldükten; yani imkânsız hâle geldikten sonra sevecektir. Morella da bu gerçeği bilmektedir:

“İşte beklenen gün geldi,’ dedi Morella. ‘Yaşam veya ölümü karşılayan o büyük gün! Toprak ile hayatın oğlunun, semanın ve ölümün kızlarının en mutlu günü bugün!’

Eğilip alnından öptüm. Konuşmasına devam etti:

‘Ölüyorum, fakat yaşayacağım.’

‘Morella!’

‘Bir gün olsun beni sevmedin; beni yaşarken sevmedin ama ölümümün ardından bana tapacaksın!’” (Poe, 2020: 27).

Bu hikâyede de kadın ancak imkânsızlaştıktan sonra geri döner. Morella, bir kız bebek doğururken ölür. Bu çocuk zihnî ve fiziki açıdan şaşkıncu bir süratle neşvünema bulur ve annesinin bir örneği olur. Anlatıcı, bu çocuğa hiç kimseye karşı hissedemeyeceği kadar ulvi bir sevgi besler. Bunun nedeni ise vefat etmiş Morella’nın canının yeni doğan kıza geçmesidir.

¹³ Konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Derya Kılıçkaya, “Tanpınar’a İlham Veren Edgar Allan Poe Kadınları”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 2 (2020): 88-102.

Böylece Morella, kızında yaşamayı sürdürür. Hasılıkelam, dediği çıkar. Hayatı boyunca kocası tarafından sevilmeyen Morella, ancak vefat ettikten sonra sevilbilmiştir.

Abdullah Efendi’de bir ara, akılları şaşırtacak bir **yaratık** aracılığıyla değil de olağan bir hanım tarafından sevilme fikri onda bir saadet gibi görünür. Ancak daha bu düşünceleri tam bir vuzuh bile kazanmadan, bulunduğu salonun ucundaki bir pencere hücrelerinde karşılıklı konuşan bir çift gözünü takılır. Karşılaştığı sahneyi Abdullah Efendi şöyle tarif eder:

“Fakat henüz bu düşünceleri tam bir vuzuh bile kazanmadan, gözünün önünden biraz evvelkinden daha çok korkunç, daha imkânsız bir sahne geçti” (Tanpınar, 2017: 18).

Erkek bir süre konuştuktan sonra ansızın başını ileri doğru uzatır, çevreye ivedi bir bakış atar, sonra genç kadının elini tutarak ağzına götürmek ister. Kadının eli tam delikanlının ağzına değeceği anda, kadının çehresi silinir, başı ortadan kaybolur: “Hepsinin yerinde bir uçurumdan daha korkunç bir boşluk, sarı muşamba renginde küçük bir boşluk peydahlandı ve delikanlının ağzına götürdüğü elin yerinde sadece bir yen kaldı.” (Tanpınar, 2017: 18). Kadın, aslında erkek tarafından istenmediği için ortadan kaybolmuştur; yani erkek aslında bu kadını göndermek istemektedir. Erkeğin sevilmesi için önce mutlaka kaybetmesi gerekir. Kayboluşun nedeni tam olarak budur. Poe’nun *Ligeia* hikâyesinde de kadın, bir gölge ve kayboluş hâlinindedir:

“Fakat hiç unutamadığım bir şey var: Ligeia’nın kendisi. Tıg gibi uzun, elif gibi incekti; hatta son zamanlarda yalnız kemikten ibaretti. Tumturaklı ve kendinden emin edasıyla esnek ve zarif yürüyüşünü betimlemem mümkün değil. Gölge misali gelip giderdi. Kapısı kapalı çalışma odama girdiğini, mermer kadar beyaz olan elini omzuma koyup müzikal sesiyle usulca konuştuğunda anlayabilirdim” (Poe, 2020: 31).

Görüldüğü gibi kadın insanın zihninde bir boşluk gibidir. Bu silik ve kaybolan beden korkunç bir boşlukta salınmaktadır.

6- Dirilme \ Biçim Değiştirme Motifi

İstihale, biçim değiştirme anlamına gelir ve bu kelime *Abdullah Efendi’nin Rüyalari*’nda geçer. Abdullah Efendi, bir salonda, uçta, pencere hücrelerinde karşılıklı oturan bir çifti seyretmektedir. Kadın, yukarıda da ifade edildiği gibi, erkeğin gözünün önünde kaybolur ve silinir. Sadece bir yığın eşyadan ibaret kalır. Tüm bunlar, erkeğin kadının ellerinin avucunun içine almasıyla gerçekleşir. Ne zaman ki erkek, elini geriye çeker ve mırıltıyı andıran sesiyle konuşmaya başlar, o zaman bir eşya hâlindeki kadın, hava verilmiş gibi şekil alır:

“Abdullah Efendi bütün şaşkınlığına rağmen gözlerini onlardan ayıramıyor, dikkatle bu acayip oyunun tekrarlanmasını bekliyordu. Filhakika birkaç dakika sonra aynı hadiseye tekrar şahit oldu. Tekrar kadın bütün hüviyetiyle kayboldu ve tekrar karşısındaki erkeğin sözleri, okşayışı altında bu hüviyet gözlerinin önünde **dirilerek** yavaş yavaş güzelliğinin bütün sihir ve cazibesini kazandı” (Tanpınar, 2017: 19).

Tanpınar, “dirilme”yi âdemoğlunun her zaman hayal ettiği ve kavuşmayı istediği bir şey olarak anlatır. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde şöyle der:

“Her insan, ne kadar müspet yaradılıştaki olursa olsun ölümünden sonra tekrar dirilmeyi düşünür, özler. Bu hayat dediğimiz mihnetler silsilesinin çok işleri zamana, müphemeye atılmış bir mükâfatı gibidir. En müsait ve daima kazanacak kâğıtlarla oynanan bir oyun gibi, yeniden, âdeta baştan aşağı beğenmemek, inkâr etmek, değiştiğinden dolayı sevinmek için kalmışa benzeyen küçük bir mazi şuurundan başka her şeyi, her tarafı değiştirmek, güzelleşmek şartıyla

tekrar yaşamağa başlamak insanlığın elbette vazgeçemeyeceği bir hülyadır” (Tanpınar, 2017: 68).

Edgar Allan Poe, özellikle kimsesizlik, cinnet, yanılısama, canlı canlı gömülme, canın farklı bir bedene geçmesi ve dirilme gibi ana konuları orijinal bir şekilde çalışması ve yapıtlarındaki tekrar eden öğelerin tefrik ediciliği ile yazın çalışmalarında başka bir sahayı açmıştır (Doğan, 2021: 126). Onun *Usher Konağı’nın Çöküşü* isimli hikâyesinde de dirilme teması görülür. Usher, kardeşi Leydi Madeline’i diri diri mezara koymuştur. Diri diri mezara konarak ölen kadın, daha sonra dirilecek ve tabutu parçalayarak kardeşinin karşısına gelecektir, ardından tekrar ölecektir:

“Kapıyı rüzgâr açmış olmalıydı, ama Leydi Madeline kefene sarılmış bir hâlde karşımızda duruyordu. Kefeni kana bulanmıştı, zayıf bedeni giriştiği zorlu mücadelenin kanıtlarıyla doluydu. Bir süre tir tir titreyerek kapının önünde salındı, sonra zayıf, tiz bir feryat koparıp kardeşinin üstüne yığıldı” (Poe, 2020: 114).

Burada da diğer Poe hikâyelerinde olduğu gibi, erkek anlatıcı sevdiği kadının veya sevdiği kardeşinin mezardan dönüşünü beklemektedir.

Tanpınar’ın hikâyesindeki dirilme hadiselerinden biri şu şekildedir: Diriliş, korkutucu ve ürkütücüdür. Dirilenlerin arasında bir kadın vardır, ancak bu kadın Tanpınar kadınları gibi bir rüyayı andırmazlar. Fotoğraftaki figürler, Abdullah Efendi’nin gözlerinin önünde dirilirler:

“Bu eski ve soluk fotoğrafın sakinleri, bu latarnacı kıyafetli erkekle, yanı başında bir manken cansızlığı içinde duran **şişman kadın**- başındaki tül ve çelenkle-**dirilmişler**, şimdi el ele, yan yana dünyanın en acayip **ve korkunç** raksını yapıyorlardı Bu ne çocukken dinlediği masallarda **şamdanların** ışığından fırlayan aşifte çengilerin raksı, ne de kitaplarda okuduğu **ve esrarlı** resimlerde seyrettiği **iskeletlerin** çılgın ve zalim hayatla alay ederek ölümün zaferini terennüm eden oyununa benziyordu” (Tanpınar, 2017: 30).

Poe’nun *Berenice* hikâyesinde de dirilme motifi kullanılmıştır. Öykü boyunca hastalık yüzünden öldüğü düşünülen Berenice’ye, hakikatte ne olduğu ancak hikâyenin son iki paragrafı okunduğunda anlaşılır. Anlatıcı, Berenice’nin dişlerini başka bir biçimde görmeye ve onları arzulamaya başladıktan sonra, ne yaptığının farkında olmadan birkaç dişçi aracı ile otuz iki adet küçük ve beyaz dişi Berenice’nin ağzından sökmüş ve bir kutuya koyup masasının üzerine bırakmıştır. Tüm bunları yaptıktan sonra ise bir kürek alarak Berenice için bir kabir açmış onu diri diri defnetmiştir. Sonrasında ise kendisini kitaplıkta bir başına oturur bir durumda bulmuştur. Ancak, Berenice kabrinden kalkar ve kefene sarılmış bir durumda döner:

“Adamın dehşete kapıldığı aşikârdı, benimle ürkek, boğuk ve kısık bir sesle konuştu. Ne dedi? Kesik kesik birkaç cümle işittim. Gecenin sükûnetini bozan bir vaveyladan, ahalinin toplanmasından, sesin yükseldiği yönde yapılan bir araştırmadan, sonra açılan bir mezardan, hâlâ kalbi çarpan, soluyan, yaşayan, kefene sarılmış, biçimi bozulmuş bir bedenden söz ederken sesi ürkütücü bir şekilde belirginleşti” (Poe, 2020: 23).

Erkek anlatıcı, böylelikle dişleri ele geçirmiş olur.

Dirilme motifi, Tanpınar’ın hikâyesinin ileriki kısımlarında birkaç defa daha görülür. Mesela, hikâyede anlatılan “kalabalık”, kesif bir homurtu içinde ölüp dirilir. Bu ölüp dirilme sırasında biçim değiştirme de vardır. İnsanların her biri hayvan biçimine yaklaşır.

İnsanlardaki bu tuhaflık, Sardanapal’in haz ve sefa üstüne kurulu eğlencesi ile karşılaştırılır (Duman, 2019: 140).

7- Hayalet Motifi

Ölümlle ilgili olarak çoğu zaman kaygıyı ortaya çıkaran hayalet ve vampir, özellikle Batı yazınında görülür. Hayalet, kötü ruh gibi **metafizik** gizleri araştıran alana ise “okült” denir (Özgör, 2020: 507). Hayalet ürpertici bir motif olarak *Abdullah Efendi’nin Rüyalari*’nda da okuyucunun karşısına çıkar. Bu motif de eserin gotikliğinin kanıtıdır.¹⁴ Bir Rum kabadayı olan bu yüzden de Rum şivesiyle konuşan hayalet, ürpertici kahkahaları ile Abdullah Efendi’yi rahatsız eder. Kendisi bir zembilin; yani hasırdan örülmüş saplı bir torbanın içindedir. Orada, Abdullah Efendi ile gizli ve kinayeli bir biçimde alay eder. Korkunç bir şekilde ihtiyarlanmış bir çehresi vardır. Korkunç, iğrenç ve sinsî bir gülüşle Abdullah Efendi’yi korkutur: “Bu çehrede iki sönük çizgi hâline girmiş gözlerden ve son derecede **korkunç**, iğrenç ve sinsî gülüşle en feci yara manzarası gösteren **ağızdan** başka canlı hiçbir şey yoktu. **Tek bir dış**, güldükçe bir yara gibi genişleyip büyüyen bu ağzın ortasında sallanıyordu” (Tanpınar, 2017: 25). E.A. Poe’nun *Kara Kedi* adlı eserinde hayalet olarak dönen bir kediden bahsedilir. Öyküde zulüm gören kara kedi, zencilerle ilişkilendirilmiştir. Çoğu münekkite göre, Amerika’daki esareti sembolize eder (Özgör, 2020: 515). Kara kedi, sahibi tarafından boğazına bir ilmek geçirilmek suretiyle bir ağacın dalına asılır ve öldürülür. Kedinin sahibi tarafından bu şekilde öldürüldüğü günün gecesinde, evde bir yangın çıkar. Bütün ev ahali kendilerini dışarı zor atarlar. Yangın nedeniyle evin etrafına toplanan kalabalık, evin bir duvarını dikkatle incelemeye başlarlar. Duvarda, gündüz vakti öldürülen kedinin hayaleti vardır: “Duvarın beyaz yüzeyinde kabartma gibi duran bir kedi figürü vardı. Kusursuz bir kabartmaydı ve kedinin boynunda bir ilmke vardı. Bu hayaleti görünce- hayaletten başka bir şey olmazdı- dehşete kapıldım” (Poe, 2020: 142). Kedinin sahibi adam, daha sonra bu hayalet ile yine karşılaşacaktır. İzbe bir meyhanede öldürdüğü kediye benzeyen onun kadar iri, kara bir kedi görür. Aslında gördüğü, öldürdüğü kedinin hayaletidir.

Abdullah Efendi’nin Rüyalari’nda zembildeki bu tek dişli ihtiyar hayaletin sesi, Abdullah Efendi’ye aşırı tesir eder. Bu sesi unutmak için ne yapılması gerektiğini düşünür. Vakit, gecedir. Gece ise tüm görüntüyü ve eşyayı bozar:

“Abdullah Efendi: ‘Unutmak, diyordu, Yarabdim bu **geceyi**, bu sinsî ihtiyarı, onun yapışkan kahkahalarını, **bir mezardan gelir gibi ölümü beraberinde taşıyan sesini unutmak için ne yapmalı?’** Hangi tılsım, hangi imkânsız kudret, ona bugünü unutturabilir, ruhunu yarına bu **gecenin korkunç** tecrübesinden temizlenmiş olarak çıkarabilirdi” (Tanpınar, 2017: 26).

1842’de, Edgar Allan Poe tarafından kaleme alınan *Kızıl Ölümün Maskesi* (*The Masque of the Red Death*) isimli hikâye, Graham’s Magazine’de neşredilir. Öyküde, Prens Prospero’nun memleketinde “Kızıl Ölüm” salgını vuku bulur, hastalığa yakalanan şahıslarda, ansızın ortaya çıkan baş dönmeleri ve gözeneklerden akan kanla, suratlarında kırmızı izler oluşur. Poe bu marazayı, “sureti ve mührü kandı-kanın kızılığ ve dehşeti” diye tarif eder. Salgın, yıkıcıdır ve ölümcüldür. İnsanların vücutlarındaki derin kesiklerden kanlar çıkar, suratlarında kırmızı izler oluşur ve yarım saat içinde can verirler (Saribaş, 2020: 1284).

¹⁴ Bir yapıtın gotik olarak değerlendirilebilmesi için gereken koşullar, doğüstü öğelerden ve durumlardan beslenmesi ile bulunulan yere bağlı ürpertici bir ortam oluşturmasıdır. Bu yerler genellikle geniş sur ve kalelerle çevrili konaklar, ıssız dar geçitler, yerin altındaki geçecek yerler, hayalet dolu bölmeler, eski çok büyük haneler ve ışığı az geniş odalardır (Büyükarman, 2009: 201).

Prens Prospero bin kadar gürbüz şövalye ve asilzade bir hanımla bir manastırı ev olarak kullanmaya başlarlar. Amaçları “Kızıl Ölüm” olarak adlandırılan ve ülkeyi kasıp kavuran salgından kaçmaktır. Prens Prospero, manastırdaki beşinci ya da altıncı ayını tamamlamak üzereyken ve insanların salgından en çok öldükleri bir dönemde dostları için maskeli bir balo düzenler. Ancak balo sırasında bazı “sesler” insanların huzurunu kaçıtır. Abanozdan yapılmış kocaman bir saat tok ve tek tip bir sesle salınır. Yelkovanı dönüşünü tamamladığında saatin pirinç çigirlerinden garip bir ses yükselir. Her saat başı bu tuhaf ses işitilir. Dans bırakılır ve herkes öylece kalakalır. Saat her çaldığında cesur adamlar çocuklaşır, ihtiyarlar uzaklara dalıp giderler. Ses tamamen kesildiğinden yeniden kakhahalar yükselir. Abanoz saat on iki defa vurur ve maskeli balonun ortasında bir kişi belirir. Bu kişi “mezardan dönen” bir kimsedir; yani hayalettir:

“Adam, fazlasıyla çelimsiz bedenine bir kefen geçirmişti. Yüzündeki maske en ince ayrıntısına varana dek bir cesedin suratına benziyordu. Coşkulu insanlar buna katlanabilirlerdi ama yabancı, Kızıl Ölüm’ün rolünü üstlenmişti. Kıyafetinin her köşesine kan sıçramıştı ve yüzü dehşetengiz kırmızı lekelerle kaplıydı” (Poe, 2020: 164).

Bu, “mezardan dönen” adam- hayalet, “Kızıl Ölüm” denen hastalığın ta kendisidir. Hırsız gibi manastıra girmiştir. Oradaki bütün insanları öldürür.

8- Uğursuz Çocuk Motifi

Uğursuz çocuklar, çocuk objeleri, çocukluğa özgü nesnelere, oyuncaklar, çocuk masalları, lanetli çocuk nesnelere korku sinemasının kullandığı motifler olduğu gibi korku edebiyatının da yer verdiği unsurlardır (Özgör, 2020: 518). Uğursuz çocuk motifi, etkileri devam eden lanetlerin bulunduğu gotik bir eser sayılabilecek olan Tanpınar’ın hikâyesinde de kullanılmıştır: “Yatağın karşısında sokağa bakan pencerelerin önünde alçak bir sedir vardı. Küçük bir çocuk orada uyuyordu. Abdullah Efendi bunu pek münasebetsiz buldu. Muhakkak onu dışarıya çıkarmak lazımdı. (...) – Çocuğu başka yerde yatırmak kabil değil mi?.. diye sordu” (Tanpınar, 2017: 28). Batı edebiyatında gotiğin izini sürdüğü eserleriyle araştırmaya kaynaklık eden Lovecraft’a göre, “ölüm haberi götüren periler, ruhu değiştirilmiş uğursuz çocuklar” İrlanda gotiğinde önemsenen korku unsurlarıdır (Arslan, 2020: 510). Ruhunu değiştirilmiş uğursuz çocuk motifi, Poe’nun *Morella* isimli hikâyesinde görülür. Yukarıda ifade edildiği üzere, Morella ölmeden evvel dünyaya bir kız çocuğu getirir, ancak bu çocuk ruhu değiştirilmiş uğursuz bir çocuktur:

“Kısa bir süre sonra saf sevgimin göğü karardı; kasvetli, dehşetengiz ve hüznübaz bir hava etrafımı kuşattı. Çocuğun zihinsel ve fiziksel açıdan şaşkırtıcı bir hızla geliştiğini söylemişim. Fiziksel açıdan haddinden fazla serpilmişti, ama zihinsel gelişimini takip ederken ruhum daralıyordu” (Poe, 2020: 27).

On sene boyunca çocuğa bir isim koyamayan baba, on sene sonrasında vaftiz esnasında kızına annesinin ismini koyacaktır. Bunu yaptığı anda ise kızı ölecektir.

Abdullah Efendi’nin Rüyalari’nda uğursuz çocuk motifi hikâyenin sonlarına doğru bir daha görülür. Abdullah Efendi’nin içmek için istek duyduğu suya “oyuncak” muamelesi yapan bir “çocuk” vardır. Hâlbuki Abdullah Efendi “susuzluk”¹⁵ çekmektedir: “Bu hasta çocuk,

¹⁵ Mehmet Kaplan, “Tılsımlı kadehi her susuzluğun/Bir gül fırtınası gibi derinde’ dizeleriyle, susuzluğa ilgili ‘Abdullah Efendi’nin Rüyalari’ arasında benzerlik kurar. Tılsımı olan kadehin; mutluluk vaat eden, fakat kişideki derin kuraklığı hiçbir vakit gideremeyen bütün o güzel şeyleri, şiiri, müziği, dansı, kadını, hayali, hayatı ve kendi olarak evreni temsil ettiğini,

zamansal akıştan kopmuş maziye hayati bir işlev için hatırlamak, oluşa katarak hayatı onunla beslemek yerine, onu donmuş bir imgeye hapseden Türkiye modernleşmesinin bir alegorisi gibi görünmektedir” (Ayhan, 2011: 86). Suyu bir “oyuncak” olarak gören bu “uğursuz çocuk”, Abdullah Efendi’den suyu içmemesini ister. O, suyu sadece seyretmelidir, rengine bakmalıdır. Eğer çocuğun istediği gibi yaparsa çocuk, “diğer oyuncaklar”ını da gösterecektir. Görüldüğü gibi, gotik sinema ve edebiyatta görülen uğursuz çocuk ve lanetli çocuk, obje ve nesnelere burada da görülmektedir.

9-Bir Oykofobi Olarak Sıkıntı Veren Ev Motifi

Gotik edebiyat, karanlıkla ilgilidir. Poe’nun metinleri de genellikle karanlıktır. Sıkıntı verici gotik yerler, Poe’nun olmazsa olmazıdır.¹⁶ *Abdullah Efendi’nin Rüyalari*’nda da bu tip yerlerle karşılaşmak mümkündür:

“Abdullah Efendi birkaç haftadan beri onunla baş başa, göz göze yaşıyordu. İşte bu ıstırap içinde, kafası en **karanlık** düşünce ve tasavvurlarla dolu olduğu hâlde, **küçük bir oda** içinde çırpınıp dururken, birdenbire sanki bir kıyamet kopuyormuş kadar büyük bir gürültü ile olduğu yerde mihlanıp kalmıştı” (Tanpınar, 2017: 16).

Sıkıntı veren, boşucu, korkutan yerler, Edgar Allan Poe’da da mevcuttur. Poe’nun düşsel anima evreni karanlıktır (Dilber, 2018: 53-69). *Ligeia* isimli hikâyede bu kasveti görmek mümkündür:

“Birkaç ay bezgin ve tasasız dolaştıktan sonra, İngiltere’nin bakir ve تنها bir bölgesinde ismini söyleyemeyeceğim bir manastırı satın alıp onarttım. Yapının kasvet ve elem taşıyan görkemiyle çevrenin tenhalığı ve bunlara dair ıstırap veren hatıralar, beni ülkenin bu تنها bölgesine çeken feragat duygusuyla birleşiyordu. Yapının dışını saran yeşillığe ve çürümüşlüğe dokunmadım ama acılarımı hafifletmek amacıyla çocuksu bir tavır takınıp içini güzelce dayayıp döşedim” (Poe, 2020: 38).

Karanlık mekânları ve gizemli kişilikleriyle her iki hikâyeye de gotik edebiyat açısından dikkate değerdir.

Oykofobi, sinemada korku filmlerinde ve edebiyatta gotik eserlerde sık karşılaşılan bir durumdur. Ev ve evin etrafıyla ilgili şeylerden ürkme durumu. Oykofobi daha çok Güney Gotiği’nde görülür. Ev ile ilgili bu kaygıları Freud tekinsiz mefhumuyla açıklamaya çalışmıştır. Tekinsiz, Alman dilinde ‘unheimlich’ ehli olmayan anlamıyla kullanır. Tanıdık, bastırılmış olanın dönüşü olarak izah edilebilecek duruma gotik eserlerde ve sinemada sık olarak rastlanır. E.A. Poe’nun Kızıl Ölümün Maskesi, Usher Evi’nin Çöküşü yere ait bu korkuları aksettiren eserlerden kimileridir (Özgör, 2020: 507). *Abdullah Efendi’nin Rüyalari* da gotik bir motif olan evin kullanıldığı bir hikâyedir. Eski, çok büyük evler gotik edebiyatın

kişiyi düşenin ise bu kuraklık içinde bardaktan bardağa boşaltılan suyun oyunlarını izlemekten ibaret olduğunu belirtir. Gül’ün, bütün bu peşinde koşulan şeylerle ilişkilendirilmesi manalıdır (Çağın, 2019: 41-42).

¹⁶ Büyük sur ve kulelerle çevrili konaklar, tuhaf ve ıssız dar, uzun geçitler, yeraltı geçitleri, kimsenin hayat sürmediği sanılan ancak hayaletlerle dolu yerler, medeniyetten uzak eski büyük ve gösterişli evler, loş salonlar, gizli geçecek yerler öykünün daha esrarengiz olmasına, korkutucu öğelerinin öne çıkmasına uygun ortam yaratır (Yücesoy, 2007: 33).

vazgeçilmezlerindedir. Abdullah Efendi, gece vakti bir korkuluğa dayanarak kendisi gibi uyumamış bulunan evlere bakmaya başlar:

“Eşyayı dalgın uykusundan uyandıran, çizgi ve şekillerini değiştiren, onlara adeta görülmedik bir hayat ve ifade veren o acayip büyü yine başlamıştı. Ne kadar **sefil** evlerdi bunlar... Hepsi harap, biçare şeylerdi. Kiminin ahşap duvarlarından tahtalar fırlamıştı, kiminin kiremitleri kırıldı ve hepsinin içinde **sefil** yataklar, **yırtık yorganlar**, büyük **bir yıktının enkazını** andıran mobilya parçaları vardı” (Tanpınar, 2017: 39).

Poe’nun *Usher Konağı’nun Çöküşü* isimli hikâyesinde de anlatıcı, karanlık ve sessiz bir sonbahar günü, kırsal bir bölgede bulunan Usher Konağı’nı seyrediyor. Bu evin içinde de acayip ve esrarlı hareketler vardır:

“Karşımdaki manzaraya, arazinin orta yerine oturtulmuş eve ve civarının albenisiz özelliklerine, sevimsiz duvarlara, ifadesiz bakışlara sahip gözleri andıran pencerelere, sıralanmış sazlıklara, çürük ağaçların aklaşmış gövdelerine bakarken ancak afyon sayesinde gördüğü hayallerden uyanan birinin dünyevi olana dönmesiyle hissettiği türden duygularla kıyaslanabilecek bir ruh daralması yaşadım. Manzara karşısında insanın kalbi soğukluk, çöküntü ve sayrılarla dolduğundan, zengin hayal gücüne sahip biri bile günahkâr bir belirsizlikten başka bir şey göremiyordu. Neydi bu diye düşündüm; Usher Konağı’na bakarken ruhumu daraltan şey neydi?” (Poe, 2020: 98-99).

Ev, gizemlidir. Kasvetli bir havaya sahiptir. Dehşet verici ağaç gövdeleri ise bu kasveti bir kat daha artırır.

10- Gotik Birer Motif Olarak Hayvanlar ve Bitkiler

Abdullah Efendi’nin Rüyalari’nda geçen bir paragraf gotik bir motif olarak hayvan ve bitki adlarının kullanılması açısından ilgi çeker. Abdullah Efendi, gecenin bir vakti uzaktan acayip ve esrarlı evleri seyrediyor. Bu evlerin içindeki hayvan ve bitkiler ilgi çekicidir:

“Hemen hepsinde **siyah**, ateş gözlü, son derece zayıf **kediler** uzun ve sert kıllı boyunlarıyla eşyanın etrafında bir vicdan azabı gibi **halkalanmış köpekler**, tünedikleri köşelerden geceyi **uğursuzlukla dolduran insan bakışlı kuşlar** vardı. En korkuncu bütün bu şeylerin karmakarışık, nizamsız, alt alta, üst üste olmalarıydı. Testiler içinden **horozlar** ötüyor, perdelerde acayip **asmalar**, birbirine kenetlenmiş **sarmaşıklar** ve diğer nebatlar canlanıyor, konsolların üstünde, raflarda meçhul ve iptidai bir **dinin fetişlerine benzeyen hayvanlar**, acayip jestlerle dinleniyorlardı” (Tanpınar, 2017: 39).

Bölümde adı geçen hayvanların ve bitkilerin tümünün simgesel bir manası bulunur (Şahin, 2015: 300). Grotesk kelimesi, ilk ortaya çıkışında en dar manasıyla, sarmaşık ve asma yapraklarının içindeki hayal ürünü kuşlar ve vahşi hayvanlarla, insana özgü özelliklerin iç içe kullanılmasına karşılık geliyordu (Yanıkaya, 2003: 19). Bu dar anlamdan yaklaşıncaya bile, hikâyenin groteskliği daha da ön plana çıkar. Evlerin içinde **siyah kedilerin**¹⁷ olması manidardır. Bu durum, yukarıda hayalet motifinde işlenen, Poe’nun *Kara Kedi* hikâyesini

¹⁷ Antik Mısır’a kadar uzanan kara kedi inancı, zamanla müspet anlamını kaybetmiş ve uğursuz kabul görmüştür. Antik Mısır’da kara kedi uğur membağı iken kedinin öldürülmesinin karşılığı idam olmuştur. Kedinin mukaddesliğine olan inanç, Mısırlıların Bubates şehrindeki kedi simgesi olan Bast’a tapmaya kadar uzanır. XVI. asırda kara kedinin hayvan kisvesine girmiş cadı olduğuna inanılmıştır. Sanatta, özellikle edebiyatta kara kedi, uğursuz anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Carmilla (Sheridan Le Fanu, 1872) isimli gotik hikâyede vampir Carmilla/Mircalla kara kediye tahavvül eder. (...) Kara kedi batıl itikadı, hayvan kadar rengiyle de alakalıdır. Siyah renk, kötüye yorumlanırken günümüzde bile cenaze törenlerinde siyah giyme modası yaygınlaşmıştır. Kocasını ölen kadının siyah giymesi, onun ölen eşi tarafından görülmemesine ve hayattaki ölü/hayalet olmasına imkân sağlamadığı inancıyla alakalıdır (Özgör, 2020: 515).

hatırlatır. **Sarmaşık** ise **gotik edebiyatta** tekinsizliği sembolize eder. Tanpınar’ın hikâyesinde de sarmaşık, tekinsiz bir bitkidir ve düşüncenin alegorisidir.¹⁸ Asma ise gotik ve grotesk bir bitki olarak okuyucunun karşısına çıkar. **Horoz**, tesadüfen kullanılmış bir hayvan değildir.¹⁹ Horoz, birçok toplumda evrensel söylemiyle güneş ile bağlantılı olarak, aydınlanmayla sembolize edilmiş bir hayvandır (Foça, 2021: 158). Horoz, gotik sinema ve edebiyatta ise peri ile ilişkilendirilir. Peri, cinin dışısına denir. Tüm bu gotik hayvan ve bitkiler korkutucu bir karnaval görüntüsü verir.

Sonuç

Abdullah Efendi’nin Rüyalari isimli hikâyede, yukarıda görüldüğü gibi bazen pek çok gotik motif ayrı ayrı işlenirken bazen de kısa bir paragrafta korku motiflerinin tamamı okuyucunun gözlerinin önüne yığılır. Bunlardan biri, hikâyenin altıncı bölümünde yer alır. İhtiyar **bir papaz** tarafından **parçalanmış bir vücudun** torbaya doldurulması, biraz ileride genç bir kadının **aşığının kesik kafasını boşluğa** fırlatması, **yaşlı bir cadının** çok fazla uzun parmaklarıyla bir **çocuğun** yüreğini yerinden koparması, **çocuğun** tüm bunlara rağmen memnun kahkahalarla gülmesi, Tanpınar tarafından Orta Çağ kabartmalarındaki çılgınca mahşer hâline benzetilir ki zaten gotik, Orta Çağ demektir. Dolayısıyla Tanpınar, hikâyesinde kimi zaman gotik motifleri bu şekilde üst üste yığmıştır.

“Grotesk” sözcüğü, hem Edgar Allan Poe’nun hikâyelerini hem de *Abdullah Efendi’nin Rüyalari*’ni tarif eden belki de en doğru kelimedir. Aslen Eski Çağ Roma binalarında bulunan acayip, komik figürlerden oluşmuş bir süsleme üslubu olan grotesk, zamanla “tuhaf, itici ve tiksindirici” gibi anlamlara gelmiştir. Gotik anlatımın özelliklerinden olan sapkınlık, sıradanın arkasında gizlenen aykırılık, işkence, korku, korkunçluk gibi öğeler korku edebiyatında “grotesk” bir mübalağa içinde anlatılır. Tekinsiz sahneleri ve groteskleşen anlatısıyla *Abdullah Efendi’nin Rüyalari*, Poe’nun hikâyelerinden bariz izler taşıyan, korkunç tablolarından meydana gelme bir gotik hikâyedir.

Kaynakça

Acehan, Abdullah. “Ahmet Hamdi Tanpınar, Enis Behiç Koryürek ve Peyami Safa’da İspirtizma.”, *ZfWT*, s.3 (2011): 221-244.

¹⁸ Tanpınar’ın yapıtları fert-topluluk, ölüm-yaşam, karanlık-ışık gibi ikili zıtlıklar üzerine kuruludur. Gül; yaşamı, devamlılık düşüncesini çağrıştıran bir imge şeklinde değerlendirilirken bunun karşısında yılan, “külçelenmek” eylemiyle birlikte vefata, haz ve günah hissine, trajik olana ulaştırır. Yine tek başına veya gülle beraber sarmaşık; sarıp sarmalamasıyla dünya ile ilgili arzuları, tekinsizliği simgeler (Çağın, 2019: 38); Tanpınar’da gül imajınası anlamına geldiğine göre, hayal dünyasının zıddı olan ikinci bir sembolik ögenin olması lazımdır. Dikeylik-yataylık, erillik-dişillik bakımlarından Tanpınar’da gülün karşısında fikir-sarmaşık durur (Şahin, 2013: 26).

¹⁹ Horoz, her ne kadar gotik yazında “kötü olan” ile alakalandırılrsa da İslam itikadına göre horoz, “mübarek” bir hayvandır. İslâm dininde, birçok Hadis’te horozla rastlamak mümkündür. Sahih hadislere göre, Hz. Ebu Hureyre (r.a) şöyle anlatır: ‘Resulullah (aleyhisselâtu vessaelâm) buyurdular ki: ‘Horozların öttüğünü işittiğiniz vakit, Allah’tan lütuf ve ikramını talep edin. Zira onlar bir melek görmüştür. Merkebin anırmasını işittiğiniz zaman şeytandan Allah’a sığının. Çünkü o da bir şeytan görmüştür.’” (Doğan, 2013: 454). Yunan mitlerinde ise aldatan eşlerin gözetmenliğini yapan Alektryon horozla çevrilir. Horozla çevrilmek üzere yaratılmış bulunan *Alektryon* hem shevi hem yiğit bir figür olarak resmedilmiştir (Akınar ve Çebin, 2015: 15).

Derya Kılıçkaya-“İki Abdullah’ın Oynadığı Köşe Kapmacada Veyahut Alicengiz Oyununda” Edgar Allan Poe İzleri.

Ağaoğlu, Reyhan. “Polisiye Eserin Toplumun Şiddeti Algılama Biçimi ile Etkileşimi: Edgar Allan Poe ve Halide Edip Adivar Eserleri Üzerine Eleştirel Söylem Analizi.” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2018.

Akpınar, Soner; Çebin, Burcu Yılmaz. “İkinci Yeni Şiirinde Phoenix ve Pan’ın Simgesel Anlamları.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 39 (2015): 14-25.

Arık, Şahmurat. “Dönüşüm ve Geçmiş Zaman Elbiseleri Üzerine Bir Mukayese Denemesi.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 27 (2013): 65-77.

Arseven, Tülin. “Benlikten Kaçışın Öyküsü: Abdullah Efendi’nin Rüyalari”, *Folklor / Edebiyat*, s.61 (2010): 105-120.

Arslan, Fatih; Demirtaş Önder, Çiçek. “Elif Şafak’ın Pinhan Romanında ‘Gotik’ Kazı.” *Sosyal Bilimler Dergisi =The Journal of Social Science*, s. 47 (2020): 504-511.

Aslan, Hanife. “Öykünün Hafızası: Ahmet Hamdi Tanpınar ve Oğuz Atay’ın Hikâyelerinde Hatırlama Biçimleri.” Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi, 2020.

Atlı, Ferda. “Abdullah Efendi’nin Rüyalari Hikâyesinde Korkunun Hükümranlığı.” *SUTAD*, s. 42 (2017): 201-230.

Ayhan, Emine. “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın ‘Abdullah Efendi’nin Rüyalari’ Hikâyesinde ‘Ulusal Alegori.’” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2011.

Boy, Zehra Çınar. “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın ‘Abdullah Efendi’nin Rüyalari’ Adlı Hikâyesinde ‘Gölge’ Arketipi”, *The Journal of International Civilization Studies =Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, s. IV \II (2019): 166-179.

Büyükarman, Didem A. “Moralizade Vassâf Kadri ve Süleyman Sûdî’nin Ortak Romanları Millî Cinâyât Koleksiyonu.” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.40 (2009): 190-208.

Çağın, Şerife. “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Eserlerinde Ağaç ve Çiçek Sembolizmi.” *TÜBAR*, s. XLV (2019): 35-59.

Dilber, Kadir Can. “Poe’nun Ligeia ve Şişede Bulunan Not Öykülerinde Tanpınar’ın Geçmiş Zaman Elbiselerini Aramak –Alice’in Düş(üş)ünde Düşsel Kronotop’u ve Anima’yı Yakalamak-.” *Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, s. 28 (2018): 53-69.

Doğan, Pelin. “Öteki Olarak Anne ile Kurulan Tekinsiz İç-İçelik: Edgar Allan Poe’nun ‘Morella’ Adlı Kısa Öyküsü.” *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, s. 20 (2021): 125-135.

Doğan, Ahmet Selim. “Türk Kültüründe ve Erzurum Erkek Barlarında Tavuk (Horoz) Motifi.” *EKEV Akademi Dergisi*, s.57 (2013): 449-460.

Duman, Mehmet Akif. “Ricœur’nün Paradoks Teorisi ve Bühler’in Gestalt’i Bakımından Ahmet Hamdi Tanpınar’ın ‘Abdullah Efendi’nin Rüyalari’ İsimli Hikâyesi.” *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, s. 10 (2019): 116-146.

Eliuz, Ülkü. “Parantezlenen Yaşam: Abdullah Efendi’nin Rüyalari.” *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, s. 32 (2020): 1602-1620.

Ertem, Cengiz. “Andre Gide ve Dostoyevski’de İkilik Teması üzerine Düşünceler.” *Turkish Studies*, s. 8 \ 19 (2013): 281-286.

Derya Kılıçkaya-“İki Abdullah’ın Oynadığı Köşe Kapmacada Veyahut Alicengiz Oyununda” Edgar Allan Poe İzleri.

Foça, Serhat; Yenişehirli, Mesut Mert. “Kyme (Aiolis) Güney Nekropolisinden Bir Çocuk Mezarı.”, *Cedrus The Journal Of Mcri*, s.IX (2021): 151-167.

Gümüş, Seval Şahin. “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Hikâye ve Romanlarında Oyun.” Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 2005.

Harmancı, Meriç. “Ali Cengiz Hikayesi İzdüşümünde Kahramanın Görünmez Gücü: Metamorfoz”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, s. 32 (2015): 209-228.

Issı, A. Cüneyt. “Bir Şiirinin Penceresinden Tanpınar’ın ‘Abdullah Efendi’nin Rüyaları’-Uyanışın Mukadder Olduğu Rüyalara-.”, *Türk Dili*, s. 761 (2015):107-114.

İren, Ceren. “20. Yüzyıldan Günümüze Sanatta Böcek Formu.” Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2017.

Karabulut, Merve. “Luise Rinser’in “Kızıl Kedi” Ve Edgar Allan Poe’nun “Kara Kedi” Adlı Öykülerine Psikanalitik Bir Yaklaşım.”, *Filoloji Alanında Akademik Çalışmalar – II*, Ed. Gülnaz Kurt, 105-122. Ankara: Gece, 2020.

Kılıçkaya, Derya. “Oğuz Atay’ın “Unutulan” ve “Korkuyu Beklerken” Adlı Hikâyelerinde Gotik Unsurlar.”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 7 (2016): 685-696

Kılıçkaya, Derya. “Tanpınar’a İlham Veren Edgar Allan Poe Kadınları.” *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 2 (2020): 88-102.

Koç, Damla Can. “Bir Rüya Dalgası: Plastik Sanatlarda Rüya Kaynaklı Resimler.” *Ulakbilge*, s. 51 (2020): 943-962.

Merter, Mustafa. *Dokuz Yüz Katlı İnsan*. İstanbul: Kaknüs Yay., 2022.

Narlı, Mehmet. “Tanpınar’da Deliliğin Hâlleri.”, *Tanpınar’ın Saklı Dünyası Arayışlar-Keşifler-Yorumlar*, Ed. Julian Rentsch- İbrahim Şahin, 216-240. Ankara: Doğu Batı, 2018.

Osmanoğulları, Fırat. “Gotik Film: Bir Çerçeve Oluşturma Denemesi ve House of Usher.” *Sinefilozofi Dergisi*, s. 1 (2016): 22-41.

Özdemir, Mehtap Işık. “Melankolinin Gölgesinde İki Adam: A. H. Tanpınar ve Mümtaz.”, *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, s. 6 (2012): 157-171.

Özgör, Cumhur Okay. “Batıl İnançların Korku Sinemasındaki Yansımaları.” *Sinefilozofi Dergisi*, s. 9 (2020): 504-520.

Pamuk, Orhan. *İstanbul Hatıralar ve Şehir*. İstanbul: YKY, 2021.

Poe, Edgar Allan. *Bütün Hikâyeleri Tek Cilt | Özel Basım*. Çeviren Öznur Özkaya. İstanbul: Ren Yayınevi, 2020.

Sağlık, Şaban. “Tanpınar Şiirinde ‘Öznenin Parçalanışı’ ve ‘İç İnsan’.”, *Tanpınar’ın Saklı Dünyası Arayışlar- Keşifler-Yorumlar*, ed. Julian Rentsch, İbrahim Şahin, 308-346. Ankara: Doğu Batı, 2018.

Sarıbaş, Serap., “Kıyamet Sonrası Edebiyatı: Jack London’ın Kızıl Veba Eserinde Pandemi Öncesi ve Sonrası.” *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, s. 6 (2020): 1276-1285.

Savan, Zehra. “Peyami Safa’nın Romanlarında Spiritüalizm.” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2019.

Derya Kılıçkaya-“İki Abdullah’ın Oynadığı Köşe Kapmacada Veyahut Alicengiz Oyununda” Edgar Allan Poe İzleri.

Şahin, İbrahim. “Tanpınar’ın Şiirlerinde Tahayyülün Niteliği.” *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 9 (2013): 9-31.

Şahin, İbrahim. “Sanatın ve Sanatkârın Alegorisi Olarak ‘Abdullah Efendi’nin Rüyaları.’” *Türk Dili*, s. 767-768 (2015): 287-304.

Taburoğlu, Özgür. *Tanpınar Sözlüğü Şahsî Bir Masalın Simgeleri*. Ankara: Doğu Batı, 2019.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Mahur Beste*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Hikâyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergâh, 2017.

Türkmenoğlu, Sevgül. “Yeraltı Edebiyatı Bağlamında Bir Karşılaştırma: Dövüş Kulübü-Kinyas ve Kayra.” *Turkish Studies*, s. 8\9 (2013): 2453-2463.

Yanıkaya, Zerrin. “Tiyatroda Grotesk ve Bir Örnek Olarak Fernando Arrabal Tiyatrosu.” Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, 2003.

Yücesoy, V. Özge. “Korku Edebiyatı (Gotik Edebiyat) ve Türk Romanındaki Örnekleri.” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2007.

FİKRİYAT

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2022

Makale Adı /Article Name

POSTMODERN MÜLAHAZALAR-I

POSTMODERN IDEAS-I

Yazar

Seher İLASLAN

*Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
e-mail: seherilaslano606@gmail.com*

ORCID NO: 0000-0002-9288-8187

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 13 Nisan 2022

Kabul Tarihi: 10 Temmuz 2022

Yayın Tarihi: 30 Temmuz 2022

Kaynak Gösterme

*İlaslan, S. (2022). Postmodern Mülahazalar-I. Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi, 2 (1), s.23-34.*

Ek Beyan: Yazar etik kurulu onayının gerekmediğini beyan etmiştir.

Öz

1870'lerde yeni yeni duyulmaya başlanan "postmodern" kavramı 1970'li yılların sonuna doğru önemli bir izlek haline gelir. Lakin bir sorunsal olmaktan hâlâ kurtulamamış bu söylem üzerine Foucault, Deleuze, Guattari, Baudrillard, Lyotard, Jameson, Laclau, Mouffe gibi postmodern çatı altında anılan isimler yanında Chapman, Toynbee, Rosenberg, Anderson, Bell, Sontag, Fiedler, Hassan, Habermas, Barthes, Heidegger, Best, Kellner, Ecevit, Şahiner, Özbek, Emre, Bingöl ve Gürkan gibi pek çok bilim, kültür, sanat araştırmacısı da postmodern söylemi çözümlenip aydınlatma çabası gösterir. Postmodernizmin ne'liği, nedir'liği üzerine yapılan pek çok araştırmaya karşın çağın içinde bulunduğu karmaşık sarmal, bu kafa karıştırıcı karmaşık sorunsalın net bir söyleme kavuşmasına izin verecek gibi değildir. Belki de Lyotard'ın "Gerçi ne olduğunu anlamaya çalışıyorum ama bilmiyorum. Bu konudaki tartışma daha yeni başlıyor. Tıpkı aydınlanma ile olduğu gibi. Tartışma konu başlamadan bitecek." sözlerinde vurguladığı gibi insanlığın raflarında anlaşılmadan kapatılmış bir dosya olarak kalacaktır. Fakat Lyotard'ın bu olası teorisine karşın bu çalışmanın amacı da postmodern sahaya hizmet sunmuş bazı bilim, kültür ve sanat araştırmacılarının fikirlerinden hareketle kavramın tarihi ve kültürel evriş sürecini irdelemek ve postmodern çağ olarak adlandırılan çağda ortaya çıkan sorun ve olgulara vurgu yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, postmodernizmin tarihi ve kültürel evriş, bazı postmodern mülâhazalar, sorunlar ve olgular

Abstract

The concept of "postmodern" which was just beginning to be known in the 1870s, became a crucial theme towards the end of the 1970s. However, as a discourse that could not still set itself free from being a problematic, not only the names mentioned under the postmodern roof such as Foucault, Deleuze, Guattari, Baudrillard, Lyotard, Jameson, Laclau, Mouffe, Chapman, Toynbee, Rosenberg, Anderson, Bell, Sontag, Fiedler, Hassan, Habermas, Barthes but also many researchers in the field of science, culture and art such as Heidegger, Best, Kellner, Ecevit, Şahiner, Özbek, Emre, Bingöl and Gürkan tried to analyze and enlighten the postmodern discourse. Despite many researches on what postmodernism is and what it is, the complex spiral of the era did not appear to allow this confusing complex problematic to have a clear discourse. Perhaps as Lyotard emphasized in his words, "I'm trying to figure out what it is, but I don't know. The debate on this issue is just getting started. Just like with enlightenment. The discussion will end before the topic begins." it will remain as a closed file on the shelves of humanity without being understood. However, despite Lyotard's possible theory, the aim of the current study is to examine the historical and cultural evolution of the concept based on the ideas of some science, culture and art researchers who have served the postmodern field, and to emphasize the problems and phenomena that emerged in the era called the postmodern age.

Keywords: Postmodernism, the historical and cultural evolution of postmodernism, some postmodern ideas, problems and phenomena

Giriş

“Kısacası postmodern dünya insana ya hep ya hiç demektir. İhtimaller rasyonel bir şekilde düşünüldüğünde, insanın çoktan yakasına yapışmış olan toplumsal çılgınlıklarla yüz yüze geleceğinden korkmamak elde değil.” Bernard Rosenberg

Üretileri ile insana yarar sağlayarak konforlu bir yaşam sunan modern çağda, özgürleşen insanın kendine yeter hale gelmesi bireyselleşme ve içinde yaşadığı topluma yabancılaşma olgularını da beraberinde getirir. Kendi doğasından kopan bireyin içine düştüğü boşluklar, doyumsuzluklar, can sıkıntıları sahip olduğu maddi zenginliklerle giderilemeyince, bu boşlukları doldurmak için tüketim eylemi kamçılanmaya başlanır. (Özbek, 2013: 9-10) “*Canlıların her türü ve her türün her tipi kısa ömrü boyunca kendini ayakta tutmak çabasıyla biyosferi etkilemekte ve değiştirmektedir. Bununla birlikte, insangillerden önceki hiçbir tür hiçbir şekilde biyosfere hükmetme veya onu yıkma gücüne sahip olmamıştı. Oysa bir insangiller bir taşı kullanışlı bir alet haline getirmek niyetiyle yonttuğunda, belki de iki milyon yıl önce gördüğü bu iş, primat memelilerin insangiller familyasından bir cinsin bir türünün, bir gün, biyosferi sadece etkileyip değişimle kalmayıp biyosferin onun ocağına düşmesini de kesinleştirmişti.*” (2021: 61) diyen Arnold Toynbee’nin buradaki yaklaşımları, bu çalışmada üzerinde durulacak “postmodern” çağ yapılanması bağlamında da önemli ayrıntılar içerir.

Modern çağın biri sevimli yani insanın yaşam kalitesini yükselten, diğeri ise sevimsiz insan yaşamını tehdit eden ikinci yüzünün sebebiyet verdiği geçici doyumlar daha fazla boşluk ve acı üretirken bundan rahatsız olan aydınlar, düşünürler ve sanat çevrelerinin çağı sorgulayan sanatsal üreteler ortaya koyma çabası ile meydana çıkan yeni tip eserlerdeki farklı anlayışlar, farklı bakışlar, farklı tarzlar dikkat çekmeye ve kendinden söz ettirmeye başlar. (Özbek, 2013: 10) Jean-François Lyotard’ın; çağın meta-söyleminin, tinin diyalektiğinin, anlamın hermenütüğünün, usyürüten ya da çalışan öznenin özgürleşmesinin, zenginliğin yayılması gibi şu ya da bu büyük anlatıya başvurmanın, kendini haklı çıkarmak için buna gönderme yapan bilimin “modern” olarak adlandırıldığı (2019: 7) tanımındaki olgulara karşıt bir tavır geliştirilmeye başlanır. Modern kuralların dışladığı değerleri de ele alarak modernist düzen ve kuralcılığa karşı gelen, modern karşıtı bu duruşun adına “postmodern” anlayış denir. Ele aldığı meseleyi bu kural dışı üslup ile sanatsal anlatıya dönüştüren kişi ise postmodern sanatçıdır.

Yaşamın anlamsızlığına, kaosa, kargaşaya karşı bir tepki bir tavır olarak da görülebilecek olan postmodern çağ yapıtları, tüketiciyi de yaratıcılık sürecine katarak tepkiye ortak eder. Bu bağlamda daha önceki çağlarla bir hesaplaşma olarak da görülebilecek postmodern çağ, yok olmaya yüz tutmuş yaşamın temel dinamiklerini canlı tutma çabası; hırsı, açgözlülüğü kamçılaman modern çağın olumsuz etkilerinden kurtulma, kaostan, kargaşadan ve savaşlardan bıkmış insanlara kalıcı barış ortamları sunma arayışı olarak (Özbek, 2013: 7-8) da yorumlanabilir. Yıldız Ecevit’e göreyse postmodern dönem; geleneksel/modernist değer hiyerarşisinin her zaman ikinci plana ittiği düşüncelerin/yaklaşımların/grupların hiçbir aşağılık duygusuna kapılmadan modern olanla aynı kulvarda yan yana getirildiği; papyonla blucin pantolonun birlikte giyildiği bir dönemin adıdır. Ecevit’in, postmodernizmde tüm değerler bir hiyerarşi olmaksızın bir arada/yan yana varlık gösterir (2016: 59-60) tespitinden hareketle

kavramı, papyonla blucinin birlikte giyilmesi örneği üzerinde somutlaştırılarak anlaşılır kılınmaya çalışması oldukça etkili bir pratiktir.

Politik ekonomi sistemi adlı bir görüş ileri süren Baudrillard'a göre ise bu sistem, bir nesnelere sistemi ve rasyonelleşmiş özneler üretirken nesnelere ve ihtiyaçları rasyonelleştirir. Bir farklılık ve marjinler (siyahlar, kadınlar, homoseksüeller...) politikasını savunan Baudrillard'ın bu farklılıklar ve marjinler politikası o dönemin Fransa'sında Foucault, Lyotard, Deleuze, Guattari ve öbürlerince savunulan mikropolitikayla da bağlantılıdır. Bu savunuya göre mikropolitika, gündelik hayat pratikleri üzerinde odaklanacak ve yeni bir toplumun önkoşullarını sağlayarak bireyleri toplumsal baskıdan ve tahakkümden kurtaracak olan hayat üslubu, söylem, bedenler, cinsellik, iletişim gibi gündelik hayat pratiklerinde yapılacak bir devrimi içerecektir. Fakat radikal politikanın temeli olarak arzunun zincirlerinden boşalmasını savunmasına karşın Baudrillard, bu konuda asla Lyotard, Deleuze ya da Guattari kadar ileri gitmeyecektir. (Best ve Kellner, 2016: 167-169)

Düşüncelerini sistemleştirirken dilbilim, antropoloji, siyaset felsefesi ve psikoloji gibi birçok çağdaş disiplinden faydalanan Gilles Deleuze'u anlamının güzümüz modern dünyasını da anlamak bağlamında önem taşıdığı ifade eden Hasan Gürkan'a göre ise Deleuze; özneyi, imgeleri, olguları ve modern dünyanın bizlere aşladığı birtakım kavramları sorgulayarak onları yapı sökümüne uğratmış; modern dünyayı modernliğin kavramlarıyla açıklamak yerine yeni bir kavram dünyası yaratmıştır. Deleuze'un kavramları alışlagelenden farklı şekilde ele almasının, modern dünyanın temsillerinin ve verili olanın iflası anlamına geldiğini; modern dünyanın ve tarihin, çeşitli üst-anlatılarla açıklanamayacağını gösteren Deleuze'un, bu doğrultuda ne standart bir özne (birey) ne standart bir tarih ne de standart bir toplum varlığından söz edilebileceğine vurgu yaptığını ifade eden Gürkan, ona göre gerçek tarihin, arzunun ürettiği tarih olduğunu (2013: 131) vurgular.

Baudrillard'ın "zincirinden boşalan arzu olarak tasvir ettiği "Teknoloji tarihinde, 70.000/40.000 yıl önce patlak veren Üst Paleolitik Devrim çığır açıcıydı. O zamandan bugüne kadar her türlü aletle ilgili iyileştirmeler ivme kazanmıştır. Gerçi yerel ve geçici duraklamalar hatta kötüleşmeler de meydana gelmiştir ama teknoloji tarihinin bu son çağı boyunca başlıca eğilim ivme kazanma olmuştur." (2021: 62) diyen Toynbee'nin ise bu tespitlerinde odaklanılacak en önemli "mim" in "hız" kavramı olduğu vurgulanabilecekken; yine bu bağlamda postmodern çağın, üretim hızı hat safaya varmış insanın, var ettiği hızı yetiştirme çabası ile yaşam ivmesi her geçen gün daha da artan bir "mimetik"ler çağı yarattığı da söylenebilir.

Postmodernizmin Tarihi ve Kültürel Gelişimi Üzerine

Akımı gerek adı gerekse içeriği bakımından "dünya koşullarındaki genel bir değişim" olarak ele alan ilk kitap Jean François Lyotard'ın *La Condition Postmoderne (Postmodern Durum)* adlı eseridir. Modernizm sonrası veya ötesi anlamına gelen süreci "postmodern durum" olarak tanımlayan Lyotard, kitabında doğa bilimlerinin bilgikuramsal akıbeti ve modernlik-postmodernlik sorunsalı üzerinde durmasına karşın, postmodernizm konusunda sınırlı bile denemeyecek kadar az bilgi ile kaleme aldığı bu kitabın aslında Quebec Hükümeti'ne bağlı Üniversiteler Konseyi Başkanı'nın talebi

¹ *mim*: Biten bir yazının altına konulan işaret. bkz., kelimem.gen.tr; *mim koymak*: unutulmaması için işaret koymak, önemli bularak üstünde ısrarlı bir biçimde durmak. bkz., nedirara.com, googleweblight.com

² *mimetizm*: Bazı canlıların çevrelerinin renk ve şekillerini geçici veya kalıcı olarak almaları hali. bkz., www.nisanyansozluk.com

üzerine belli bir durum gereği “toplumlar post-endüstriyel çağa, kültürler postmodern çağa girerken bilginin de statü değiştirdiği” hipotezi üzerine yazılarak söz konusu kuruma sunulan bir rapordan (2019: 9) doğduğunu ifade eder. Postmodernizmin doğuşunu derin bir paradigma olarak görüp konuyu epistemolojik bir yaklaşımla ele almasına karşın *Lotta Poetica* dergisinde yayımlanan bir söyleşisinde “*Hikâyeler uydurdum, asla okumadığım birtakım kitaplara göndermede bulundum, belli ki insanlar çok etkilenmiş, oysa bu biraz parodiydi... La Condition Postmoderne, kuşkusuz en kötü kitabımdır, gerçi hepsi kötü, ama o en kötüsü.*” (Anderson, 2016: 42-43) itirafından da kaçınmaz.

Liotard’ın 1979’da yayımlanan bu eserinde “*en gelişmiş (ileri) toplumlarda bilginin durumu*” olarak adlandırdığı “*postmodern*” sözcüğünün, Amerika kıtasında toplumbilimci ve eleştirmenlerin kaleminde geniş ölçüde kullanıldığı ve XIX. yüzyıl sonundan itibaren bilim, edebiyat ve sanatta oyunun kurallarını etkilemiş olan dönüşümlerden sonra kültürün içine düştüğü yeni hali gösterdiği (2019: 7) vurgulanır. Konuyu bilgi felsefesi çerçevesinde düşünen Lyotard “postmodern durum”un öncelikle bilginin statüsündeki bir değişme olduğunu dile getirerek buna bağlı bir dizi tematik tartışmaya girer. Bilginin statüsündeki değişimin bütün dünyayı ve dünyayı anlama tarzlarımızı saran bir değişime nasıl vardığını temel uğraklarına yakından bakarak gösterir. Yalnızca modernist anlatının eleştirisini yapmakla kalmadığı bu kitabında yeni bir kavramsal alanı da icat etmiş olur. (2019) İçinde bulunduğumuz modern ve postmodern tesir altındaki çağlarda gücü elinde tutanlar tarafından “*hayatınız gücün artırılmasına adanmış bulunuyor*” tespitinde bulunan Lyotard, bu durumun “*İşgörür, yani aranızda ölçüştürülebilir olun ya da yok olun.*” manasını taşıdığını ifade eder. İşgörülüğün ölçütünün teknolojik bir şey olduğunu, bilgisel ve ahlaki doğru üstüne hüküm vermek için elverişli olmadığını, buluşların ise her zaman fikir ve duygu ayrıcalığı içinde gerçekleştiğini vurgulayan Lyotard, postmodern bilginin iktidarların aleti olmakla kalmayıp farklılıklara karşı duyarlılığı keskinleştirerek ortak ölçüye vurulamayanı kaldırma yeteneğini kuvvetlendirdiği (2019: 8-9) tezine dikkat çeker.

1970’li yılların sonuna doğru önemli bir izlek haline gelen kafa karıştırıcı ve alacalı bulacalı buldukları postmodern söylemi açıklığa kavuşturmak ve aydınlatmak için Steven Best ve Douglas Kellner, *Postmodern Teori* adlı eserlerinin birinci bölümünde terimin tarihçesine, ilk kullanımlarına ve sürtüşmeli anlamlarına ışık tutmak için “*Postmodernin Arkeolojisi*” adlı bir yazı kaleme alırlar. Bu yazıda, bir İngiliz ressam John Walkins Chapman’ın 1870 yılı civarında, Fransız izlenimci resminden daha modern ve avangart olduğu iddia edilen resim türünü tarif etmek üzere “postmodern resim”den söz ettiğini vurgulayan Best ve Kellner, batı medeniyetinin 1875 civarından itibaren Toynbee’nin “postmodern çağ” olarak adlandırdığı yeni bir geçiş dönemine girdiği bilgisini aktarır. Savaşlar, toplumsal kargaşa ve devrim tarafından karakterize edilmiş bir dönem olarak dramatik bir değişimi ve modern çağdan kopuşu ifade eden bu dönemi, bir anarşi ve total görecelikçilik çağı olarak betimleyen Toynbee, postmodern öncesi modern dönemi toplumsal istikrar, rasyonalizm ve ilerlemenin damgasını taşıyan tipik bir orta sınıf burjuva çağı olarak nitelerken, postmodern çağı ise bunun tam tersi, rasyonalizmin ve Aydınlanma Ethosu’nun (kendine özgü ruh hali) çöküşü tarafından damgalanan bir “Sorunlar Dönemi” olarak açıklar. Sahaya sunduğu bu hizmetlere karşın ne var ki sistematik bir yeni postmodern çağ teorisi geliştirdiği söylenemeyen Toynbee’nin yazdığı senaryo bazı açılardan çağındaki toplumsal ve kültürel nihilizmi teşhis eden Nietzsche’nin *Will to Power*’ını (Güç İstenci) ve Spengler’in *Decline of the West*’ini (Batı’nın Çöküşü) anımsatır. Bu düşünürlerin hepsi de modern çağın hızla sona ermekte olduğunu

düşünmüşler ve bunu yerleşik geleneksel değerler, kuramlar ve hayat biçimleri açısından bir felaket (2016: 21-23) olarak yorumlamışlardır.

Guy Debord, *Gösteri Toplumu* adlı eserinde iktisadi bolluk döneminde toplumsal emeğin yoğunlaşmış sonucunun görünür hale gelerek bütün gerçekliğin artık kendi ürünü olan görünüşe boyun eğdiğini (2020: 54) söyler. Antikçağdan günümüze, zaman kavramından mekân kavramına, şehircilikten turizme ve kültürel tüketim soytarılığına kadar her alana uzanan gösteri toplumunun labirentleri arasındaki yolculuğun sonunda dünyanın yeniden tek bir pazar haline geldiği ve tüketicinin metanın egemen özgürlüğüne dinsel bir sevgi duyarak, malın aşkınlığına kendini mistik bir biçimde teslim ettiğinin görülebileceğine (2020: 64) vurgu yapar. *Postmodernizm ve Alımlama Estetiği* adlı eserinde “Zaman hem yaratıyor, hem eskitiyor, hem de yok ediyor; modern çağ üretimi hemen her alanda insanlığa büyük yararlar sağladı, yaşam kalitesi yükseldi, teknolojik gelişmeler sayesinde konforlu bir yaşama ulaştı.” diyen Yılmaz Özbek ise bu gelişmelerle birlikte bireyselleşen bireyin kendi ayakları üzerinde durarak kendine yeter hale gelmesine karşın insani iletişiminin yara aldığı; bastırılan duygular ve tutkuların büyük bir yabancılaşma olgusunu doğururken sahip olduğu maddi zenginliklerin insanı mutlu etmeye yetmediği (2013: 9) olgularına değinir.

Postmodern sahada pek çok tarihsel-sosyolojik kavramın 1950’li yıllarda ABD’de çeşitli disiplinler içerisinde ortaya çıktığını ifade eden Best ve Kellner, kültür tarihçisi Bernard Rosenberg’in postmodern terimini “*kitle toplumundaki yeni hayat koşullarını betimlemek*” için kullandığını ifade eder. Rosenberg, yeni postmodern dünyanın muğlak, vaatkâr ve tehditkâr görünümünden “*Kısacası postmodern dünya insana ya hep ya hiç demektedir. İhtimaller rasyonel bir şekilde düşünüldüğünde, insanın çoktan yakasına yapışmış olan toplumsal çılgınlıklarla yüz yüze geleceğinden korkmamak elde değil.*” (2016: 24) sonucunu çıkarır. O halde eldeki bu veriler doğrultusunda XX. yüzyıl ve içinde bulunduğumuz XXI. yüzyılda yaşanan tarihi olaylarla birlikte, bilimsel ve teknik alanlardaki hızlı değişimlerin kişisel ve toplumsal hayat yanında küresel ekonomiye de tesir ettiği ve böylelikle metropol bir alışveriş merkezine dönüştürülen dünyanın, sarsıla sarsıla ilerleyen bir trene (ç)evrildiği söylenebilir.

Postmodern sahada çalışma yapan ilk önemli isimlerden olan Toynbee’nin 1934’te yayımlanan *Study of History* adlı kitabından hareketle önemli tespitlerde bulunan Perry Anderson, Toynbee’nin kitabının ilk cildinde Batı tarihini etkileyen iki güçlü olgu “sanayileşme ve milliyetçilik”ten bahsederken bu eğilimler arasındaki çekişme sonucu patlak veren I. Dünya Savaşı’yla artık ulusal iktidarların kendi kendine yetmediği yeni bir çağa girildiğini ifade eder. Toynbee’nin on beş yıl aradan sonra yeniden yayın dünyasına döndüğünü belirten Anderson, II. Dünya Savaşı’nın Toynbee’nin milliyetçiliğe karşı beslediği düşmanlığı ve sanayileşmeye karşı kuşkulu yaklaşımını doğruladığını belirtir. Toynbee’nin kitabının 1954’te basılan sekizinci cildinde Fransa-Prusya Savaşı ile açılan çağı “postmodern çağ” olarak adlandırdığını vurgulayarak “*Batı cemaatlerinin toplumdaki egemen öge olmaya yetecek kadar kalabalık ve güçlü bir burjuvazi yaratmayı başardıkları andan itibaren ‘modern’ oldukları*” yönündeki izahının biraz kesinlikten uzak olduğuna ve postmodern çağda “*sanayi işçi sınıfının ortaya çıkması ve Batı dışındaki entelijansiyaların, modernliğin surlarına vakıf olup bunları Batı’ya karşı kullanma yönündeki çabaları*” olarak adlandırılan iki önemli olgunun çağa damgasını vurduğuna dikkat çeker. Kırk yıl sonra üçüncü bir -bu kez nükleer- savaş olasılığıyla karşı karşıya kalan Toynbee’nin, insanlığın gelişiminin aşamalarını yeniden yazarken yola çıktığı uygarlık kategorisinin geçerliliğini yitirdiğine karar verdiğine “*teknolojiye verdiği sınırsız öncelikle Batı uygarlığının evrenselleştiği ve bu evrenselliğin toptan bir yıkımdan başka*

bir şey vaat etmediği”ne (2016: 11-13) değindiğine vurgu yapar. Bu bağlamda Nietzsche’nin “Bütün ‘iyi’ şeylerin altında ne çok kan ve vahşet yatıyor.” (Eagleton, 2016: 138) sözü de insanlığın ilerleme adına içine düştüğü bu paradoksu özetler gibidir.

Sosyolog Daniel Bell ise modern çağın sona ermekte olduğunu ve şimdi artık insanlığın gelecek açısından temel seçimler yapma sorunuyla yüz yüze kaldığını belirten izleği ele alırken postmodern çağı “içgüdüünün, dürtülerin ve istencin (will) zincirlerinden boşalması” olarak yorumlar. (2016: 32) Kültürel modernizmin hedonizmi, toplumsal özdeşleşme ve itaat eksikliğini, narsizmi, statü ve başarı uğrunda rekabete girmeye boş verme fikrini kalıcılaştırdığını iddia eder. (2016: 33) Aynı doğrultudaki bu fikirlerin tersine Susan Sontag (1972), Leslie Fiedler (1971) ve İhab Hassan (1971) gibi düşünürler ise “postmodern kültürün, modernizmin ve modernliğin baskıcı boyutlarına karşı çıkan olumlu bir gelişme olduğu”nu savunurlar. Sontag, kültür ve sanatta içerik, anlam ve düzene duyulan rasyonalist ihtiyaca meydan okuyan bu yeni duyarlılığın ortaya çıkışını, hayatın içindeki bayat uzlaşımardan ve pratiklerden koparak hayata yeni bir tazelik verdiğini savunduğu yaklaşımı ile selamlayarak (2016: 28-30) ortama pozitif bir bakış açısı sunar. Anderson ise Hassan’ın; *edebî bir değişim biçimi olarak postmodernizmi gerek kendinden önceki kübizm, fütürizm, dadaizm, sürrealizm gibi avant-garde akımlardan, gerekse modernizmden ayırt etmenin mümkün olduğuna; ne modernizm gibi olimpiyen ve tarafsız ne de sayılan diğer akımlar gibi bohem ve isyankâr olan postmodernizmin, sanat ile toplum arasında farklı türden bir uzlaşma önerdiğine* vurgu yaptığını belirtir. Siyasetten uzak durmanın neredeyse olanaksız olduğunu ifade eden Anderson, bu farklılığın ne olduğu sorgulandığında ise Hassan’ın bu soruya “*ideolojik saldırılardan, dinsel ya da laik dogmatiklerin saldırganlığından hiç mi hiç hoşlanmadığı; siyasetin hem sanat hem de yaşam karşısındaki tarzımızda belirleyici olma tehlikesinden dolayı siyasete karşı mesafeli durduğu*” sözleri ile yanıt verdiğini ifade ederek bazı eleştirmen düşünürleri ise “*ideolojinin demir boyunduruğu*” altına girmekle itham ettiğini vurgular. Hassan’ın postmodern yaklaşımlarının birçok bakımdan öncü nitelikte görüşler taşıdığı ve bu kavramı bütün bir sanat alanını kapsayacak şekilde genişletip yaygın biçimde kabul gören ayrımlara dikkat çekerek kullanan ilk kişinin de Hassan olduğu (2016: 32-33) tespitinde bulunur. 1971’de postmodernizm kavramını kullandığında bu çizgiyi görsel sanatlar, müzik, teknoloji ve daha kapsamlı olarak her türlü duyarlılık ve geniş bir eğilimler dizisi içine aldığını ifade eden Anderson, yine Hassan’ın konu ile ilgili yaptığı bir incelemede; Spaceship Earth, Küresel Köy, tarihsel kurmaca, happening, rasgele yazı, parodik gösterişlilik geçicilik, medium’lararasılığa kadar bütün bu öğelerin modernizmin ‘yüksek’ hakikatlerini alaya alarak alt üst eden “*ruhun anarşileri*” adı altında bir araya geldiğini (2016: 30-31) ifade eder.

Postmodern Durum adlı eserinde teknolojik dönüşümlerin (süreç ve ürün olarak) bilgi üzerindeki etkilerinin oldukça derin olacağı öngörüsünde bulunan Lyotard, bu genel dönüşüm içinde bilgi sürecinin bunlardan iki belli başlı işlev (araştırılma ve iletilme) yönünden etkilenmiş olduğunun görüleceğini belirtir. Yani bilginin mahiyetinin hiç değişmeden olduğu gibi kalamayacağını (2019: 12-13) vurgulayan Lyotard, eldeki bilgi stoğunda çevrilebilir olmayan tüm öğelerin bırakılarak, yeni araştırmalar doğrultusunda elde edilecek sonuçların makine diline çevrilebileceği koşuluna tabi olacağından ve söz konusu çevirmen makineler üstüne yapılan araştırmaların yaşadığı dönemde hayli ilerlediğinden (2019: 14) söz eder. Bilginin tedarikçileri ile kullanıcılarının bilgiyle ilişkisinin, ticari metaların üreticileriyle tüketicilerinin onlarla ilişkisinde görülen aynı biçime, yani piyasa değeri biçimine bürünmeye doğru gittiğini, başka bir deyişle bilginin de artık satılmak için üretilerek yeni bir üretimde değerlendirilmek için kullanıldığını ve

böylelikle kendisi için bir amaç olmaktan çıkıp kullanım değerini yitirdiğini (2019: 14-15) belirtir. Ulaş Bingöl'ün postmodernizm bağlamında ele alıp incelediği şiirlerde göze çarpan biçimsel aktarımlar da, bu tespitleri somut hâle getirir niteliktedir. Çağın, sanat eserleri aracılığı ile de yüzleşilen bu önemli sorunsalın şiir sanatına da çeşitli yöntemlerle (deneysel dil, dil dışı unsurların kullanımı vs.) aktarılması ile dilin bir tür oyun alanı ve bulmacaya dönüştüğünü ifade eden Bingöl, okuyucunun bu bulmacayı çözebilmesine yardımcı olmak için eserinde örnek metin incelemelerine de yer verir. Postmodern dönem şairlerinin kendilerini veya ele aldıkları konuyu, problemi, dış evreni doğrudan anlatmak yerine, oluşturdukları ilgi çekici kompozisyonlarla aktarmaya çalışmaları, elektronik/dijital teknolojinin şairler üzerlerinde bıraktığı tesire de (2021: 16-17) vurgular içerir.

Çağımızın bunalımlı insanının karmaşık ruh hali, elbette ki onun ürettiklerine de yansiyacaktır (2013: 46) diyen Özbek ise çağdaş sanat algısının estetik bir zenginliği hedeflemekten çok tüketiciyi sorgulamaya, düşünmeye sevk edecek bir oluşumun peşine düşmek sureti ile estetik bir zenginlik sunma amacının ötesine geçtiğini ifade eder. Karmaşık bir ruh hali taşıyan kafası karışık insanın postmodern çağda ortaya koyduğu eserler yaşamın anlamsızlığına, kaosa, kargaşaya karşı bir tepki, bir tavır niteliği alırken, postmodern yapıtlar tüketiciyi de yaratıcılık sürecine katarak tepkiye ortak eder ve estetik büyüü, beğeniyi beslemekten çok insanda yaratıcı, üretici gücü harekete geçirip onu dinamik hale getirir, uyutmaz. Uyanık tutarak var olan kuralları, kurumları, anlayışları sorgular. Bireye belli bir sonuca ulaşmayı dayatmak yerine, eleştirel düşünme ve irdeleme (2013) yeteneği edindirmeye çalışır.

Sanatta Postmodern Kırımlar adlı eserinde, artık hızına yetişilmekte zorlanılan teknolojik çağda, enformasyonun bedensel olarak deneyimlenmesinin azalması nedeni ile beden ile bilgisayar gövdelerinin birbirinden ayrıldığını; bilgisayarın neredeyse dünyayı tümüyle taklit etme kapasitesine erişirilerek bedenle kurduğu ilintiye de uzamsal boyuta taşıdığını ifade eden Rıfat Şahiner, bu esrik ve şeffaflaştırılmış oyuna eğlendirici bir müdahalenin yeterli olduğunu söylerken postmodern üslubu tanımlar ve dijital teknolojinin enformatik alana müdahil olması ile orijinal ve otantik olanın yerini görsel yaratıcılığın aldığı vurgular. İçinde bulunulan atmosferi ise Barthes'in *Müellif'in Ölümü* eserinden hareketle *sahibi belirsizleşen anonim formlar* ve *Baudrillard'ın hiçbir şeyin metaforu olmadığını söylediği, bedenin savrulduğu devasa bir uzam* (2013: 172-173) sözleri ile açıklar. İsmet Emre'nin *Turuncu Hüzünler* adlı eserinin *Meseleler Karşısında Aydın: Postmodern Süreçte Aydın Rolü II* başlıklı kısmında yer verdiği şu düşünceler ise bu satırlarda değinilen postmodern çağ insanının savruluşları ile ilgili fikri destekler niteliktedir. Artık ruhuna ve bedenine optiğin dokunduğu, henüz ceninken göbeğin dış çeperinden içeri süzülen ışığın şahdamarına temas edip, ölüm döşegindeyken bilgisayara bağlı kalbinin her atışını yine başka bir ışığın desteklediği, aydınlığın koltuk değnekleriyle doğup onun yardımıyla ölüme giden yeni tür bir insanla yüz yüze olan postmodern çağın bu keskin ışıklarının nihayetinde insanı ve dünyayı hızlı bir körleşmeye sürüklediğini vurgulayan Emre'nin;

“Postmodernizmin doğasından kaynaklı antikategorik yaklaşım kendini aydın-toplum karşıtlığında da gösterir. Bu karşıtlık törpülenmesi aydını modern süreçteki konumundan uzaklaştırıp silikleştirirken toplumu puslu, gölgeli ve ne idüğü belirsiz bir aydınlıkla buluşturur. Işığın topluma, onun tüm katmanlarına, hatta dünyaya ve evrene serazat dağılması 'gece'ye özgü mahremiyet alanlarını yok etmekle kalmamış, kablolar ve internet üzerinden insan bedeniyle ruhunun da örtüleri devre dışı bırakılmıştır. Böylece modern süreçte 'toplumu aydınlatmakla görevli' özel aydın sınıfının yerini bütün insanların zaten

aydın olduğu/olduklarını varsaydıkları yeni bir toplumsal görünüm karşımıza çıkar.”
(2019: 98)

yorumları, modern çağın ardından ortaya çıkan bu yapılanmanın da sağlıklı bir yapılanma olmadığını vurgular. İnsan dili ile hayvanların dili arasındaki farkı belirleyen şeyin mecazlar, imgeler olduğunu ifade eden Emre “*her tarafını zahmetsizce aydınlatma karşılığında mecazını ve imgelemine, dolayısıyla kuytusunu, gölgesini, karanlığını, gizemini, çok katmanlılığını kaybetmiş insandan geriye ne kal[dığını]*” sorgularken üzerinde düşünülmesi gereken farklı bir yaklaşım ileri sürer. “*Karanlığından soyutlanmış ve kopmuş bütün maddeler kendi üstlerine yıkılarak yok olurlar.*” (2019: 100) diyen Emre’nin bu yaklaşımları şu soruyu akla getirir ki sahiden yitirilen insan imgelemi midir; yoksa yitirilen, imgenin algılanış biçimi midir? Michel Foucault’un “*Hiçbir şey, ortak bir problem gerçeğini ona benzer iki yolla yaklaşımdan daha iyi gizleyemez.*” (2001: 24) sözünden hareketle Emre’nin çağ üzerine yürüttüğü sorgulamalara bu perspektiften çift yönlü yeni bir tartışma mecrası açılarak yaklaşılabilir. Georgeas Bataille’nin “*Entelektüel umutsuzluk korkaklıkla ya da rüyalara dalmayla değil şiddetle sonlanır. Bu nedenle belirli soruşturmalardan vazgeçmenin olanağı yoktur. Bu sadece bastırılmaz öfkenin dışa nasıl vurulacağını bilme meselesidir.*” (Foucault, 2001: 7) cümlelerinden hareketle ise çağın bittiğinden söz edilecek olsa bile “postmodern” kavramının niteliksel yapısının kavranarak toplum belleğine nakşolunduğu güne kadar, söz konusu kavramın yaşayacağı muhakkaktır denebilir. Yani “postmodern” kavramı eylemsel varlığını tüketse de toplum belleğinde anlamsal varlığını bulana kadar yaşamaya devam edecektir.

Bir zamanların avant-garde’larının artık yaşlandığını kabul ederek postmodernitenin gücünü bu inkâr edilemez değişime borçlu olduğunu söyleyen Jürgen Habermas’ın tersine, modernist kültürün sanatta yaratıcılığı besleyemez hale geldiği andan itibaren bu kültürün çatışmaya dayalı mantığının kapitalist toplumun dokusuna işleyip ahlakını bozduğunu, sınırsız bir öznellik kültürüyle çalışma disiplini ortadan kaldırarak ona hakim olmaya başladığını ifade eden Daniel Bell, bir zamanlar saygın olan bir toplumsal düzenin hazcılık yüzünden yozlaşma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını belirtir. Habermas’ın, Modernist Aydınlanma projesinin “*bilim, ahlak ve sanat alanlarının ilk kez olarak bir din içerisinde birleşmiş olmaktan çıkıp her birinin kendi normlarıyla - hakikat, adalet, güzellik- işleyen özerk değer alanlarına ayrılması ve bu yeni özgürleşmiş alanlardaki potansiyelin, gündelik yaşamın öznel akışına girerek aralarındaki etkileşimlerle onu zenginleştirmesi*” olmak üzere iki yönü olduğu tespitinde bulunduğunu söyleyen Anderson’a göre sanat, 19. yüzyıl boyunca topluma giderek daha da yabancılaşan, hatta topluma olan uzaklığını fetişize eden eleştirel bir bölge haline getirilmişken, 20. yüzyılın başlarında gerçeküstücülük gibi devrimci avant-garde akımlar ve estetik iradenin çarpıcı edimleriyle, sanat ile yaşam arasındaki bu uzaklığı ortadan kaldırma yönünde bazı girişimlerde bulunulmuştur. Fakat bu çabalar da işe yaramamış, biçimin ortadan kaldırılması ya da anlamın değiştirilmesi bir özgürleşme sağlamamış; tek başına sanat yaşamı dönüştürme işinde hiçbir zaman etkili olmamıştır. Bilim ile ahlakı besleyen kaynakların da tıpkı sanatta olduğu gibi geliştirilmesi gerekmele birlikte bu üç alanın yaşam dünyasını canlandırmak için sürekli ilişki içinde olması gerekir ve bu bağlamda modernite projesi hâlâ gerçekleştirilmeyi bekleyen bir projedir (2016: 57-58) diyen Anderson gibi postmodernizmin ne olduğunu “*Giderek tek boyutlu yaşamın kölesi oluyordu insanoğlu. Tek düze toplumlar yarattı modernizm ve yavanlaştı yaşam; sanat*

üretimi de olumsuz etkilendi. Tek düze yaşam yaratıcılığı beslemez oldu. Bir yandan felsefeciler, bir yandan sanat çevreleri ve bir yandan da aydınlar modern çağı sorguluyorlar ve 20. yüzyılda yaşanan trajedilerde onun da payının olduğunu altını çiziyorlardı. Dünyanın yeni bir anlayışa, yeni bir duruşa ve yeni bir yoruma gereksinimi vardı. Bu Post-modernizm olabilir miydi?” (2013: 7) sorusu ile sorgulamaya başlayan Özbek ve daha pek çok bilim, sanat, edebiyat, felsefe insanı gibi postmodernizm sorunsalına yanıtlar arayan Bingöl’se postmodernizm ile ilgili bilgiyi kuramsal, epistemolojik ve estetik manada pratik ile buluşturduğu *Dijital Çağda Pusulası Bozulan Şiir: Postmodernizm ve Şiir Üzerine* adlı eserinde postmodern çağı, modernite ile başlayan hayata anlam verememe probleminin sonraki dönemlerde daha da keskinleştiği ve anlamlı bir bütün olarak kendini ortaya koyamayan öznenin hayata tutunamaması ile gelişen huzursuzluğun daha da belirginleştiği bir çağ (2021: 258) olarak tanımlar.

İlk kez 1927’de yayımlanan *Varlık ve Zaman* adlı eserinde “Acaba günümüzde, ‘varolan’ kelimesiyle esasen ne demek istediğimiz yönündeki soruya cevap bulabildik mi? Asla. İşte bu yüzden varlığın anlamına ilişkin soruyu yeniden sormamız gerekiyor. Acaba günümüzde ‘varlık’ ifadesini kullandığımızda yalnızca tereddüde düşmekle kalmayıp onu anlamıyor muyuz?” (2020: 15) diyen Martin Heidegger, insanın varoluşunun zaman içindeki devinimine ve içinde bulunduğu zamanda büründüğü durumun sorgulanmasının gerekliliğine değinirken “İki şey insana haddini bildirir: Biri doğal yaşam koşulları, diğeri insan ilişkileri. Hele de içinden akıp geçtiğimiz, tüm anlam alanlarının buharlaşıp bir anafora dönüştüğü bu haz ve hız çağında önce kendimizle ve hayatla olan ilişkimizi yeniden anlamlandırmak ön plana çıkıyor.” diyen Nazlı Özburun ise “En temel insani acılarımıza; değersizlik, anlamsızlık, yalnızlık, anlaşılama, hayatı kontrol etmek isteme ve diğerlerine dilin sınırları içinde anlamlar bulmak daha da önemli hâle geliyor... Zamanın ruhu, bedenimizden kalbimize bir yol bulmaya, bulduğumuz bu yolda ruhumuzla buluşmaya gayret etmenin önemini hissettiriyor. İnancım o ki kendimizi fark ettikçe acılarımız azalacak, kalbimize yaklaştıkça başka her şeye de yaklaşıcağız.” (2012) sözleri ile adeta postmodern çağda insanlığın içine düştüğü burgacı ve bu burgaçtan nasıl kurtulacağını tarif eder. O halde bu tespitlerimizden ve Bingöl’ün postmodernizmi “huzursuzluğun belirginleştiği çağ” olarak tasvir ettiği noktadan hareketle zihnimizde beliren aşağıdaki sorular odak alınarak, içinde yaşadığımız zaman diliminde yanıt aranması gereken asıl sorunun “İnsanlık hâlâ postmodern çağını mı yaşamaktadır?” sorusu olduğu söylenebilir:

Pandemi salgını nedeni ile her zamankinden yoğun bir hızla, tesiri altında kaldığı teknolojik sarmalda hızla küçülen küresel bir yapıya evrilen dünya, Lyotard’ın “Gerçi ne olduğunu anlamaya çalışıyorum ama bilmiyorum. Bu konudaki tartışma daha yeni başlıyor. Tıpkı aydınlanma ile olduğu gibi. Tartışma konu başlamadan bitecek.” (2021: 5) sözleri ile vurgu yaptığı zaman dilimini mi yaşamaktadır? NASA’nın Perseverance (Azim) adlı uzay aracının yaklaşık 7 ay süren 470 milyon kilometrelik yolculuğunu tamamlayarak Kızıl Gezegen Mars’ın yüzeyine inmesi (URL: NTV, 2021), siberetik (canlılar ve makineler arasındaki iletişimi inceleyen bilim) gelişmeler, yapay zekâ çalışmalarındaki hızlı ilerlemeler, uçan otomobil ve otobüslerin denenmeye başlanması, genetik, doku ve biyomedikal mühendislerinin laboratuvar eti üretim çalışmalarında kat ettiği mesafe vb. teknolojik ilerlemeler(!), kısacası bilim-kurgusal senaryoların gerçekleşme debisinin hızla arttığı şu günler, postmodernizm üzerine “Sanatçılar artık garip makineler tasarlıyor ve yapıyor, onlarla oynuyorlardı. Yerleri kazarak, yapıları paketleyerek, taşları üst üste koyarak, vücutlarını keserek, şizofreniklerin güncelerini sergileyerek, göz yanılması erek edinmiş heykeller yaratarak bir gülmece (satir) dünyası kurmaya çalışıyorlardı.”

(Şahiner, 2013: 7) sözlerini sarf eden Lyotard'ın tespitlerini özetleyen“ne olduğu anlaşılmadan biten bir çağ” teorisinde de vurgulandığı gibi, üzerinde kafa yorulmayı bekleyen yeni bir çağ tartışmasını başlatacak adımlara mı işaret etmektedir?

Son dönemde ortaya çıkan edebiyatın; Yeats'lerin, Eliot'ların, Pound'ların, Joyce'lerin görkemli edebiyatlarına kıyasla 1950-1960'larda yaratıcı manada giderek güdükleştiğini vurgulayan Ecevit, 1980 başlarında ise boyutlandığını ve *Le Monde Dimanche*'nin bu durumu okurlarına “Avrupa’da bir hayalet dolaşüyor – Bu hayaletin adı Postmodernizm.” manşeti ile bildirdiğini ifade eder. Toplumbilim/ekonomi dallarında olduğu kadar edebiyatta da gündeme oturarak egemen konuma geçen postmodernizm Türkiye’ye de ulaşır ve Orhan Pamuk’un 1990’da yayımlanan *Kara Kitap*, 1996’da yayımlanan *Yeni Hayat*, 1998’de yayımlanan *Benim Adım Kırmızı* adlı romanları ile Türk edebiyatındaki postmodernizm tartışmalarının odağına oturur. Gazetecisi, tıp profesörü, okuru, edebiyatçısı, Kemalisti, sosyalisti, ahlakçısı, karşıt görüştekileri ile sınırlarını aşan bir söz düellosu başlar. Tartışmaya müdahil olan her kesim bu metinlerdeki kendi ölçütlerine uymayan eğilimleri kıyasıya eleştirerek kendi fikirlerine karşıt eğilimlerin izini sürer. Metinlerdeki geleneksel boyutların dışına çıkmış anlaşılması zor/karmaşık doku ise tansiyonu yükselten bir diğer husustur (2016: 61) tespitlerinde bulunan Ecevit’e göre postmodernizm, her şeyin karşıtı ile birlikte hiçbir çatışmaya yer vermeden varolduğu, farklılıkların barışçı bir karnaval atmosferi içinde bir arada yaşadığı bir tinsel varoluş biçiminin adıdır. Fakat “Tüm demokratik olma, taraf tutmama savlarına karşın postmodernizmin dünya genelinde olduğu gibi Türk entelektüel çevrelerinde de son derece kıskırtıcı bir etki yapmış olduğu su götürmez.” (2016: 62) bir gerçektir.

Sonuç

XX. yüzyıl ve içinde bulunduğumuz XXI. yüzyılda yaşanan tarihi olaylarla birlikte; bilim, teknik, sanayi, ekonomi alanlarındaki hızlı değişimler, kişisel ve toplumsal hayat yanında insanın hayatı algılama ve algıladığını anlatma biçimlerine de tesir etmiştir. Söz konusu çağda karmaşık bir ruh hali taşıyan kafası karışık insanın, ortaya koyduğu eserler de yaşamın anlamsızlığına, kaosa, kargaşaya karşı bir tepki, bir tavır niteliği kazanır. Birbiri ile uyumlu olan unsurların olası ahengi yerine, karşıtlıkların uyum içinde durduğu bir görsel yaratıcılığın tasvir edilmeye çalışıldığı bu çağda vücuda getirilen yapıtlarla bireye; kuralları, kurumları, anlayışları sorgulatan bir eleştirel düşünme ve irdeleme yeteneği de kazandırılmaya çalışılır. Sosyolog Bell tarafından içgüdüünün, dürtülerin ve istencin zincirlerinden boşaldığı çağ olarak yorumlanan bu çağ postmodern çağdır ve kimi düşünürler bu çağı, modernizmin ve modernliğin baskıcı boyutlarına karşı çıkan olumlu bir gelişim olarak yorumlar. Ortaya çıktığı günden itibaren üzerine yürütülen pek çok tartışma ve araştırmaya karşın ortak bir tanımda dahi birleşilemeyen postmodernizmin varoluş sancısı artarak devam etmekte veya belki de bitmek üzeredir denilse de her zaman aydınlatılmaya muhtaç bir çağ olarak kalacağı mutlaktır yaklaşımından hareketle bu çalışmada postmodernizm kavramının anlaşılabilirliğine katkı sunmak maksadıyla, saha üzerine çalışmış düşünürlerin fikirlerinden yola çıkılarak kavramın kuramsal boyutuna panoramik bir bakış sunulmaya çalışılırken; çalışmanın devamı niteliğinde olacak sonraki kısımlarında “postmodern” kavramı üzerine daha yakın plan ayrıntılı analizler yapılacaktır.

Kaynakça

Anderson, Perry (2016). *Postmodernitenin Kökenleri*, çev. Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bingöl, Ulaş (2021). *Dijital Çağda Pusulası Bozulan Şiir: Postmodernizm ve Şiir Üzerine*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

Debord, Guy (2020). *Gösteri Toplumu*, çev. Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Eagleton, Terry (2016). *Kültür Yorumları*, çev. Özge Çelik, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ecevit, Yıldız (2016). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Emre, İsmet (2019). *Turuncu Hüznler*, Ankara: Karakum Yayınevi.

Foucault, Michel (2001). *Yapısalcılık ve Post Yapısalcılık*, çev. Ümit Umacı, Ali Utku, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Heidegger, Martin (2020). *Varlık ve Zaman*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Kellner, Douglas, Best, Steven (2016). *Postmodern Teori*, çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Lyotard, Jean-François (2019). *Postmodern Durum*, çev. İsmet Birkan, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Özbek, Yılmaz (2013). *Postmodernizm ve Alımlama Estetiği*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Özburun, Nazlı (2012). *Haz ve Hız Çağında İlişkiler*, İstanbul: Profil Kitap.

Şahiner, Rıfat (2013). *Sanatta Postmodern Kırılmalar*, Ankara: Ütopya Yayınevi.

Toynbee, Arnold (2021). *İnsan Soyu ve Toprak Ana*, çev. Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

URL: NTV (2021). *Perseverance Ne Demek? (NASA Uzay Aracı Perseverance'ın Görevi Nedir?)*, <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/perseverance-ne-demek-nasa-uzay-araci-perseverancein-gorevi-nedir,Qj-oHaUoXUuGu6src-UnMBQ>. Erişim tarihi: 21/04/2021.

URL: Gürkan, Hasan (2013). Modernleşme ve Postmodernizm İçerisinde Gilles Deleuze'ün Tarih Anlayışı Üzerine Bir İnceleme, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* c. 8/11, s. 131-148 <https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=155278101909G%C3%99CRKAN%20HASAN%20TRH-131-148.pdf&key=16957>. Erişim tarihi: 29/07/2022.

URL: *mim*, kelimem.gen.tr. Erişim tarihi: 29/07/2022.

URL: *mim koymak*, nedirara.com; googleweblight.com Erişim tarihi: 29/07/2022.

URL: *mimetizm*, www.nisanyansozluk.com. Erişim tarihi: 29/07/2022.

FİKRİYAT

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2022

Makale Adı /Article Name

SAĞLIK TURİZMİ AÇISINDAN
ÖRNEK BİR MEKÂN: İSPENDERE

AN EXAMPLE IN TERMS OF
HEALTH TOURISM: İSPENDERE

Yazar

İrfan TAPAN

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, e-mail: nafrinapat.1989@gmail.com,

ORCID No: 0000-0003-2925-9772

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 22 Ocak 2022

Kabul Tarihi: 27 Temmuz 2022

Yayın Tarihi: 30 Temmuz 2022

Kaynak Gösterme

Tapan, İ. (2022). Sağlık Turizmi Açısından Örnek Bir Mekân: İspendere. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), s.34-58.

Ek Beyan: Yazar etik kurulu onayının gerekmediğini beyan etmiştir.

Öz

Geçmişten günümüze insanlar, hayatlarının farklı dönemlerinde birçok sağlık sorunuyla karşılaşmıştır. Bu sağlık sorunlarının bir kısmı stres, beslenme bozukluğu, bedensel ve zihinsel yorgunluklar, romatizma, solunum, sindirim ve dolaşım yollarındaki hastalıklardır. İnsanlar bu tür hastalıkları tedavi edebilmek için bazen kendi ülkelerinde çeşitli tedavi yöntemlerine başvururken bazen de sınırları aşarak dünyanın farklı bölgelerinde bulunan ve sağlık imkânlarının da daha iyi olduğu ülkeleri tercih etmektedirler. Sağlık amacıyla gerçekleştirilen bu seyahatler 'Sağlık Turizmi' ni meydana getirmiştir. Sağlık turizmi tüm dünyada ilgi görmeye başlayan ve hızla büyüyen bir alternatif turizm türüdür. Sağlık turizmi de kendi arasında 'termal turizm', 'spa ve wellness turizmi' ile 'medikal turizm' olmak üzere üçe ayrılır. Araştırma sahası olan İspendere İçmeceleri (Malatya/Battalgazi) de kaplıca ve içmece turizminin alanına girmektedir. Bu bölgenin tarihi uzun bir geçmişe sahip olup, Osmanlı Devleti'nin zamanından bu yana insanlar şifa ve tedavi amaçlı olarak bölgeyi ziyaret etmektedirler. Günümüzde de Malatya ilinin Battalgazi ilçesi sınırları içerisinde kalan bu bölge, Battalgazi Belediyesi tarafından düzenlenerek sağlık turizmine kazandırılmış ve her yıl on binlerce kişi tedavi ve şifa bulmak amacıyla burayı ziyaret etmektedir. Hazırlanan bu çalışmada İspendere İçmecelerinin sağlık turizmi açısından önemi, içmecenin ne tür hastalıklara iyi geldiği, bölgenin SWOT analizi, avantajları, dezavantajları ve sorunları ile çözüm önerileri hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Sağlık Turizmi, Kaplıca Turizmi, İspendere, İspendere İçmeceleri

Abstract

From past to present, people have faced many health problems in different periods of their lives. Some of these health problems are stress, malnutrition, physical and mental fatigue, rheumatism, respiratory, digestive and circulatory diseases. In order to treat such diseases, people sometimes resort to various treatment methods in their own countries, and sometimes cross borders and prefer countries with better health opportunities in different parts of the world. These travels for health purposes have created "Health Tourism". Health tourism is a type of alternative tourism that has started to attract attention all over the world and is growing rapidly. Health tourism is also divided into "thermal tourism", "spa and wellness tourism" and "medical tourism". İspendere (Malatya/Battalgazi), which is the research area, is also included in the field of spa and beverage tourism, which is thermal tourism. The history of this region has a long history and since the time of the Ottoman Empire, people have been visiting the region for healing and treatment purposes. Today, this region, which is within the borders of Battalgazi district of Malatya province, has been organized by Battalgazi municipality and brought to health tourism, and tens of thousands of people visit here every year for treatment and healing. In this study, information is given about the importance of İspendere İçmeceleri in terms of health tourism, what kind of diseases it is good for, SWOT analysis of the region, its advantages, disadvantages and problems and solution suggestions.

Keywords: Tourism, Health Tourism, Spa Tourism, İspendere, İspendere Thermal Springs

Giriş

Turizm 1980'li yıllarla birlikte tüm dünyada etkili olan bir ekonomik sektör halini almıştır. Turizm kavramı üzerinde günümüze kadar pek çok farklı tanım yapılmıştır. Yapılan tanımların ortak özelliklerine bakıldığında, ortak öznenin insan olduğu ve insanın turizme katılırken yaptığı faaliyetler konu edinmektedir. Misra ve Sadual'a (2009) göre; 'Turizm üzerinde çalışılması ve uygun tanımının yapılmasının gerekli olduğu, belirli ilkelere sahip bir kavramdır. İnsanlar farklı amaçlarla ve çeşitli nedenlerden dolayı birçok destinasyonu ziyaret etmektedirler. İş için yapılan seyahatlerin yanı sıra, eğlenme ve dinlenme amacıyla sadece kendi ülkesi sınırları içerisinde yer alan bölgelere değil; diğer ülkelerde yer alan destinasyonlara da seyahat gerçekleştirmektedirler' (Misra ve Sadual, 2009:3).

Inkson ve Minnaert (2012)'a göre ise turizm; 'sürekli değişmekte olan ilginç ve dinamik bir sektör olarak nitelendirilen, insanların yaşamlarını çok farklı şekillerde etkilemektedir. Turistler için, yaşam boyu neşe ve memnuniyet içeren anılar oluştururken, işletmeler ve destinasyonlar için gelir sağlamak ve iş imkânı sunmaktadır' (Inkson ve Minnaert (2012). Goeldner ve Ritchie (2006) ise konu ile ilgili olarak 'Dünya'nın en büyük sektörlerinden biri olan turizm, dinamik büyüme yapısı, yeni aktiviteler, yeni destinasyonlar, yeni teknolojiler, yeni pazarlar ve hızlı değişim sayesinde sürekli canlı kalan bir olgudur' şeklinde tanımlamada bulunmuşlardır (Goeldner ve Ritchie, 2006).

Konu ile ilgili olarak Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü ise (UNWTO) 1993 yılından günümüze kadar turizm kavramının tanımı üzerinde çeşitli güncellemeler yapmıştır. UNWTO (1993) göre turizm 'Bir etkinlik amacıyla, her zamanki ortamı dışında bir yere belirli bir süre boyunca seyahat eden kişinin gerçekleştirdiği faaliyetlerdir ve bu faaliyetler sayesinde ziyaret edilen yere gelir bırakılır'. UNWTO (2008) turizm kavramının tanımı üzerinde güncelleme yaparak 'Turizm, insanların normal ikamet yerleri dışındaki yerlere hareketleri ile ilgili bir sosyal, kültürel ve ekonomik olgudur' şeklinde değiştirmiştir. UNWTO (2010) yine bu tanımının da üzerinde yeni bir güncelleme gerçekleştirerek 'Turizm ziyaretçilerin aktiviteleridir. Turizm seyahatin, ziyaretçiler de seyahat eden kişilerin bir alt kümesidir' şeklinde değiştirmiştir. UNWTO (2017) son olarak ise 'Turizm olayı için ziyaretçiler tarafından doğrudan veya dolaylı olarak satın alınan ürünlerin ve bunları üreten faaliyetlerin tanımlanması da önemlidir' (UNWTO) şeklinde açıklanmıştır.

Özgüç (2007) ise 'Turizm, mekânsal farklılıkların yarattığı bir olgudur ve mekânsal farklılıkları yansıtabilecek görsel malzemenin turizmin ele alınmasındaki rolü büyüktür. Turizm, en basit bir sistem halinde ele alınırsa üç mekânsal unsurdan meydana gelir: a) Turist çıkaran bölgeler, b) Turistlerin varış bölgeleri, c) Turist gönderen ve alan bölgeler arasında yapılan yolculuklar. Turizm coğrafyası da her düzeydeki mekân ölçeğinde turizmin bu üç elemanı ile ilgilidir. Bir şehir içi turizm hareketinden başlayıp, kıtalararası turizm hareketlerine kadar her turizm olayı bir mekân bilimi olan Coğrafyanın inceleme alanı içinde kalır. Zaten turizm olayının kendisi, diğer ekonomik ve toplumsal faaliyetlerin hepsinden daha çok mekânsal özelliklerle sıkı sıkıya ilişkilidir' diyerek turizm coğrafyası için görüşlerini belirtmiştir (Özgüç, 2007:16).

Akova ve Şahin (2019) de 'Bir turist bir turizm bölgesini tercih etmesini ve turizm bölgesi olarak devam etmesini belirleyen çekicilikler ve destek hizmetleri olabildiği gibi turistlerin sürekli yaşadıkları bölge dışında kaldıkları süre içinde satın aldıkları,

İrfan TAPAN-*Sağlık Turizmi Açısından Örnek Bir Mekân: İspendere kiraladıkları veya satın almak ya da kiralamak isteğinde buldukları mal ve hizmetler ile yaşadıkları anıların bütünü olarak da açıklanabilir*' şeklinde tanımlamada bulunmuşlardır (Akova ve Şahin, 2019:814).

İnsanları turizme yönlendiren pek çok neden bulunmaktadır. Bu nedenlerden bir tanesi de sağlıktır. Her insan sağlıklı bir yaşam sürmek ister ancak hızlı sanayileşmenin beraberinde getirdiği olumsuzluklar insan sağlığını tehdit etmeye başlamıştır. İnsanlar bozulan sağlığını düzeltmek için çeşitli zamanlarda seyahat ederek turizm hareketlerine katılırlar. Bu turizm hareketleri ülkelerin kendi içinde olduğu gibi bazen de sınırları aşarak dünyanın bir diğer ucundaki herhangi bir ülkeye doğru gerçekleştirilebilir. Sağlık amacıyla gerçekleştirilen bu seyahatlere sağlık turizmi denilmektedir. Sağlık turizmi son derece modern bir teknoloji ile donatılmış hastane ve özel kliniklerde yapılabildiği gibi bazen de kaplıca ve içmecelerin bulunduğu alanlarda tamamlayıcı ve yardımcı tedavi yöntemleri olarak da yapılmaktadır.

Bu tamamlayıcı ve yardımcı tedavi yöntemlerinin uygulandığı yerlerden bir tanesi de İspendere İçmeceleri'dir. İspendere İçmeceleri son yıllara kadar pek bilinmemekte ve sadece bölgede bulunan insanlar ile Malatya Yeşilyurt ve Battalgazi ilçelerinde bulunan kişiler tarafından ziyaret edilmekteydi. Ancak 2017 yılında Battalgazi Belediyesi tarafından modern bir şekilde düzenlenip turizme kazandırılarak hem yöresel anlamda hem de bölgesel anlamda tanınırlığını arttırmaya başlamıştır. Bölgeye tedavi amaçlı gelen turistleri ağırlamak için otel yapılmış ve içmece sularını tamamlayıcı ve yardımcı tedavi yönteminde kullanmak için çeşitli düzenlemeler yapılarak bölge tam anlamıyla modern bir hale getirilmiştir. Bu içmecenin bulunduğu alanda aynı zamanda 'balneoterapi' yöntemi de kullanılarak yaşlılara çeşitli tedavi yöntemleri de uygulanmaktadır.

Bu çalışmada sağlık turizmi, sağlık turizminin gelişimi, dünyada ve Türkiye'deki mevcut durumu ile Malatya ilinde bulunan İspendere İçmeceleri'nin güncel durumu detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İspendere İçmecelerinin SWOT analizi yapılarak, bölgenin avantaj ve dezavantajları ile sorunları ve çözüm önerileri üzerinde durulacaktır.

1. SAĞLIK TURİZMİ VE GELİŞİMİ

Turizm ile sağlık arasındaki ilişki aslında yeni değildir (Hall, 2013:5). Doğal ve mineral kaynaklara sağlık amacıyla dünya çapında seyahat etmek binlerce yıl öncesine dayanmaktadır (Erfurt-Cooper ve Cooper, 2009). Goodrich (1994), sağlık turizminin aslında yüzyıllardan beri var olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde "Sağlık Turizmi" kavramını da ilk kez kullanan kişide Goodrich'tir (Goodrich ve Janathan, 1994). Bu çok yönlü konu 1990'lı yıllardan sonra akademi çalışmalarında kendine yer edinmeye ve daha fazla kullanılmaya başlanmıştır (Rokni vd., 2013). Günümüzden yaklaşık 5000 yıl önce göz tedavisi için Suriye'de Tell Brak şehrine seyahat eden Yunanlılar yazılı kayıtlarda geçmektedir. Antik Çağlarda insanlar şifa niteliği sayılan maden sularını içme ve yıkanma için kullanmışlardır. Özellikle cilt ve kas yaralanmalarının iyileşmesi için bu şifalı suların bulunduğu alanlara seyahat etmişlerdir. Ayrıca insanlar fiziksel ve ruhsal anlamda temizlenmek için tarih boyunca Nil, Ganj ve Yangtze nehirleri de çok sık ziyaret etmişlerdir (Sharma vd., 2015:89).

UNWTO'nun eski adı ve uzantısı kabul edilen Uluslararası Turizm Örgütleri Birliği'nin (IUTO) (1973) sağlık turizmi için yaptığı tanıma göre '*sağlık turizmi, ülkenin doğal kaynaklarını, özellikle maden suyu ve iklimi kullanan sağlık tesislerinin sağlanması*' olarak açıklamıştır (Hall, 2003). Bir kişinin yaşadığı ülkede tıbbi ürünlere veya hizmetlere erişimi çoğunlukla sınırlı, kısıtlanmış veya yasaklanmış olması, tıbbi nedenler ve sağlık

turizmi nedeniyle yurt dışına seyahat etmeye itmektedir (Howze, 2007). Sağlık turistleri normal olarak, kendi ülkelerinde gereksiz masraflardan, zorunlu ameliyatlardan veya hayati tehlike koşullarından kaçınma eğilimindedir (MacReady, 2007). Sağlık turizmi çerçevesindeki seyahatler, genellikle gelişmekte olan ülkelere doğru yapılmaktadır. (Milstein ve Smith, 2006). Buna ek olarak medical işlem öncesi, sırası ve sonrasında yaşanabilecek olası bir gecikme ve bekleme süreleri de sağlık turizmini etkilemektedir (Morgan, 2010). Ayrıca mahremiyet sebepleri de bir ülkedeki sağlık turizminin durumunu belirlemede belirleyici rol oynamaktadır (Horowitz ve Rosensweig, 2007). Kıtalararası ve ülkelerarası hava yolu ulaşım fırsatlarının iyi olması ve değişmesi de dünya genelinde sağlık turizmini pozitif yönde teşvik etmektedir (NaRanong ve NaRanong, 2011).

Yoğun çalışma şartları altında çeşitli sebeplerden dolayı insanlarda çeşitli sağlık sorunları meydana gelir. İnsanlar bozulan sağlık durumunu düzeltmek için çeşitli tıbbi tedavi yöntemlerine başvurumaktadırlar. Bu tıbbi tedavi yöntemlerinin yanında bir de termal turizm içinde olan tamamlayıcı ve yardımcı tedavi yöntemlerinin olduğu kaplıca ve içmece kaynaklarının bulunduğu alanlar da insanların tedavisi için kullanılmaktadır. Bu kaplıca ya da içmecelerin tarihi oldukça eskidir. *'Antik dönemde sular çok çeşitli hastalıklar için yaygın bir arıtma aracı olarak kullanılırdı* (van Tubergen ve van der Linden, 2002:273). Fakat fiziksel ve zihinsel sağlık arasındaki ayrılmaz bağlantıyı ilk görenler antik Yunanlılar ve Romalılarıdır (Grochal, 2019). Yunanlılar, suyu kurşun borulardan akıtarak duşları geliştiren ilk medeniyettir. Romalıları ise bu boru sistemini geliştirerek kapalı sıhhi tesisat ve hamamlara su sağlayan geniş su kemerlerini oluşturmuşlardır (Bushak, 2015).

Şifalı sular Yunan, Roma ve Türkler tarafından büyük çoğunlukla buldukları coğrafyanın zenginliğinden de kaynaklanan nedenlerle yaygın bir şekilde kullanılsa da Orta Çağ'da termal suların temizlik ve tedavi amacıyla kullanımının Avrupa Kıtası'na da azaldığı anlaşılmaktadır (Lund, 1996:103). Bunun nedeni Anglo-Sakson dünyasında etkili ağrı kesicilerin geliştirilmesiyle birlikte kaplıcalara olan ilginin azalmasıdır (Bender vd., 2005:220). 18. ve 19. yüzyıllarda bu termal suları sağlık, içme ve tedavi için içinde yıkanmak amacıyla kullanılması Avrupa ülkelerinde insanları bu alanlarda toplamaya ve çeşitli aktiviteler yapmaya yöneltmiştir. Bu sayede Avrupa'nın termal kentleri, aristokrasi bilimcileri ve filozofların buluşma noktası haline gelmiştir (EHTTA, 2020).

Dünyada pek çok ülke mineral kaynakları bakımından zengin olan şifalı su kaynaklarına sahiptir. Ancak bazı ülkeler bu mineral bakımından zengin olan kaynakları termal turizmi kapsamında kullanmaktadır. Bu ülkelerden en önemlileri aşağıda yer alan Tablo 1'de verilmiştir. Tabloya göre dünyada en fazla kaplıca işletmesine sahip olan ülke açık ara farkla Japonya'dır. Japonya'nın üzerinde bulunduğu arazinin tektonik yapısının genç olması volkanik patlamaların meydana gelmesine ve dolayısıyla mineral bakımından zengin olan termal sularının da fazla olmasına olanak sağlamıştır. Bu sayede ülkede 20.972 tane termal işletme bulunmaktadır. Japonya'nın ardından da Çin ve Almanya en fazla işletmeye sahip olan ülkelerdir. Türkiye ise bu alanda 295 işletme sayısı ile dünyada 7. sırada yer almaktadır. Dünyada en çok bilinen kaplıcalar İngiltere'de Bath, Almaya'da Baden-Baden, Fransa'da Vichy ve Aix-en-Provence, Belçika'da ise Spa kaplıcalarıdır. Küresel Wellness Enstitüsü (GWI)'nin 2020 yılındaki verilerine göre Dünyada termal işletmelerin ülkelere göre dağılımı aşağıda yer alan Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Dünya Termal Turizminin Öncü Ülkeleri

Sıralama	Ülke	İşletme Sayısı	Sıralama	Ülke	İşletme Sayısı
1	Japonya	20.972	11	Brezilya	207
2	Çin	3.900	12	Polonya	203
3	Almanya	1.265	13	Avusturya	181
4	Rusya	838	14	Fransa	175
5	İtalya	768	15	İzlanda	154
6	Macaristan	546	16	Çekya	131
7	Türkiye	295	17	Slovakya	116
8	İspanya	293	18	Güney Kore	108
9	ABD	280	19	Slovenya	86
10	Tayvan	251	20	İsviçre	73

Kaynak: GWI, 2020

39

Sağlık, rahatlama ve rekreasyon için doğal kaplıca ve mineral kaplıcaların kullanımı üzerine araştırmalar, termalizm tıbbi bir tedavi olarak kabul edilmekte olan Avrupa ülkelerinde kaplıca ve mineralli suların tıbbi uygulamalarına odaklanmıştır (Becheri, 1989). Doğal ve mineral kaynakların doğrudan sağlık yararları üzerine yapılan çalışmalar, balneoloji ve hidroterapi dahil tıbbi amaçlar için jeotermal su kullanma geleneği (termalcilik) olan Almanya, Avusturya, Fransa, Rusya ve İsviçre gibi ülkelerde gerçekleştirilmiştir (Högl, 1980). Bilim adamlarına göre, özellikle Avrupa ülkeleri ve Japonya'da mineraller ve diğer elementler arasındaki bağlantı, doğal, sıcak ve mineral kaynakların potansiyel sağlık yararları ile ilgili uzun bir araştırma geçmişine sahiptir (Barbanow ve Disler, 1968). 21. yüzyılın birçok sağlık bölgesinde ve kaplıcalarında bedenle birlikte zihin, ruh, geleneksel rehabilitasyon terapileri ve yeni yaş tedavileri de dahil olmak üzere uyum yaratmadaki bütünsel bir yaklaşım kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Smith ve Kelly, 2006). Asya kökenli zihin, ruh ve beden terapileri, Avrupa balneolojisi ve hidroterapi (termalcilik) gelenekleri ile birleştirilmiş ve iç içe geçmiştir (Bushell ve Sheldon, 2009). Örneğin Almanya'daki Kurkliniks SPA merkezi hastalarını, hastalık ve yararlanmadan sonra rehabilite etmek veya sağlıklarını iyileştirmek ve sürdürmek için en iyi şekilde hizmet veren termal banyo kürlerinden faydalanmak için kurulmuştur (Topsakal, 2020:99).

Ülkemizde doğal imkânlarının turizmde değerlendirilmesi gayesiyle, termal kaynakların ayrı bir önemi bulunmaktadır. İnsanların sürekli yaşadıkları mekanlar dışına sağlık nedenleriyle yaptıkları seyahatlerin oluşturduğu bu turizm şeklinin diğer alternatif turizm olanaklarından ayıran en önemli farklılığı bu turizm şekline katılanların uzun süreli konaklamasıdır (Akova, 2000:78). Türkiye genelinde 40 ilde toplam 264 kaplıca, 3

İrfan TAPAN-*Sağlık Turizmi Açısından Örnek Bir Mekân: İspendere*
ilde 8 talassoterapi (deniz suyu) 5 ilde ise 8 peloid (çamur) tesisi bulunmaktadır
(Tengilimoğlu ve Bayram, 2020:71).

İçinde bulunduğumuz bu çağda sağlık harcamaları giderek yükselmektedir. Bu durum sağlık turizminin önemini kat ve kat arttırmış ve ülkeler de bu yönde politika ve çalışmalar yapmaya başlamıştır. Sağlık turizmi sayesinde ülkelere önemli miktarda bir para girdisi girerek ekonomiye büyük katkılar vermektedir. 2018 yılında dünya genelinde yapılan turistik seyahatlerin %56'sı tatil, dinlenme ve eğlenme amaçlı, %13'ü iş amaçlı, %27'si arkadaş ve akraba ziyaretleri, sağlık ve dini amaçlı, geriye kalan %4'ünün ise seyahat amaçları bilinmemektedir (Güneş ve Dülger, 2020:38). Sağlık turizmine de katılım oranı bu araştırmada da olduğu gibi yüksek bir orana sahiptir.

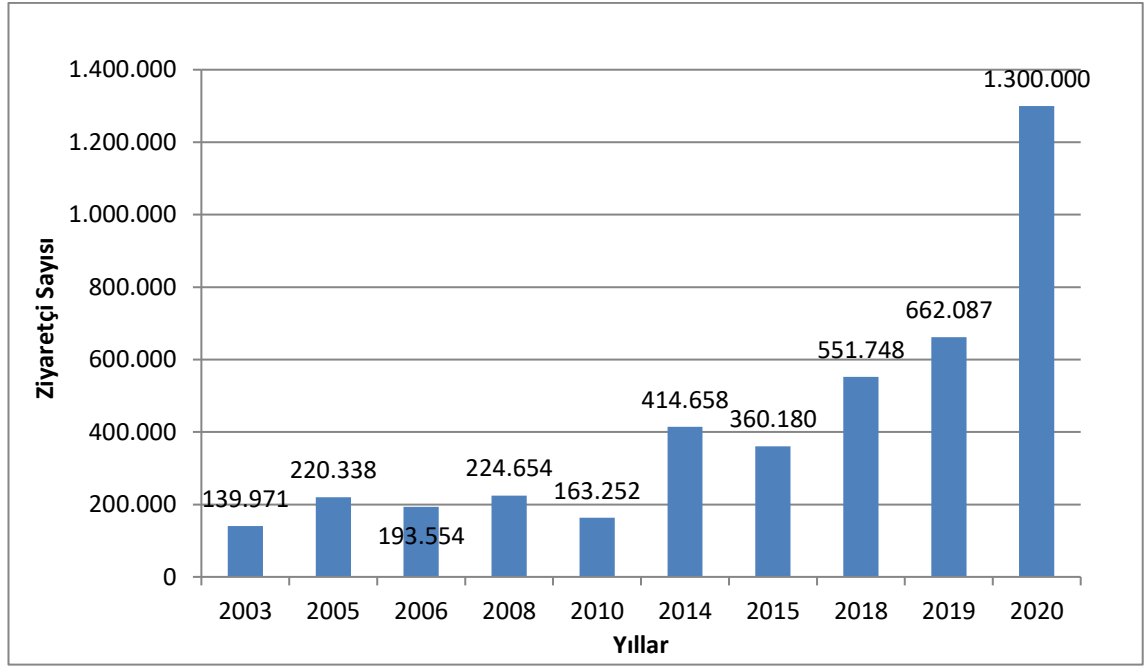
2011 yılında OECD ülkelerini kapsayarak yapılan bir çalışmaya göre; bir dış implantının Amerika'da 1888, Hindistan'da 1100, Tayland'da 1429, Singapur'da 1500, Malezya'da 2636, Meksika'da 950, Polonya'da 953, Macaristan'da 650, İngiltere'de ise 1600 Amerikan dolarına mal olduğu ortaya çıkmıştır (Lunt vd., 2011:12). Araştırmanın yapıldığı yıllarda Latin Amerika ve Asya, sağlık turizminde lider bölgelerdendi (MTA, 2013). 2014 verilerine göre ise Meksika 3 milyar dolar ile dünyanın en büyük ikinci sağlık turizmi ülkesiydi. Birinci sırada ise Tayland yer almaktaydı (Deloitte, 2016:15).

Sağlık turizmi için seyahat eden insanlar, gidecek ülkeleri de farklı sağlık hizmetlerine göre tercih edebilmektedirler. Örneğin Taylan kozmetik (estetik), Malezya dermatoloji, Almanya onkoloji, Kosta Rica Diş bakımı, Meksika Diş hekimliği, Brezilya yağ aldırma, Macaristan diş beyazlatma, BAE obezite ameliyatları, Polonya diş implantı, Türkiye göz operasyonları, spa ve wellness saç ekimi, kozmetik cerrahi gibi nedenlerle daha çok talep görmektedir (Medical Travel, 2017). 2018 yılında dünyada sağlık turizmi için en çok ziyaret edilen ilk on ülke ise sırasıyla şöyledir; Hindistan, Brezilya, Malezya, Tayland, Türkiye, Meksika, Costa Rica, Tayvan, Güney Kore ve Singapur'dur (Garrity, 2018). Bu verilerden de görüldüğü gibi 2018 yılında Türkiye sağlık turizmi için ziyaretçilerin en fazla tercih ettiği 5. ülke konumundadır.

Sağlık turizmi için yapılan harcamalar ülke ekonomileri için oldukça önemli bir gelir sağlamaktadır. Ancak bu gelirler de yıllara ve ülkelere göre dalgalanmalar ve farklılıklar göstermektedir. Örneğin Hindistan 2012 yılında sağlık problemleri için ülkelerine gelen 12 bin Nijeryalı'dan %47'sinin sağlık hizmeti aldığını ve bu hizmetler karşılığında ise 260 milyon dolar gelir elde ettiklerini açıklamışlardır. Tayland'da 2012 yılında ülkelere gelen başta Japon, Amerika, İngiltere, Körfez Ülkeleri ve Avustralya'dan toplam 2.530.000 kişi sağlık turizmi için geldikleri ve bu turistlerden yaklaşık 4 milyar dolar gelir elde ettiklerini belirtmişlerdir. Aynı yıl Costa Rica'yı ziyaret eden ve çoğunluğunu Amerika ve Kanada'dan olan yaklaşık 50.000 sağlık turistinden yaklaşık 7.000 dolar gelir elde etmişlerdir. Avustralya hükümeti ise 2013 yılında 10 binden fazla medical turistin ülkelere geldikleri ve bu turistlerden de ekonomilerine 26 milyon dolar gelir sağladıklarını ifade etmişlerdir (Medical Tourism, 2017). Birleşik Arap Emirlikleri ise 2013 yılında sağlık turizminden 1 milyar 69 milyon dolar gelir sağlamıştır. Yine 2013 yılında Kolombiya'yı 50.000 kişi sağlık turisti olarak ziyaret etmiş ve gelen bu kişilerden toplam 216 milyon dolar gelir sağlamıştır (Murphy, 2016). Türkiye'yi ise 2019 yılında 662.087 kişi sağlık amacıyla ziyaret etmiş ve bu turistlerden 1 milyon 65 bin 105 dolar gelir sağlamıştır. 2020 yılında ise tüm dünyada devam eden pandemi COVID-19 virüsü yüzünden insanlar sağlık amacıyla turizme daha çok yönelmişlerdir. 2020 yılında ülkemizi sağlık turizmi için 1 milyon 300 bin kişi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerden ise 1 milyar 978 milyon 52 bin dolar gelir elde etmiştir. Türkiye 2020 yılında dünyada sağlık

turizmi için en fazla ziyaret edilen ülkelerden biri olmuştur. Ülkemizi sağlık amacıyla en fazla ziyaret eden ilk üç ülke vatandaşları sırasıyla Irak, Somali, Suriyeliler'dir (www.aa.com.tr). Aşağıda verilen grafiklerde Türkiye'de 2003 yılı ile 2020 yılları arasında sağlık amacıyla ziyaret eden turist sayısı ve bu turistlerden elde edilen gelir verilmiştir.

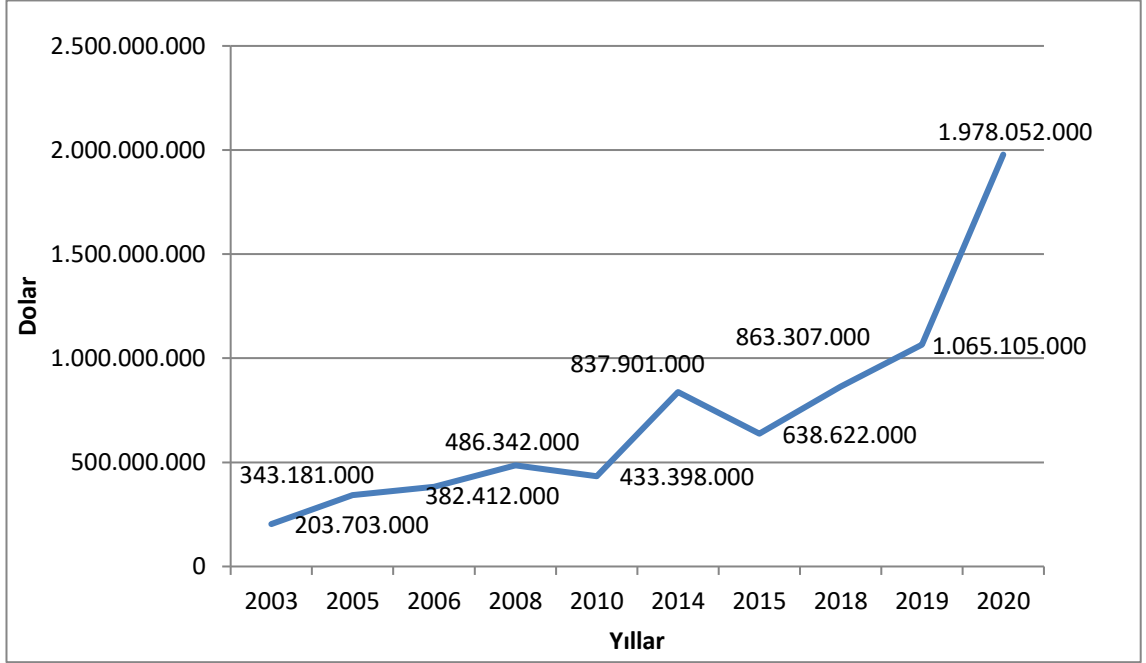
Kaynak: TÜİK, 2021

41

Grafik 1: Sağlık Turizmi Amacıyla Türkiye'yi Ziyaret Eden Ziyaretçi Sayısı (2003-2020)

Grafik 1'de 2003 yılı ile 2020 yılları arasında sağlık turizmi amacıyla ülkemizi ziyaret eden turist sayıları verilmiştir. Grafikte verilen yıllar sağlık turizminde dalgalanmaların yaşandığı ve önemli artış ve azalışların bulunduğu yıllar verilmiştir. Grafikteki verilere göre 2018 yılına kadar ülkemize gelen turistlerin sayısında dalgalanmalar meydana gelirken, 2018 yılından sonra ciddi bir artış yaşandığı görülmektedir. 2019 yılında Çin'in Wuhan şehrinde başlayıp daha sonra ise tüm Dünyaya yayılarak pandemi halini alan ve günümüzde de hala devam etmekte olan COVID-19 virüsü yüzünden tüm dünyada turizm sektörü büyük bir darbe alırken, sağlık amacıyla seyahat eden turist sayısının arttığı gözlemlenmiştir. Bu durumun ülkemizde de yaşandığı yukarıda yer alan grafikte de görülmektedir. Grafik 1'e göre 2019 yılında sağlık amacıyla ülkemize gelen turist sayısı 662.087 kişi iken, 2020 yılında bu rakam 1 milyon 300 bin kişiye yükselmiştir. Meydana gelen bu yüksek artışın sebebi, insanların virüs yüzünden bozulan sağlıklarına çare aramak istemelerinden kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir.

Aşağıda bulunan bir diğer grafikte ise 2003-2020 yılları arasında sağlık amacıyla ülkemizi ziyaret eden turistlerden elde edilen gelirler verilmiştir. Bu garfiğe göre de 2003 yılından 2015 yılına kadar olan yıllarda turistlerden elde edilen gelirlerde de dalgalanmaların yaşandığı görülmektedir. Ancak 2015 yılından sonra ise gelirlerin sürekli olarak arttığı ve 2020 yılında ise 1.978.052 Amerikan Doları'nın sağlık harcamalarından elde edildiği görülmektedir.

Kaynak: TÜİK, 2021

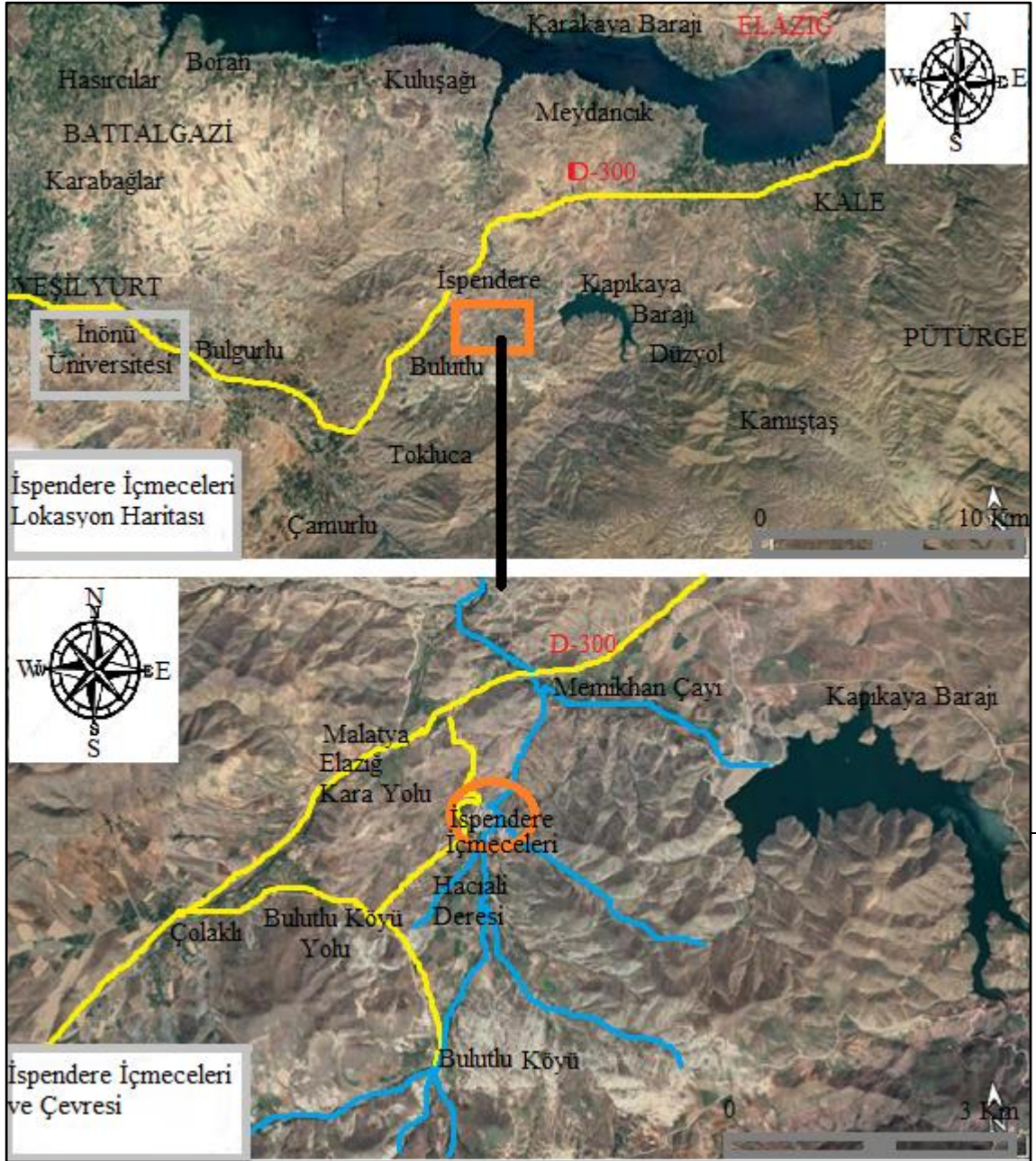
Grafik 2: Sağlık Turizmi Amacıyla Ülkemize Gelen Ziyaretçilerden Elde Edilen Gelir (2003-2020)

2. BULGULAR

2.1. Araştırma Sahasının Coğrafi Konumu ve İklimi

İspendere İçmeceleri Malatya ilinin Battalgazi ilçesine bağlı İспенre Köyü'nün sınırları içerisinde yer alıp, Battalgazi merkeze yaklaşık 25 km uzaklıkta olup, Malatya-Elazığ D-300 karayolunun da üzerinde bulunmaktadır. İspendere İçmeceleri'nin doğusunda Kale ilçesi ve Elazığ ili, güneyinde Pütürge ilçesi, güneybatısında Adıyaman ili, kuzeydoğusunda Battalgazi, batısında ise Yeşilyurt ve Doğanşehir ilçeleri yer almaktadır.

Bölgenin gerek sıcaklık gerekse de yağış değerleri ile sıcaklık ve yağışın yıl içindeki dağılımına bakıldığında bölgede bozulmuş bir Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü görülmektedir. Ayrıca içmecelerin 22 km batısında yer alan Malatya Meteoroloji İstasyonu verileri de bu bilgiyi doğrulamaktadır (Güner ve Sever, 2000:111). Bölgede en sıcak ay ortalaması 27 derece ile Temmuz ayı ve en soğuk ay ortalaması ise -0,9 derece ile Ocak ayıdır (Malatya Meteoroloji Müdürlüğü, 2021). Bölgenin yıllık ortalama sıcaklık değeri 13 derecedir. Yaz ayları çok sıcak ve kurak geçerken kış ayları ise bölgenin Karakaya Baraj gölüne olan yakınlığı sebebiyle nispeten ılıman geçmektedir. Bölgeye yaz aylarında Suriye üzerinden giren sıcak ve kurak hava nedeniyle sıcaklıklar Ekim aylarına kadar sürmektedir. Yine Malatya Meteoroloji Bölge Müdürlüğü'nün 2021 yılı verilerine göre bölgenin 40 yıllık ortalama yağış miktarı 387 mm olup, yıllık yağışın yaklaşık %70'i kış ve ilkbahar aylarında düşerken, geriye kalan %30'u ise yaz ve sonbahar aylarında düştüğü görülmektedir. En az yağışlı mevsim yaz ayları olup en az yağışlı aylar da Temmuz ve Ağustos aylarıdır. Bölgedeki yıllık yağışlı gün sayısı 90 gün olup bu yağışlı gün sayısının büyük bir bölümü de Ocak ve Mayıs ayları arasında gerçekleşmektedir (Malatya Meteoroloji Müdürlüğü, 2021).

Harita 1: Araştırma Sahası ve Çevresinin Lokasyon Haritası

2.2. İspendere İçmecelerinin Başlıca Özellikleri

İspendere İçmeceleri şifalı suyu 840 metre rakımlı bir bölgeden çıkmaktadır. Toplam üç noktada çıkan şifalı olduğu belirtilen sulardan biri bir kayanın içinden çıkarken diğer ikisi ise dere yatağının içerisinde kaynağı bulunmaktadır. Bu üç ana kaynağın dışında bölgede çeşitli yerlerde akımı az olan farklı kaynaklar da yer almaktadır. Kaynakların önünde yer alan kayalarda demir birikimi olması nedeniyle sarı ve turuncu renklere boyanmıştır (Güner ve Sever, 2000, Topsakal, 2020:100). Bu içmecelerin suları küçük bir vadinin içinden akan Hacıhalı Deresi'nin sularıyla birleşerek Kale ilçesinin sınırları içerisinde Karakaya Baraj gölüne dökülmektedir.

Fotoğraf 1: İspendere İçmeceleri

İspendere bölgesinde bulunan 12 köyün ortaklığı ile Malatya İl Özel İdaresinin önderliğinde İspendere Şifalı İçmeceleri Birliği adı altındadır bir birlik kurulmuş ve bu tesislerin işletme hakkı İl Özel İdaresine verilmiştir. İl Özel İdaresi 1982 yılında bölgede motel türünde bir konaklama tesisi (8 oda, 30 yatak) hizmete açılmıştır (Güner ve Sever, 2000). Ancak bu tarihten sonra bu bölge için önemli bir gelişme kaydedilmemiş, sadece bölgesel düzeyde tanıtım yapılarak şifalı olduğu düşünülen suyun adı bölgesel anlamda duyurulmuştur. Bahar ayları gibi bazı dönemlerde yoğunluk yaşandığı için konaklama tesisi yetersiz kalmış ve bu yüzden kamping alanları yapılmıştır (Topsakal, 2020:101).

Tıbbi Değerlendirme Kurulu'nun 2005 yılında yaptığı bir toplantı sonucunda İspendere İçmeceleri'nin niteliğine göre tıbbi balneolojik değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmeye göre bu kaplıca suyunun özellikleri ve hangi hastalığa tedavi olduğu aşağıdaki maddelerde verilmiştir (Tıbbi Değerlendirme Kurulu, 2005).

-İspendere İçmeceleri toplam 2295,683 Mg/litre minerale sahip bikarbonatlı (2.295,683 mg/lit), kükürtlü (1.063 mg/lit) ve karışık (mixed) niteliğinde termomineralli su özelliği bulunmaktadır.

-Hekim kontrolünde suyun ısıtılarak banyo uygulamaları şeklinde özellikle de inflamatuvar romatizmal hastalıkların (romatoid artrit, ankilozan spondilit başta olmak üzere) kronik dönemlerinde ve fibromiyalji sendromu tedavisinde kullanılabilir.

-Kronik bel ağrısı, osteoartrit gibi nuninflamatuvar eklem hastalıklarının tedavisinde kullanılabilir.

-Miyozit, tendinit, travma gibi yumuşak doku hastalıklarının tedavisinde tamamlayıcı tedavi unsuru olarak kullanılabilir.

-Ortopedik operasyonlar, beyin ve sinir cerrahisi gibi uzun süreli hareketsiz kalma durumlarında mobilizasyon çalışmalarında kullanılabilir.

-Kronik dönemdeki seçilmiş nörolojik rahatsızlıklarda, spor yaralanmalarında tamamlayıcı tedavi unsuru olarak kullanılabilir.

-İçme kürleri şeklinde bikarbonat içeriğinden ötürü mide-barsak sisteminin fonksiyonel rahatsızlıklarında ve seçilmiş üriner yol taşı olgularında taş metaprolaksisinde yardımcı tedavi unsuru olarak kullanılabilir.

Fotoğraf 2: İspender’de Yapılan Otel ve Tamamlayıcı Tıp Merkezi ile Şifa Havuzları

İspendere İçmecelerinin bulunduğu alan 2017 yılında Battalgazi Belediyesi tarafından alanın büyüklüğü 41.700 m² lik alandan 150 dönümlük bir alana dönüştürülerek alanın sağlık turizmine kazandırılması amacıyla alanda çevre düzenlemesi yapılmış ve ardından bu çevre modern bir hale gelmiştir. 2018 yılında Battalgazi Belediyesi tarafından bu içmecelerin sağlık turizmi kapsamında değerlendirilmesi için, şifalı suların tamamlayıcı ve yardımcı tedavide kullanılması için önemli bir proje başlatılarak bölgenin modern bir hale gelmesi için adımlar atılmıştır. Bu kapsamda bölgenin sınırları içerisinde modern bir otel kurulmuş ve bu otel kapsamında çeşitli hastalıkların tedavisi için önemli projeler yapılmıştır. Ayrıca bölgenin sınırları genişletilerek önemli oranda bölgede ağaçlandırma faaliyetleri gerçekleştirilmiş ve gelen insanların rahat edebilmesi için çeşitli rekreasyon alanları, dinlenme yerleri, ibadet için camii, şelale, seyir köprüsü, mesire alanları, şifa havuzları, restaurant ve cafe ile piknik alanları oluşturulmuştur. Yapılması planlanan önemli projelerden bir tanesi içmece alanında sondaj çalışmalarının yapılarak tamamlayıcı tıp merkezinin açılmasının hedeflenmesidir. Bu proje kapsamında tamamlayıcı tıp merkezi kurulmuştur.

Battalgazi Belediyesi, Tarım ve Orman Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı ve İnönü Üniversitesi'nin iş birliği ile projelendirilen İspendere İçmecelerinde Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulama Merkezi ve Araştırma Merkezi (GETAT) kurulmuştur. Bu merkezde akupunktur, hipnoz, hacamat ve sülük poliklinikler açılmaktadır. Bu polikliniklerde turizm kapsamında sağlık turizmi kapsamında tedavi edilmek için gelen insanların tedavisi yapılmaktadır. Bu bölge özellikle bahar ve yaz aylarında çok sık ziyaret edilen bir bölgedir. Ancak girişlerde düzenli

İrfan TAPAN-Sağlık Turizmi Açısından Örnek Bir Mekân: İspendere

kayıtlar yapılmadığı için tam olarak kaç kişinin ziyaret ettiği bilinmemektedir. Bu bölge Malatya ilinde sağlık turizminin canlanması için çok önemli bir mekândır. İçmece sularının suyu başta böbrek taşı, romatizma, safra kesesi, cilt hastalıkları, solunum yolu rahatsızlıkları gibi hastalıklara iyi gelmektedir. İçmecelerin yanında İspendere'de havuzlar da inşa edilerek insanların suyun içine girmeleri kolaylaştırılmıştır. İçmecede bulunan mineralli sular otelin içine aktarılarak bölge bir kaplıca merkezi haline getirilmiştir. Otelin içerisinde ısıtma sistemleri vasıtasıyla ziyaretçilerin bel ağrısı, bel fitiği, kemik kırıkları gibi hastalık ve ağrıların tedavisi yapılmaktadır.

Fotoğraf 3: İspendere İçmeceleri'nin Üç Kaynak Suyu

Yukarıda yer alan fotoğrafta da görüldüğü üzere içmecelerin üç ana kaynağı bulunmaktadır. Kaynaktan akan suların bünyesinde demir bulunduğu için kaynakların çıktıkları yerler kırmızı reklidir. Bu üç ana kaynağın dışında bölgede çok sayıda küçük kaynaklar da bulunmaktadır. Ancak bu kaynakların suyu az olduğu için içmek amacıyla sadece bu üç kaynak kullanılmaktadır. Diğer küçük kaynakların suları ise vadinin içinde akarak Hacıali Deresi'nin sularına karışmaktadır. İçme sularının debisi ve akımı yıl içinde önemli değişiklikler göstermektedir. Sonbahar mevsiminin ortalarından itibaren azalan sular kış aylarında en düşük seviye ulaşırlar. Azalan kaynakların debisi Mayıs ayında tekrar artmaya başlayarak yaz aylarında debisi en yüksek orana ulaşır ve Ekim ayına kadar bu durum böyle devam eder. Kaynağın suları Mayıs-Ekim dönemi arasında fazla olduğu için turizm sezonu da bu devreler arasında denk gelmektedir.

Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı'nın 1986 yılındaki 801 nolu analiz raporuna göre İspendere İçmecelerinin suları CO₂ gazlı ve 29° sıcaklığa sahip olduğu

İrfan TAPAN-Sağlık Turizmi Açısından Örnek Bir Mekân: İspendere belirlenmiştir. Dolayısıyla bu içmecenin suları ılık kaynak kaplıcaları kategorisine girmektedir. Suların görünüşü berrak olup görünüşü ise açık sarı rengine benzemektedir (Güner ve Sever, 2000:113). Suların aynı zamanda herhangi bir kokusu ya da tadı olmamakla birlikte insanda sade soda hissi bırakmaktadır.

Biyolojik açıdan değerlendirildiğinde ise içmece sularında içinde protozoa, koli-basili, yosun, parazit ve kolifocm gibi mikrobiyolojik canlılar yoktur. Bu suların ortalama mineralizasyon miktarı yaklaşık 3 gr/lt kadardır. İçmece sularının bünyesinde potasyum, sodyum sulfat, kalsiyum, magnezyum, karbondioksit ve hidrokarbon gibi mineraller bulunmaktadır. Ayrıca suların içinde aktif klor bulunmaz ve Ph oranı da 6.24'tür (Güner ve Sever, 2000:113). Aşağıda yer alan tablo 3'te İspendere İçmecelerinin sularının fiziki ve kimyasal özellikleri verilmiştir.

Tablo 2: İspendere İçmecelerinin Fiziki ve Kimyasal Özellikleri

Katyonlar	Mg/lt	Milival	% Milival
Potasyum İyonu K ⁺²	67.1	1.178	%6.817
Sodyum İyonu N ⁺²	171.6	7.460	%29.602
Calsiyum İyonu C ⁺²	91.3	4.565	%18.114
Magnezyum İyonu MG ⁺²	137.4	11.445	%45.415
Demir İyonu Fe ⁺²	0.088	0.003	%0.012
Alüminyum İyonu Al ⁺²	0.09	0.010	%0.042
TOPLAM		25.201	%100
Anyonlar	Mg/lt	Milival	% Milival
Clorür İyonu Cl	20.0	0.563	%2.234
Nitrat İyonu NO ₃	6.5	0.105	%0.417
Sülfat İyonu SO ₄	43.1	0.898	%3.563
Hidrofosfat İyonu HPO ₄	6.48	0.135	%0.536
Hidrokarbonat İyonu HCO ₄	1433.5	25.500	%93.250
TOPLAM	1997.158	25.201	%100

İrfan TAPAN-Sağlık Turizmi Açısından Örnek Bir Mekân: İspendere

Metasilikat Asidi H ₂ SiO ₃	47.8		
Metatitan Asiti H ₂ TiO ₃			
TOPLAM	2024.958		
Serbest Karbon dioksit CO ₂	915.1		
GENEL TOPLAM	2940.1		
Reaksiyon-pH : 6.24			

Kaynak: Refik Saydam Hıfzısıhha Başkanlığı Analiz Raporu, 1986

Refik Saydam Hıfzısıhha Başkanlığı Analiz Raporu'nda içme sularının belirli aralıklarla içilmesi kaydıyla sindirim sistemi bozukluklarına, bağırsak ve mide hastalıklarına, idrar yolu hastalıklarına, böbrek ve cilt hastalıklarına iyi geldiği belirtilmiştir. Yukarıda yer alan Tablo 2'de İspendere İçmeceleri'nin fiziksel ve kimyasal özellikleri verilmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi İçmece sularında sodyum iyonu ve magnezyum iyonunun değeri yüksektir. Sodyum iyonu insanlarda vücut fonksiyonlarının iyileşmesine yardımcı olurken, magnezyum iyonu da insan sağlığı için çok önemli bir mineraldir. Magnezyum iyonunun temel işlevi insan vücudundaki yiyecekleri enerjiye dönüştürmesidir. Magnezyum iyonu vücutta kemik erimesini önlediği gibi, böbreklerde taş oluşumunu da engelleme görevi görmektedir.

2.3. İspendere İçmecelerinde Turistik Aktiviteler

Malatya İspendere İçmecelerinde turizm sezonu tüm yıl devam etmesine rağmen kış aylarında kaynak sularının debisinin çok azalması nedeniyle içmelere gelen ziyaretçi ve turist sayısı da azalmaktadır. Yaz aylarında suyun debisinin artması yüzünden bu bölge genellikle yaz aylarında turist akımına uğramaktadır. İlkbahar ve Yaz ayları ile Sonbahar mevsimini kapsayan Mayıs-Ekim ayları arasında İspendere İçmecelerine gerek yöresel gerekse de bölgesel anlamda yoğun bir talep olmaktadır. Ancak ülke genelinde tanınırlığı bulunmadığı daha çok bölgesel ziyaretçiler gelmektedir.

Bu içmelere tatil, dinlenme, eğlenme, gezme, görme veya piknik amacıyla gelen ziyaretçiler günübirlik ziyaretler gerçekleştirerek akşamları geri dönmektedirler. Ancak sağlık amacıyla gelen turistler ve ziyaretçiler ise sağlık sorunlarını gidermek için birkaç gün bu bölgedeki şifa merkezi ve otelde kalmaktadırlar. Bu durum sağlık turizmi kapsamına girmekte ve gelen turistler de sağlık turisti olarak değerlendirilmektedir. Bu turistler de ortalama bir hafta ile 2 hafta arasındaki bir süre boyunca bu şifa merkezinde kalmaktadırlar. Yöresel veya şehir içinden sağlık sorunları yüzünden gelen ziyaretçiler şehir dışından gelen ziyaretçilerden daha kısa süre kalmaktadırlar. Şehir dışından gelen ziyaretçiler ise sağlık sorununun durumuna göre daha uzun süre kalabilmektedirler.

Bu içmelere şehir dışından daha çok Adıyaman, Elazığ, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep illerinden ziyaretçiler gelmektedir (Güner ve Sever, 2000:119). Malatya ili içinde ise daha çok Battalgazi, Yeşilyurt, Pütürge, Kale ve Doğanyol ilçesinden ziyaretçiler gelmektedirler.

Fotoğraf 4: İspendere İçmeceleri'nde Şifa Havuzları

İspendere İçmecelerinde sağlık amaçlı geziler yapılmasının yanında özellikle 2017 yılından sonra yapılan çevre düzenlemeleri ile birlikte turistik aktivite çeşitliliği de artmıştır. Bu aktivitelerin başında rekreasyon faaliyetleri için yapılan yürüyüş yolları, seyir köprüsü, şifa havuzları, yüzme havuzları, piknik alanları, dinlenme yerleri gibi çok çeşitli aktivite alanları bulunmaktadır. Bölgede bulunan yollar ahşap ağaç kütüklerinden yapılarak doğayla bütünleşen bir görüntü verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu ahşap kütüklerden yapılan yolların çevresine ağaçlandırma faaliyetlerinin yapılması da yürüyüş yapmak isteyen ziyaretçiler için önemli bir çekicilik katmıştır. Vadinin üzerine yapılan ve bir tepeden diğer tepeye geçişi sağlayan seyir köprüsü fotoğrafçılık için çok önemli bir görsellik katmıştır. Gelen ziyaretçiler genellikle bu köprü üzerinde fotoğraf çekimi yapmaktadırlar. Akarsu vadisinin içinde içmece kaynaklarının bulunduğu alanda ahşaptan yapılar yollar sayesinde gelen ziyaretçiler rahat bir şekilde vadinin içinde dolaşarak içmece sularını temin edebilmektedirler. Çocuklar için yapılan park alanı da aileleri ile birlikte gelen çocukların eğlenceli vakit geçirmeleri için önemli bir aktivitedir. Ayrıca içmece kaynaklarının bulunduğu alanın üst tarafına çocuklar için şifa havuzlarının yapılması sayesinde çocuklar da eğlenceli vakitler geçirmektedirler. Dere yatağının bulunduğu vadi yamaçlarına yapılan havuzlar görsellik ve fotoğraf çekimi için çekicilik kazandırmıştır. Akarsu vadisi boyunca çeşitli bitki türleri ekilerek dinlenme veya piknik yapmak isteyen aileler için de yeni alanlar oluşturmuştur. Ayrıca restaurant ve kafenin modern bir görünüm kazandırılarak yapılması buraya gelen ziyaretçiler için alternatif bir dinlenme alanı oluşturmuştur. Gelen ziyaretçilerin ibadetlerini yapmaları için camii bulunması da ziyaretçilerin ibadetlerini gerçekleştirmelerini sağlamaktadır.

Fotoğraf 5: Şifa Havuzları

Fotoğraf 6: Yürüyüş Yolu ve Seyir Köprüsü

Fotoğraf 7: Yürüyüş Yolları

2.4. İspendere İçmecelerinin SWOT Analizi

51

Çalışmalarda SWOT Analizi pratik olduğu için yaygın olarak kullanılmaktadır (Pickton ve Wright, 1998). SWOT Analizi, bir projede ya da bir ticari girişimde kurumun, tekniğin, sürecin, durumun veya kişinin güçlü (Strengths) ve zayıf (Weaknesses) yönlerini belirlemekte, iç ve dış çevreden kaynaklanan fırsat (Opportunities) ve tehditleri (Threats) saptamak için kullanılan stratejik bir tekniktir. Bu teknik projenin ya da ticari girişimin hedeflerini belirlemeyi ve amaca ulaşmak için olumlu ya da olumsuz olan iç ve dış faktörleri tanımlamayı gerektirir. SWOT analizi, çevresel faktörlerin incelenmesini, işletmenin geleceği açısından önemli olan fırsatların saptanmasını, işletmeye tehdit unsuru oluşturabilecek faaliyetlerin önceden fark edilip önlem alınmasını, işletmenin güçlü yönlerinin ortaya çıkmasını ve bunların hangi durumlarda, koşullarda ve ortamlarda kullanılması gerekebileceğinin saptanmasını, işletmenin zayıf yönlerinin belirlenerek önlem alınmasını, zayıf yönlerin olası tehditler karşısında işletmeyi düşürebileceği zor durumlarını analiz edilmesini vb. stratejik ve planlamacı yaklaşımları kapsamaktadır (wikipedia, 2021).

SWOT analizi sonucunda işletme çeşitli kazanımlar elde edebilir. Bunlardan başlıcaları şunlardır (Pivkton ve Wright, 1998).

- İşletmenin güçlü yönlerini fırsatlardan yararlanacak şekilde kullanabilir.
- Zayıf yönlerinin farkına vararak onları güçlü yönlere dönüştürecek stratejiler geliştirebilir.
- İşletmenin çevresinde yer alan tehditleri işletmenin güçlü yanları ile bütünleştirilebilecek fırsatlara dönüştürebilir.

İrfan TAPAN-Sağlık Turizmi Açısından Örnek Bir Mekân: İspendere

Bu çalışma kapsamında İspendere İçmeceleri'nin avantaj ve dezavantajları ile gelecekte olası fırsat ve tehditleri belirlenmiştir. Yapılan detaylı arazi çalışmasının sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

2.4.1. İspendere İçmeceleri'nin Avantajları

-Malatya-Elazığ D-300 nolu karayolu ulaşım yolunun bölgenin kuzeyinde yakın bir konumda olması

-Adıyaman, Elazığ, Şanlıurfa, Gaziantep gibi illerin bu bölgeye yakın bir konumda olması araştırma sahasını bölgesel bir özellik kazandırması

-Malatya merkezden içmece alanlarına toplu taşıma faaliyetlerinin yapılması

-İnönü Üniversitesi Turgut Özal Tıp Fakültesi Araştırma Hastanesinin bölgeye yakın konumda olması

-İnönü Üniversitesi Kalegöl Uygulama Otelinin bölgeye yakın olması

-Nemrut Dağı Milli Parkı'nın içmecelere yakın olması

-Sağlık Bakanlığı'nın 2005 yılında İspendere İçmece sularının analizini yapıp tamamlayıcı tedavi için uygun bulması

-Günübirlik seyahatlerin sıkça yapılabilmesi

-İçmece alanında çevre düzenlemesi, alt ve üst yapı olanaklarının geliştirilmesi

-Modern bir biçimde inşa edilen otel ve tamamlayıcı tıp merkezinin bulunması

-Sondaj çalışmalarının yapılması

-İçmece sularının fiziksel ve kimyasal özelliklerinin belirlenmesi ve ne tür hastalıklarda tedavi yöntemi olarak kullanılabilirliğinin ortaya çıkarılması

-Bölgede sağlık turizminin yanında alternatif turizm türü olarak rekreasyon (dinlenme, eğlenme, yürüme, fotoğrafçılık, piknik vb.) faaliyetlerinin geliştirilmesi

-Bölgede ağaçlandırma faaliyetleri yapılarak bölgenin kuraklaşmasının önüne geçilmesi ve bölgenin yeşillendirilmesi

2.4.2. İspendere İçmecelerinin Dezavantajları

-Malatya Erhaç Havalimanının bölgeye uzak bir konumda olması ve entegre ulaşımın sağlanamaması

-Yaz turizm sezonunda konaklama yerlerinin yetersiz kalması

-Banyo küreleri için alt ve üst yapı olanaklarının bulunmaması

-Toplu taşıma işlemleri için otobüs duraklarının yerlerinin bilgisinin yetersiz olması ve hareket saatleri arasındaki sürenin fazla olması

-Bölgedeki kalifiyeli eleman sayısının yetersiz olması

-İçmece alanına giriş ve çıkışlarda kayıtların tutulmaması

-Peyzaj görünümünün iyi tasarlanmamış olması

-Rekreasyon alanlarında temizlik sorununun bulunması

-İşaret yön ve levhaların eksik olması

-Tanıtım ve reklamının yetersiz kalması

İrfan TAPAN-*Sağlık Turizmi Açısından Örnek Bir Mekân: İspendere*

-Kapalı su havuzlarının bulunmaması

2.4.3. İspendere İçmecelerine Yönelik Tehditler

-Kış aylarında şifalı suların kaynağının kuruması veya debisinin çok azalması

-İçmece sularının çevresinde yer alan boş arazilerde toz savrulması ya da deflasyon olayının özellikle yaz ve sonbahar aylarında sorun oluşturması

-Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin beraberinde getirdiği kuraklık ve buna bağlı olarak suların kaynaklarının kuruması sorunun oluşmaya başlaması

-Sivas, Kahramanmaraş ve Adıyaman gibi illerde de şifalı içmece suyu kaynaklarının bulunması

-Çevrede tarım alanlarını sulamak için gerçekleştirilen sondaj çalışmaları yüzünden şifalı suların kaynağının tamamen kuruma sorunuyla karşı karşıya kalması

2.4.4. İspendere İçmeceleri İçin Fırsatlar

-Bölgede Battalgazi Belediyesi tarafından başlatılan geleceğe yönelik plan ve atılımlar

- Şifalı suların kaynağını arttırmak için sondaj çalışmalarının yürütülmesi

-Bölgede otel ve tamamlayıcı tıp merkezinin yapımına başlanması

-Malatya ilinde nüfusun yaklaşık %80'nini (635.000) bünyesinde barındıran iki ilçe olan Yeşilyurt ve Battalgazi ilçelerinin bölgeye oldukça yakın bir konumda olması

-Sağlık Bakanlığı tarafından bölgenin şifalı sularının tamamlayıcı tıp tedavisinde kullanılabilirliği için onay verilmesi

Yapılan arazi çalışması ve detaylı incelemeler sonucunda Malatya İspendere İçmeceleri SWOT analizinin sonuçlarına göre Malatya ilinde İspendere bölgesinde sağlık turizminin gelişmesi için önemli potansiyelin bulunduğu fakat bu potansiyelin tam olarak iyi değerlendirilmediği görülmektedir. Ancak buna rağmen İspendere şifalı sularının tamamlayıcı tıpta kullanılabilirliğin sağlanması sayesinde gelecekte bu bölgenin sağlık turizmi için çok önemli potansiyeller barındıracağı tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüz dünyasında iş hayatının getirdiği yoğunluk ve yorgunluğundan bunalan veya strese giren insanlar kendilerine zaman ayırarak turizm hareketine katılırlar. İnsanları turizme yönlendiren birçok farklı güdü bulunmaktadır. Bu güdülerden bir tanesi sağlıklı bir hayat yaşama isteğidir. Günümüz koşullarında gelişen teknoloji ve ulaşım olanakları sayesinde insanlar kendi ülkelerinde tedavi edilebildiği gibi bazen de sınır aşarak dünyanın farklı bir bölgesinde bulunan bir ülkeye seyahat edebilmekteler. Bu seyahat bazen tam donanımlı modern bir hastahane için olduğu gibi bazen de şifalı bir su merkezi için de olabilir. Bu şifalı su merkezlerine kaplıca ya da ılıca denilmektedir. Bu şifalı su kaynaklarının içinde insan sağlığının tedavisi için oldukça değerli mineraller bulunmaktadır. Bu yüzden bu şifalı suların bulunduğu alanlar tamamlayıcı ve yardımcı tıp tedavi yöntemleri olarak da kullanılmaktadır.

Dünyanın birçok farklı bölgesinde bulunabilen bu şifalı sular insan sağlığı için önemli olduğu kadar ülke ekonomileri içinde çok önemli bir yere sahiptir. Özellikle yaşlı nüfusun giderek arttığı bu çağda birçok kişi bu alanları ziyaret ederek bozulan sağlıklarının iyileşmesi için çaba harcamaktadır. Bunu yaparken aynı zamanda da maadi anlamda

önemli miktarlarda para harcamaktalar. Bu durum bölge kalkınmaları için de oldukça önemlidir.

Bu şifalı su kaynakları yani kaplıca-ılıca veya içmecelerden bir tanesi de Malatya ili Battalgazi ilçesinin İspendere Köyü'nde yer almaktadır. Bu içmece geçmişten günümüze kadar sıklıkla ziyaret edilmesine rağmen ülke çapında bilinen bir tanınırlığı yoktur. 2017 yılında Battalgazi Belediyesi tarafından çevre düzenlemesinin yapılmasıyla birlikte bölgede önemli aşamalar katedilerek yeni plan ve projeler geliştirilmiştir. Bu projelerle birlikte bölge modern bir şekil almaya başlamıştır. Bu projeler kapsamında içmece çevresinde sondaj çalışmaları gerçekleştirilerek şifalı suyun kaynağı artırılmış, ziyaretçilerin konaklaması için yeni otel inşa edilmiştir. Ayrıca içmeceye modern bir görünüm kazandırmak için tamamlayıcı ve yardımcı tedavi yöntemleri için tıp merkezi kurulmaya başlanmıştır. Bununla birlikte turizm aktivitelerinde çeşitlilik sağlamak için bölgenin alanı yaklaşık 4 katı büyütülerek alanda ağaçlandırma ve yeşillendirme çalışmaları yürütülmüştür. Şifa havuzları kurularak şifalı sular bu alana taşınmıştır. Önemli anlamda dinlenme ve piknik yapma alanları yapılarak bölgenin çekiciliği arttırılmaya çalışılmıştır.

Yapılan tüm bu projelerin yanında bölgenin önemli dererece sorunları bulunmaktadır. Yapılan SWOT Analizinin sonucunda bölgenine devam eden sorunları ve bu sorunlara çözüm olabilecek çözüm önerileri aşağıda verilmiştir.

* Malatya ilinde uluslararası havalimanı bulunmasına rağmen havalimanı ile İspendere İçmeceleri arasındaki mesafe çok fazladır. İki bölge arasındaki mesafenin çok olmasından dolayı şehir dışı veya yurt dışından gelen turistler bu bölgeye ulaşmada ciddi sorunlar yaşamaktadırlar. Havalimanından içmece sularına gitmek için en az üç defa araba değiştirilmek zorunda olunması ziyaretçiler için ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Bu sorunun çözülebilmesi için Erhaç havalimanı ile İspendere İçmeceleri arasında entegre bir ulaşımın sağlanması şarttır. Bu yüzden belirli aralıklarla havalimanı ile içmece arasında otobüs seferlerinin yapılması şarttır.

* Yaz sezonunda gelen ziyaretçi sayısının fazlalığından dolayı konaklama işlemlerinde ciddi sorunlar meydana gelmektedir. Bölgede otel yapılmasına rağmen geleceğe yönelik sürdürülebilir bir şekilde inşa edilmediği için artan nüfus ve bölgenin tanınırlığının artmasıyla birlikte konaklama için gelen misafir sayısı da artmakta ve bu durum konaklama da sorun oluşturmaktadır. Bu yüzden içmece alanının çevresinde ek olarak bölgenin doğal yapısıyla bütüncül yeni moteller inşa edilmelidir.

* Malatya merkezden hareket eden toplu taşıma araçlarının durak bilsinin eksik olması ve seferler arasındaki sürenin de uzun olması bölgenin çekiciliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sorunu çözmek için internet ortamında durak yerlerinin net olarak aydınlatıcı olacak bir şekilde anlatılması gerekmektedir. Ayrıca ek seferler düzenlenerek otobüs seferleri arasındaki zamanın da azaltılması gerekir.

* Bölgedeki kalifiyeli eleman sayısının yetersiz olması ve bu çalışan elemanların gelen ziyaretçilere içmece suyu hakkında bilgilendirme yapmaması içmece hakkındaki bilgilerin bilinmemesine ve değerinin düşmesine neden olmaktadır.

* İçmece alanının içinde bulunan uyarı ve bilgi levhalarının yetersiz olması ve olan uyarı ve bilgi levhalarının ise sadece Türkçe yazılmış olması yabancı turistlerin içmece hakkında bilgi almasını zorlaştırmaktadır. Bu sorunu çözmek için uyarı ve bilgi levhalarının sayısı arttırılmalı ve bu levhalar da aynı zamanda en az bir yabancı dilde de yazılmalıdır.

İrfan TAPAN-Sağlık Turizmi Açısından Örnek Bir Mekân: İspendere

* İçmece alanında bulunan önemli bir eksiklikte bölgeye giriş ve çıkışlarda herhangi bir kayıt işleminin yapılmamasıdır. Bu durum içmece hakkında toplanılacak bilgiler ve yapılacak araştırmalarda bölgeyi ziyaret eden ziyaretçi sayısının tespit edilmesini engellemektedir.

* İçmece alanının çevresinde meydana gelen toz savrulmaları yüzünden hem kaynak suları hem de şifa havuzları çok sık kirlenmektedir. Bu durumun önüne geçebilmek için içmece alanının çevresinde yer alan kurak arazilerde belli bir alana kadar ağaçlandırma ve çimlendirme faaliyetleri yürütülmelidir.

* Bölgenin tanınırlığının az olması günümüzdeki en önemli sorundur. Sağlık Bakanlığı ve Bilim Kurulu tarafından bölge sularının fiziksel ve kimyasal özellikleri tespit edilmiş ve ne tür hastalıkların tedavisinde kullanılabileceği anlatılmıştır. Ancak bölgenin reklamı ve tanıtım ilanları yapılmadığı için bölgenin tanınırlığı hakkındaki bilgiler geç yayılmaktadır. Bu sorunu çözebilmek için bölgenin tanıtımı gerek bölgesel anlamda gerekse de ülke çapında reklamı yapılarak bölgenin tanıtımı arttırılmalı ve insanlara bu şifalı sular hakkında detaylı bilgiler verilmelidir.

* Bölgenin ciddi sorunlarından bir tanesi de kapalı su havuzlarının bulunmamasıdır. Bu durum özellikle kadınlar için sorun olmaktadır. Mahremiyet açısından kadınlar erkeklerin yanında şifa havuzlarına girmekten utanırlar. Dolayısıyla kadınlar bu şifa havuzlarını kullanamazlar. Bu sorunu çözmek için bölgede kapalı şifa havuzları inşa edilerek kadınların bu havuzlarda şifalı suların içine girebilmeleri sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Akova, İ. (2000). Alternatif Turizm Olanaklarımız. *Coğrafya Dergisi*(8), 71-84.

Akova, S. B., & Şahin, G. (2019). Turizmde Tarım Ürünlerinin Değerlendirilmesi: Muz Örneği. *XI.IBANESS Kongreler Serisi* (s. 812-822). IBANESS. Tekirdağ

Barbanov, L. N., & Disler, V. N. (1968). Principal Regularities of the Formation of Nitrogenous Thermal Waters in the U.S.S.R. and some Other Countries. *Proceedings of Symposium II. Genesis of Mineral and Thermal Water*. Academia. Prague

Başbakanlık, (1986). Refik Saydam Hıfzısıhha Başbakanlık Raporu, Başbakanlık. Ankara

Becheri, E. (1989). From Thermalism to Health Tourism. *Revue de Tourisme*(4), 15-19.

Bender, T., Karagülle, Z., Balint, G. P., Gutenbrunner, C., Balint, P. V., & Sukenik, S. (2005). Hydrotherapy, Balneotherapy and Spa Treatment in Pain Management. *Rheumatology International*, 25(3), 220-224.

Bushak, L. (2015). A Brief History of Bathing: The Importance of Hygiene, from Ancient Roma's Sophisticated Showers to the Modern Day. <https://www.medicaldaily.com/top-7-dht-blocker-shamposs-stop-hair-loss-442849>.

Bushell, R., & Sheldon, P. J. (2009). *Wellness and Tourism: Mind, Body, Spirit, Place (İnovation and Tourism, Connecting Theory and Practice)*. Cognizant Communication Corp. New York

Çetin, T. (2011). Termal Turizm Potansiyeli Açısından Kozaklı (Nevşehir) Kaplıcaları. *Turkish Studies*, 899-924.

- Deloitte. (2016). Global Health Care Outlook-Battling Costs While Improving Care. 28.
- Edinsel, S., & Adıgüzel, O. (2014). Türkiye'nin Sağlık Turizmi Açısından Son Beş Yıldaki Dünya Ülkeleri İçindeki Konumu ve Gelişmeleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 167-190.
- EHTTA, (2021). *The Cafes of Europe*. 9.8.2021<https://ehtta.eu/portal/europen-thermal-culture/the-cafes-of-europe/>. adresinden alındı
- Erfurt-Cooper, P., & Cooper, M. (2009). *Health and Wellness Tourism: Spas and Hot Springs*. Channel View Publications. Bristol, UK
- Garrity, M. (2018). *Top 10 Medical Tourism Destinationals Around the World*. <https://www.beckersspine.com>.
- Goeldner, & Ritchie, J. R. (2006). *Tourism; Principles, Practices and Philosophies*. John Wiley and Sons, Ltd. Tenth Edition. New Jersey
- Goodrich, N., & Janathan, B. (1994). Global Tourist Behavior. *International Business Press*, 227-238.
- Grochal, M. (2019). The History of Spa. <https://www.wellnesstay.com/the-history-of-spa/>.
- Güner, İ., & Sever, R. (2000). Az Bilinen Bir İçme: Malatya-Aşağıispendere İçmeceleri. *Türk Coğrafya Dergisi*(35), 105-112.
- Güneş, G., & Dülger, A. S. (2020). Turizm Kavramı, Turizmin Tarihçesi, Ülke Ekonomilerine Katkısı ve Turizm İstatistikleri. D. Tengilimoğlu içinde, *Sağlık Turizmi* (s. 1-575). Siyasal Kitabevi. Ankara
- GWİ. (2020). *Global Wellness Economy Monitor*. Thermal/Mineral Springs.
- Hall, C. M. (2003). Spa and Health Tourism. Hudson. S (Ed.), Sport and Adventure Tourism. *Haworth Hospitality Press*, 273-292.
- Hall, C. M. (2013). *Medical Tourism the Ethics, Regulation and Marketing of Health Mobility*. First Published by Routledge. New York
- Horowitz, M. D., & Rosensweig, J. A. (2007). Medical Tourism-Health Care in the Global Economy. *The Physician Executive*, 24-30.
- Howze, K. S. (2007). Mecal Tourism: Symptom or Cure? *Georgia Law Review*, 3, 1013-1051.
- Högl, O. (1980). Die Mineral-und Heilquellen der Schweiz. Bern, Switzerland and Stuttgart. *Verlag Paul Haupt*, Germany.
- Inkson, C., & Minnaert, L. (2012). *Tourism Management-An İntroduction*. Sage. London
- İnternet Kaynakçası. (tarih yok). 2020'de 1 milyon 300 bin yabancı sağlık turizminde Türkiye'yi seçti. 9 7, 2021 tarihinde <https://www.aa.com.tr>. adresinden alındı
- Lund, J. W. (1996). Balneological Use of the Thermal and Mineral Waters in the USA. *Geothermics*, 25(1), 103-147.

Lunt, N., Smith, R., Exworthy, M., Green, S. T., Horfall, D., & Mannion, R. (2011). *Medical Tourism: Treatments, Market and Health System Implications: A Scoping Review*. OECD.

MacReady, N. (2007). Developing Countries Court Medical Tourist. *The Lancet*(369), 1849-1850.

Malatya Meteoroloji Müdürlüğü. (2021). *Battalgazi İlçesinin Sıcaklık ve Yağış Değerleri*. Meteoroloji Müdürlüğü. Malatya

Medical Tourism. (2017). *Facts and Statistics*. <https://medicaltourism.com/Forms/facts-statistics.aspx>.

Medical Travel. (2017). *Top 10 Health Care Destinations*. <https://www.medigo.com/blog/medical-tourism/top-10-healthcare-destinationals/>.

Milstein, A., & Smith, M. (2006). America's New Refugees-Seeking Affordable Surgery Offshore. *New England Journal of Medicine*(355), 1637-1640.

Misra, S. N., & Sadual, S. K. (2009). *Basics of Tourism Management*. Excel Books, First Edition. New Delphi

Morgan, D. (2010). *The Growth of Medical Tourism*. No:281: OECD Observer.

MTA (Medical Tourism Association). (2013). *2013 Medical Tourism Survey Report Executive Summary*. <https://www.madicaltourism.com/>.

Murphy, B. (2016). *Top 5 Sports for Medical Tourism*. *Financial Management*. <https://www.beckershospitalreview.com/>.

NaRanong, A., & NaRanong, V. (2011). The Effects of Medical Tourism: Thailand's Experience. *Bulleting of the World Health Organization*(89), 336-344.

Özgüç, N. (2007). *Turizm Coğrafyası*. Çantay Kitabevi, 5. Baskı. İstanbul

Öztürk, M., & Bayat, M. (2015). Uluslararası Turizm Hareketlerinde Sağlık Turizminin Rolü ve Kalite Çalışmalarının Önemi Bir Literartür Çalışması. 135-155.

Pickton, D. W., & Wright, S. (1998). What's Swot İn Strategic Analysis? *Strategic Change*, 7(2), 101-109.

Rokni, L., Pourahmad, A., Langroudi, M. H., Mahmoudi, M. R., & Heidarzadeh, N. (2013). Appraisal the Potential of Central Iran, in the Context of Health Tourism. *Iranian Journal of Public Health*, 42(3), 272.

Sağlık Bakanlığı Tıbbi Değerlendirme Kurulu. (2005). *İspendere Şifalı İçme Suyunun Özellikleri*. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Müdürlüğü. Ankara

Sharma, A., Rao, S., & Pathi, S. N. (2015). Health Tourism and Impact on Economy. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 20(3), 89-92.

Smith, M., & Kelly, C. (2006). Wellness Tourism. *Tourism Recreation Research*, 31(1), 1-4.

Tengilimoğlu, D., & Bayram, M. (2020). Termal Turizm ve Spa/Wellness. D. Tengilimoğlu içinde, *Sağlık Turizmi* (Cilt 3. Baskı, s. 1-575). Siyasal Kitabevi. Ankara

Topsakal, Y. (2020). Balneoterapi: Malatya İspendere Şifalı Suyunun Tamamlayıcı Tedavide Kullanımının Turizm Kapsamında İncelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(1), 96-108.

İrfan TAPAN-Sağlık Turizmi Açısından Örnek Bir Mekân: İspendere

TÜİK. (2021). *Harcama Türlerine Göre Turizm Geliri (2003-2020) Geliş Nedenlerine Göre Yabancı Ziyaretçiler (2003-2020)*. www.tuik.gov.tr. Ankara

UNWTO. (1993). *Tourism Highlights*. 9 5, 2021 tarihinde http://www.unwto.org/facts/eng/pdf/highlights_93_eng_hr.pdf. adresinden alındı

UNWTO. (2010). *International Recommendations for Tourism Statistics 2008*. Department of Economic and Social Affairs. New York

UNWTO. (2021). *2020: Worst Year in Tourism History with 1 Billion Fewer International Arrivals*. <https://www.unwto.org/news/2020-worst-year-in-history-with-1-billion-fewer-international-arrivals>.

van Tubergen, A., & van der Linden, S. (2002). A brief History of Spa Therapy. *Annals of the Rheumatic Diseases*, 61(3), 273-275.

Wikipedia. (tarih yok). *SWOT Analizi*. 9 10, 2021 tarihinde Wikipedia. adresinden alındı

FİKRİYAT

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2022

Makale Adı /Article Name

YAPTIRIMLARIN TİPOLOJİSİ VE
ULUSLARARASI HUKUKTA TEK
TARAFLI YAPTIRIMLAR: İRAN
ÖRNEĞİ

TYOLOGY OF SANCTIONS AND
UNILATERAL SANCTIONS IN
INTERNATIONAL LAW: IRAN
EXAMPLE

Yazar

Behnam ALIPOURVAGHASLOU

Öğr. Gör. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası
İlişkiler Bölümü, e-mail: behnam.alipoor@gmail.com

ORCID No: 0000-0002-0851-0318

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 29 Haziran 2022
Kabul Tarihi: 7 Temmuz 2022
Yayın Tarihi: 30 Temmuz 2022

Kaynak Gösterme

Alipoorvaghasslou, B. (2022). Yaptırımların Tipolojisi ve Uluslararası Hukukta Tek
Taraflı Yaptırımlar: İran Örneği. *Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fikriyat
Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), s.59-81.

Ek Beyan: Yazar etik kurulu onayının gerekmediğini beyan etmiştir.

Öz

Mevcut uluslararası sistemde yaptırımlar, zorlayıcı aktörlerin politikalarını kontrol etmek veya değiştirmek için sıklıkla kullanılan bir araçtır. Bu arada tek taraflı zorlayıcı yaptırımlar uluslararası hukukta düzenlenmemiş ancak İran konusu, tek taraflı yaptırım açısından örnek konumunda ve çok önem arz etmektedir. Son yıllarda İran'a yaptırım uygulayan en önemli faktör İslam Devrimi ve Batı ve ABD hegemonyasıyla yüzleşmesi ve özellikle son yıllardan bu yana uluslararası toplumun dikkatini çeken İran'ın nükleer programı olmuştur. Bu makalenin temel amacı, İran İslam Cumhuriyeti'ne uygulanan uluslararası yaptırımları gözden geçirerek daha detaylı bir analizini yapmak ve bunun tipolojik bir modelini ortaya koymaktır. Yaptırımların tipolojisi, sonucu ve çıktıları, yaptırımlar sistemini anlamak ve tehditlerle yüzleşme açısından önemlidir. Bu araştırmanın temel sorusu, 1979-2016 döneminde İran'a uygulanan yaptırımların hangi yollarla kategorize edilebileceği ve her bir yaptırım başlığının hangi bağlamda analiz edilebileceğidir. Araştırma hipotezi ayrıca, İran'a uygulanan yaptırımların, veren otorite, konu, nihai neden, şiddet, seviye, amaç türü ve bağlayıcı olup olmadıklarına göre ayrılabilir olduğu; bu durumların örnekleri, farklı türlerin ayrılma kriterleri ve kalıpları kullanılarak ele alınmıştır. Yaptırım türlerini ve her birinin hükümlerini anlamak, her bir yaptırımın ne olduğunu bilmeyi ve bunları her kategoriye yerleştirmek, neden sorusunun cevabını gerektirir. Bu nedenle araştırma yöntemi betimsel-analitikdir. Araştırma yöntemine uygun olarak bu çalışmada bilgi toplama yöntemi belgesel ve kütüphanedir. Bu çalışmanın dikkat çekici bulgularından biri, yaptırımların konu alanı açısından İran'ın enerji sektörünün en fazla ABD ve AB yaptırımıyla karşı karşıya kalmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Yaptırımlar; Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Tipoloji, İran

Abstract

In the current international system, sanctions are a frequently used tool to control or change the policies of coercive actors. Meanwhile, unilateral coercive sanctions are not regulated in international law, but the issue of Iran is very important and exemplary in terms of unilateral sanctions. The most important factor that has imposed sanctions on Iran in recent years has been the Islamic Revolution and its confrontation with the hegemony of the West and the USA, and Iran's nuclear program, which has attracted the attention of the international community since recent years. The main purpose of this article is to review and make a more detailed analysis of the international sanctions imposed on the Islamic Republic of Iran and to present a typological model of this. The typology, outcome and outcomes of sanctions are important for understanding the sanctions system and confronting threats. The main question of this research is the ways in which the sanctions imposed on Iran in the 1979-2016 period can be categorized and in which context each sanction title can be analyzed. The research hypothesis is also that the sanctions imposed on Iran are separable according to the issuing authority, subject, ultimate cause, severity, level, type of purpose, and whether they are binding; examples of these cases were handled using different species separation criteria and patterns. Understanding the types of sanctions and the provisions of each requires knowing what each sanction is and placing them in each category requires an answer to the why question. Therefore, the research method is descriptive-analytical. In accordance with the research method, the information collection method in this study is documentary and library. One of the remarkable findings of this study is that Iran's energy sector is faced with the most US and EU sanctions in terms of the subject area of sanctions.

Keywords: Sanctions; United Nations Security Council, Typology, İran

Giriş

Ülkelere uygulanan yaptırımlar ticari, diplomatik ve kültürel ilişkilerin kesilmesi de dâhil her türlü baskı yöntemini kapsayacak şekilde olabilmektedir. Yaptırımların bir alt türü olan ekonomik ve finansal yaptırımlar son zamanlarda güçlü devletlerin tek başlarına uyguladıkları başlıca dış politika araçlarından birisi haline gelmiştir.

Her ne kadar uluslararası hukuk devletlere diğer devletlerle ilişkilerinde tek taraflı ekonomik tedbirler alma bakımından bir alan bıraksa da bunlardan bazılarının devletlerin egemenliği ve uluslararası hukukun diğer prensiplerini ihlal riski taşıdığı yönünde büyük bir tartışma vardır (Şimşek, 2020: 2058). Ayrıca bazı devletlerin yaptırımlar getiren kanunlarında, ülke dışı yetki esasına dayanarak, diğer ülkelerde faaliyet gösteren kişi ve kurumlar aleyhine kararlar almasının da uluslararası hukukun bu konuya ilişkin kurallarına aykırı olduğu iddia edilmektedir. Bu açıdan özellikle ABD hükümetinin kendi dış politika amaçları doğrultusunda tek taraflı ekonomik yaptırımlar uygulaması ve bu yaptırımların uygulanması sırasında ülke dışı yetki ilkelerinin çok geniş yorumlanması tartışmalara yol açmaktadır (Şimşek, 2020: 2058).

Yaptırımlar, bazı ülkeler, uluslararası kuruluşlar ve hatta şirketler tarafından devletlere yönelik uygulanan bir olgu ve süreçtir. Yaptırımlar türlerine ve tipolojilerine göre çeşitli amaçları gütmektedirler. Bazı yaptırımlar uluslararası barış ve güvenliği sağlamak amacıyla uygulanır iken bazıları ise sadece bir ülkenin siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda uygulanır.

Geçmişte özellikle yaptırımlar tek taraflı olarak uygulanmakta idi ve nadiren çok taraflı yaptırımlar da uygulanmıştı. Yaptırımların Milletler Cemiyetinin kuruluşundan önce ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanmaya başladığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Birleşmiş Milletlerle birlikte yaptırımların kapsamı da değişmiş, geniş çapta yaptırımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süreç uluslararası hukukta yaptırım rejimini de beraberinde getirmiştir. Açıkçası bu dönemde yaptırımların uygulanmasında büyük güçlerin zayıf güçlere karşı uyguladığı yaptırımlarla karşı karşıyayız. Dolayısıyla son yirmi yılda uluslararası ve çok taraflı yaptırımların kullanımı siyasi rejimleri dizginlemiş ve davranışlarını önemli ölçüde evrensel düzeyde değiştirmiştir.

İran, bölgenin önemli ve etkili ülkesi olduğu için çeşitli dönemler yaptırımlara maruz kalmıştır. Kaçar dönemindeki ekonomik ve ticari yaptırımlar Rusların İran'a karşı kullandığı araçlardan biriydi. 1952'de İran'da petrolün millileştirilmesi sırasında İngiliz petrol yaptırımlarını görmekteyiz, İran'a karşı yaptırımlar devrimden önce de vardı. Devrimden sonra İran'a yönelik yaptırımlar arttı ve ABD tek taraflı olarak çeşitli nedenlerden dolayı İran'a yönelik yaptırımlar uyguladı. İran'a yönelik yaptırımlar bir ülkeye karşı uygulanan en kapsamlı yaptırımlar olarak bilinir.

Yaptırımların Tipolojisi

Yaptırım tedbirleri çok çeşitli önlemleri kapsadığından bunların ortaya konulabilmesi için farklı türdeki tedbirlerin tanımlanması gerekmektedir. Yaptırımların kapsamı nedeniyle, tanımlanması farklı kriterlerde ele alınmasını gerektirmektedir.

Tematik Açıdan Yaptırımların Tipolojisi

Yaptırım tipolojisinin bir başka yönü de tematik kapsamdır. Güvenlik Konseyinin yaptırım tedbirleri, çeşitli amaçlar doğrultusunda bir dizi farklı biçimlerde tezahür edebilmektedir. Tedbirler, kapsamlı ekonomik ve ticari yaptırımlardan silah ambargoları, seyahat yasakları ve mali kısıtlamalar gibi daha amaçsal önlemlere kadar uzanmaktadır (Baldwin,2001:894).

Genel olarak yaptırımlar, konunun kapsamı itibariyle çok taraflı ve tek taraflı yaptırımlar olarak ikiye ayrılabilir.

Çok Taraflı Yaptırımlar

Çok taraflı yaptırımların kullanılması yaygın bir yaklaşımdır. Bu tür yaptırımlarda birkaç farklı alan yaptırıma tabidir. Başka bir deyişle, yaptırımlar tek bir konuyla sınırlı değildir. Yaptırım uygulanan kişi veya hükümet, ekonomik, iletişim, bankacılık vb. faaliyetler dahil olmak üzere çeşitli yönlerden yaptırıma tabi tutulmaktadır. Güvenlik Konseyi 1540 sayılı kararında, BM Şartının VII. Bölümü kapsamında nükleer silahların yayılması tehdidinde vurgu yapmakta ve devletleri nükleer silahların üretimi, transferi, nakliyesi veya kullanımında devlet dışı aktörleri önlemek için etkili yasalar çıkarmaya çağırılmaktadır. Kimyasal ve biyolojik silahların kullanımı da bu kapsama alınmıştır.

Bu tür kararların açık bir örneği, Kuzey Kore'nin 2006'daki nükleer faaliyetleriyle ilgili Konsey kararında görülebilmektedir. Kararda, Kuzey Kore kınanmakla birlikte, tüm nükleer faaliyetlerini askıya almaya ve Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'na (NPT) geri dönmeye çağırılmıştır. Ayrıca, tüm ülkeler kendi toprakları veya vatandaşları aracılığıyla doğrudan veya dolaylı olarak Kuzey Kore'ye üretim yapmaktan, satmaktan veya transfer etmekten kaçınmaya çağırılmıştır. Kararda son olarak devletler aşağıdaki hususlar ile ilgili tedbir almaya çağırılmıştır:

(a) Tüm Üye devletler, kendi ülkeleri veya vatandaşları tarafından veya kendi bayraklı gemileri veya uçakları kullanılarak ve kendi ülkelerinden gelip gelmediğine bakılmaksızın, Kuzey Kore'ye doğrudan veya dolaylı olarak ürün tedarikini, satışını veya transferini engelleyeceklerdir:

(i) Herhangi bir muharebe tankları, zırhlı savaş araçları, büyük kalibreli topçu sistemleri, savaş uçakları, saldırı helikopterleri, savaş gemileri, füzeler veya Birleşmiş Milletler Konvansiyonel Silahlar Kaydı'nda tanımlanan füze sistemleri veya yedek parçalar ile ilgili malzemeler veya Güvenlik Konseyi veya aşağıdaki 12. paragrafta oluşturulan Komite (Komite) tarafından belirlenen maddeler;

(ii) S/2006/814 ve S/2006/815 belgelerindeki listelerde belirtilen tüm malzemeler, ekipman, mallar ve teknoloji, ayrıca Güvenlik Konseyi veya Komite tarafından belirlenen ve Demokratik Kore Halk Cumhuriyetinin (DKHC)nükleer, balistik füze ile ilgili faaliyetlerine katkıda bulunabilecek diğer öğeleri, malzemeleri, teçhizatı, malları ve teknolojileri veya diğer kitle imha silahları ile ilgili programlar;

(iii) Lüks mallar;

Bu kararda da görüldüğü gibi, yaptırıma tabi çeşitli maddelere ilişkin olarak geniş bir yelpazede tedbirler alınmıştır. Bu yaptırım, Güvenlik Konseyi uygulamasında benzeri görülmemiş çok taraflı bir yaptırım olarak değerlendirilmektedir (Parıltı, 2015: 62).

Tek Taraflı Yaptırımlar

Çok taraflı yaptırımlara karşı tek taraflı yaptırımlar da vardır. Uluslararası Hukuk Komisyonu terminolojisinde tek taraflı yaptırımlar için “yaptırım” teriminin yerine “karşı önlemler/tedbirler” teriminin kullanılması uygun görülmektedir. Bu yaptırımlar genellikle belirli bir konuya odaklanmaktadır. Bu tür yaptırımlar genellikle uluslararası barış ve güvenliğe yönelik bir tehditle sınırlı nitelikte olduğu ve mülkiyetin engellenmesi gibi bir eyleme başvurunun yeterli olduğu durumlarda öngörülmektedir. Bu tür yaptırımlar, özel kişiler tarafından işlenen organize suçlarda da görülebilmektedir. Örneğin, AB'nin Rusya veya Suriye'ye karşı tek taraflı yaptırımları.

Yaptırım Uygulayıcıları Açısından Yaptırımların Tipolojisi

Genel olarak yaptırımlar, uygulayıcılar açısından uluslararası yaptırımlar, bölgesel yaptırımlar ve devletler tarafından uygulanan tek taraflı yaptırımlar olmak üzere üç kategoriye ayrılabilir. Bu yaptırımların her biri farklı amaçlar taşıyabilmekte ve farklı kapsamlara sahip olabilmektedir. Aynı zamanda, bu yaptırımların nedenleri ve biçimleri arasında bir örtüşme olması da mümkündür.

Uluslararası Yaptırımlar

Yaptırımlar arasında uluslararası yaptırımlar en çok bilinen yaptırım kategorisidir. Uluslararası kuruluşlar tarafından uygulanan bu yaptırımlar, özellikle BM Güvenlik Konseyi yaptırımlarıyla ilgilidir. BM Şartı'nın “Barışa Yönelik Tehditler, Barış İhlalleri ve Saldırganlık Eylemlerine İlişkin Eylem” başlıklı 7. Bölümü, Güvenlik Konseyi'ne uluslararası barış ve güvenliği korumak veya yeniden tesis etmek görevlerini vermektedir. Şartın 39. maddesi bu konuda şu hususları belirtmektedir: “Güvenlik Konseyi, barışın tehdit edildiğini, bozulduğunu veya bir saldırma fiilinin vuku bulunduğunu tesbit eder ve milletlerarası barış ve güvenliğin muhafazası veya yeniden tesisi için tavsiyelerde bulunur veya 41 ve 42'nci maddeler gereğince hangi tedbirler alınacağını kararlaştırır.”

Bu maddeden birkaç nokta çıkarılabilmektedir. İlk olarak, yaptırımlar uluslararası düzeyde Güvenlik Konseyi tarafından uygulanmaktadır. İkincisi, Konseyin yetkinliği birkaç kategoriye içermektedir: 1. Barışa yönelik tehditleri, barış ihlallerini veya saldırganlık eylemlerini tespit etmek; 2. Tavsiyeye

başvurmayı veya karar vermeyi kesinleştirmek; 3. İkinci durumda, 41 ve 42. maddelere dayalı olarak karar vermek; 4. Uygulanması gereken yaptırımların türünü belirlemek. Görüldüğü gibi, Şart'ın 39. maddesi kapsamında yaptırım uygulanması konusunda bu kuruma geniş bir yetki ve takdir yetkisi tanınmıştır (Karabulut, 2007: 30).

Şartın 41. maddesi Konseye ne yapacağına kendisinin karar verme yetkisini tanımaktadır. Bu maddeye göre: *“Güvenlik Konseyi, kararlarını yürütmek için silâhlı kuvvet kullanılmasını gerektirmeyen ne gibi tedbirlerin alınması lâzım geleceğini tespit ve Birleşmiş Milletler Üyelerini bu tedbirleri uygulamaya davet edebilir. Bu tedbirlere, ekonomik münasebetlerin ve demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer ulaştırma vasıtaları tamamen veya kısmen kesilmesi ile siyasi münasebetlerin kat'ı da dâhil olabilir.”*

Bu madde iki konuyu ele almaktadır. Birincisi Konsey kararları, ikincisi ise bu kararların etkili olabilmesi için alınması gereken tedbirler. Dolayısıyla yaptırımlar iki şekilde düşünülebilmektedir. Konsey, önce barışı korumak veya yeniden tesis etmek için kararlar alabilmekte ve daha sonra bu kararların yürürlüğe girmesinin önünü açacak olan çeşitli tedbirler öngörebilmektedir. Bu gibi durumlarda bu tedbirlerden biri de yaptırım uygulanmasıdır. Bu yaklaşım birkaç durumda görülebilmektedir.

Örneğin, Konsey 2565 sayılı kararında COVID-19'u uluslararası barış ve güvenliğe yönelik bir tehdit olarak tanımlamaktadır; *“COVID-19 pandemisinin benzeri görülmemiş boyutunun uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye atmasının muhtemel olduğunu göz önünde bulundurarak...”*

Konsey, buna göre, silahlı çatışma durumlarında ve acil durumlardan sonra aşılara adil erişimi kolaylaştırmak ve uluslararası işbirliğini güçlendirmekten bir dizi kararlar alır. Konsey daha sonra bu amaca ulaşmak için Birleşmiş Milletler üyeleri tarafından alınması gereken bir dizi önlemler belirler. Bu bağlamda silahlı çatışmaların tüm taraflarının, COVID-19 aşılarının silahlı çatışma bölgelerinde adil, güvenli ve engelsiz bir şekilde teslimini ve dağıtımını kolaylaştırmak için kalıcı, kapsamlı ve sürekli bir ateşkese varmalarını talep etmiştir.

Konsey kararında, üye devletlere ve ilgili tüm paydaşlara gerekli araştırma ve kapasite geliştirme önlemlerini alma çağrısında bulunmuştur. Ayrıca Genel Sekretere, özellikle aşıya erişim ve COVID-19 mücadelesi önündeki engellerin kapsamlı bir değerlendirmesi olmak üzere, bu kararın uygulanması hakkında bir rapor sunmasını talep etmiştir. Bu yaklaşımda Konsey, uluslararası barış ve güvenliği koruma çerçevesinde, aşılara uygun ve adil erişimi kolaylaştırmış ve bu kararın etkili olabilmesi için, bazıları çatışmanın tarafları için olmak üzere bir dizi önlemler öngörmüştür. Bu modelde konuya bağlı olarak öngörülen tedbirlerin hiçbiri yaptırım niteliği taşımamaktadır. Dolayısıyla bu gibi durumlarda Konsey kararı bir yaptırım çeşidi değil, uluslararası barış ve güvenliğin korunması için bir araçtır. Örneğin, Konsey 2563 sayılı kararda Somali'deki durumu uluslararası barış ve güvenliğe yönelik sürekli bir tehdit olarak kabul etmiş ve BM Sözleşmesinin 7. Bölümüne göre, Afrika Birliği üye devletlerinin Somali'deki statükoyu korumaya yönelik gerekli tüm önlemleri almaları için 14 Mart 2021'e kadar süre tanıtmıştır.

Benzer bir yaklaşım, Konsey'in iki tarafın liderlerini siyasi eşitliğe sahip iki bölgesel bir federasyona dayalı kapsamlı bir çözüme ulaşmak için adımlar atmaya çağırıldığı Kıbrıs'taki duruma ilişkin 2561 sayılı kararda da görülebilmektedir. 2553 sayılı kararında Konsey, Genel Sekreter'i, ülkeye özgü hükümler çerçevesinde aşağıdaki yükümlülükleri dikkate almaya çağırmaktadır: *"Genel Sekreterden, ilgili ülkeye özgü yetkiler bağlamında aşağıdaki hususları üstlenmesini talep etmektedir:.... (k) Güvenlik sektörü reformuyla ilgili yardımın, uygulanabilir olduğu durumlarda, özellikle güvenlik sektörü reformunu desteklemeyi amaçlayan bu tür yaptırımlara muafiyetlerin mevcudiyeti de dahil olmak üzere, Güvenlik Konseyi tarafından zorunlu kılınan silah ambargolarının işleyişini dikkate almasını sağlamak;"*

Ancak bir başka yaklaşımda ise, yaptırımların uygulanması Konseyin bir kararı olarak değerlendirilmekte, bunu uygulamak için Konsey, yaptırımların etkinliğini sağlamak üzere devletlerin ve diğer BM organlarının alması gereken önlemleri öngörebilmektedir. Konsey kararlarında iki model arasında bir ayrım yoktur. Bu nedenle yaptırımlar Konsey kararı olabileceği gibi, Konsey kararını etkili kılacak tedbirler de olabilmektedir.

BM Şartı'nın 41. maddesi kapsamındaki yaptırımlar, kuvvet kullanımını içermeyen çok çeşitli yaptırım tedbirlerini kapsamaktadır. BM Güvenlik Konseyi Güney Rodezya, Angola, Sierra Leone, Somali ve Eritre, Etiyopya, Liberya, Sudan, Lübnan, İran, Liberya, Gine-Bissau, Yemen, Güney Sudan ve Mali'nin yanı sıra IŞİD, El-Kaide ve Taliban olmak üzere yaklaşık otuz yaptırım rejimi uygulamıştır. Bu yaptırımları hayata geçirmek için Güvenlik Konseyi, Konseye üye tüm ülkelerden oluşan ve yaptırım rejiminin uygulanmasından sorumlu olan Yaptırım Komiteleri kurmuştur. Bu komitelere genellikle Konseyin daimi olmayan üyeleri başkanlık etmektedir. Konsey ayrıca, genellikle uzman kurulları olarak adlandırılan bu komitelerin çalışmalarını desteklemek için uzman grupları da oluşturmaktadır.

Bu yaptırım rejimlerinin çoğunda Konsey, yaptırımların hedef aldığı kişi ve kurumları listelemek için kriterler belirlemektedir. Bazı ortak kriterler arasında barış, güvenlik ve istikrara yönelik tehditler, insan hakları ve insani ihlaller ve insani yardımın engellenmesi sayılabilmektedir. Bu durumlar daha sonra yaptırım uygulama gerekçesi olarak ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Bölgesel Yaptırımlar

Uluslararası yaptırımlara ek olarak, bölgesel düzeyde de yaptırımlar uygulanabilmektedir. Yaptırımlar tipik olarak iki şekilde gerçekleştirilmektedir: Güvenlik Konseyi yaptırımlarına uymak ve bölgesel veya bölgeler üstü kurumların bağımsız politikaları. BM Şartı'nın 52. maddesinin ilk paragrafı şu şekildedir: *"İşbu Antlaşmanın hiçbir hükmü, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin olup, bölgesel anlaşma ya da kuruluşların varlığına engel değildir; yeter ki bu anlaşma ve kuruluşlar ve bu kuruluşların çalışmaları Birleşmiş Milletlerin Amaç ve İlkeleri ile bağdaşır olsun".*

Bu maddeye göre bölgesel kuruluşlar, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına yönelik yaptırımları da içerebilecek önlemler alabilmektedir. Diğer bir deyişle, bölgesel kuruluşlar da uygun bölgesel tedbirler çerçevesinde

yaptırımlar uygulayabilmektedir. Ancak tedbirlerinin BM'nin ilke ve hedefleriyle uyumlu olması gerekmektedir. Bu nedenle BM'nin ilke ve hedefleri de bölgesel yaptırımların bir değerlendirme kriteridir.

Ayrıca Güvenlik Konseyi uygun görürse, yetkisi altındaki işlemleri yürütmek için Şart'ın 53. maddesi kapsamındaki bölgesel düzenlemeleri kullanabilmektedir. Bu maddenin ilk paragrafına göre:

“Güvenlik Konseyi, icab ederse, kendi yetkisi altında alınan zorlayıcı tedbirlerin uygulanması için bölge anlaşmalarını veya teşkillerini kullanır. Bununla beraber, Güvenlik Konseyinin müsaadesi olmaksızın, bölge anlaşmaları gereğince veya bölge teşkilleri tarafından hiçbir zorlayıcı harekete teşebbüs edilmeyecektir; işbu maddenin ikinci fıkrasındaki tarife göre düşman Devlet sayılanlara karşı, 107'nci madde gereğince alınan veya böyle bir Devlet tarafından yeniden saldırma siyasetine başlanmasına karşı tevcih olunan bölge anlaşmalarında derpiş edilen tedbirler, ilgili Hükümetlerin isteği üzerine, böyle bir Devlet tarafından yapılacak yeni bir saldırıyı önlemek Teşkilâta verilmesi kabil oluncaya kadar, bundan müstesnadır.”

Bu bağlamda AB Konseyi ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı başta olmak üzere bazı bölgesel ve bölge üstü kurumların yaptırım tedbirlerinden bahsedilebilir. Ancak soru şu ki, bu kurumlar Güvenlik Konseyi'nin 41. madde kapsamında uyguladığından daha fazla yaptırım uygulayabilir mi? Bu sorunun cevabı aşağıdaki nedenlerden dolayı evet gibi görünmektedir (Soyaltın, 2020: 71).

İlk olarak, Şart'ın 24. maddesinin birinci fıkrası uyarınca, barışın korunmasında birincil sorumluluk Güvenlik Konseyi'ne verilmiştir. Bu paragrafta “birincil sorumluluk (primary responsibility)” ve “müzakere (confer)” kelimelerine dikkat etmek gerekmektedir. Konseye verilenin asli bir sorumluluk olduğu, münhasır bir sorumluluk olmadığı daha ilk kelimededen anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Güvenlik Konseyi'ne böyle bir sorumluluk verilmesi, diğer kurum ve üyelerin yetkin olmadığı anlamına gelmez. İkincisi, bu yetkinin Konseye verilmiş olması, devletlerin bu sorumluluğu Konseye havale ederek kendilerini haklarından mahrum ettikleri anlamına gelmemektedir. Bu nedenle devletler bölgesel kurumlar çerçevesinde uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alabilmektedirler.

Diğer bir konu da, Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliğe tehdit olarak görmediği bölgesel bir krizin olabileceği veya çeşitli nedenlerle Konsey'in genel veya geçici bir durum hakkında karar verememesi olabilmektedir. Bu gibi durumlarda, bölgesel veya bölgeler üstü kurumlar tarafından uygun önlemler alınmadığı takdirde, uluslararası toplum uygun bir hesap verebilirlik eksikliği ile karşı karşıya kalacaktır. Bu durumda Konsey uygun gördüğü önlemleri alabilmektedir. Elbette bu tedbirlerin Birleşmiş Milletler ilke ve hedefleriyle uyumlu olması gerekmektedir. Bu nedenle, Şart'a uygun olduğu sürece, bölgesel yaptırımların uygulanmasına gayri meşru olarak itiraz edilmemektedir (Şafak: 320).

Son olarak 41. maddeye dikkat etmek gerekmektedir. Bu maddenin son cümlesi şu şekildedir: *“...Bu tedbirlere, ekonomik münasebetlerin ve demiryolu,*

deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer ulaştırma vasıtaları tamamen veya kısmen kesilmesi ile siyasi münasebetlerin kat'ı da dahil olabilir.”

“Dahil” kelimesinin kullanımı, bu yaptırımların genel ve temsili olduğu ve bu nedenle başka yaptırımların uygulanmasının mümkün olduğu anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, “bu” kelimesi kararlara veya tedbirlere atıfta bulunabilmektedir. Her iki durumda da, bu karar ve tedbirler, genel olarak yaptırımlar ve Güvenlik Konseyi'nin yaptırımları ile sınırlı olmayacaktır. Bu nedenle, BM Şartı hükümlerini dikkate alarak, diğer uluslararası kuruluşların, ikincil sorumluluk çerçevesinde, Konsey'in istemediği veya uygun önlemi alamadığı durumlarda yaptırım kararları alabilmektedir. Dolayısıyla, BM'nin 41. Maddesine istinaden Yaptırım konularının temsili olduğu için yaptırımlar sadece Güvenlik Konseyi ile sınırlı olmayacaktır.

Güvenlik Konseyi ayrıca 1631 sayılı kararında, BM ve bölgesel örgütler arasındaki uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında işbirliği konusuna değinmiş; Şartın VII. Bölümü uyarınca uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında BM ile bölgesel ve alt-bölgesel örgütler arasında işbirliğini daha da geliştirmek için uygun adımların atılması gereğini vurgulamakta ve bu örgütleri çatışma veya çatışmayı önleme kapasitelerini artırmaya çağırmaktadır.

Avrupa Birliği (AB)

AB kapsamında uygulanan yaptırımlar, kısıtlayıcı önlemler (Restrictive measures) olarak anılmaktadır. Bu önlemler, AB'nin çatışmayı önlemek veya ortaya çıkan veya mevcut krizlere tepki vermek için gerektiğinde müdahale ettiği AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) için önemli bir araçtır (Cameron, 2013: 49) AB, bu eylemlerin doğası gereği cezalandırıcı (punitive) olmadığına inanmaktadır. AB'ye göre bu eylemlerin amaçları, Birlik dışı ülkeleri ve bireysel kurumları davranışlarından sorumlu tutan politikaları veya faaliyetleri değiştirmektir. AB'nin kırktan fazla farklı yaptırım rejimi vardır. Bazıları BM Güvenlik Konseyi tarafından öngörülmüştür, ancak bazıları AB tarafından bağımsız olarak uygulanmıştır.

AB Konseyi tarafından yaptırım rejimlerinin onaylanması, değiştirilmesi veya kaldırılmasına ilişkin kararlar, Birliğin Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi tarafından yapılan öneriler temelinde alınmaktadır. Avrupa Komisyonu, Yüksek Temsilci ile birlikte, Konsey düzenlemeleri için ortak teklifler yoluyla bu kararları AB hukukunda uygulayacaktır. Ayrıca Komisyon, anlaşmaların garantörü rolünden dolayı üye devletler tarafından yaptırımların uygulanmasının denetlenmesinde kilit bir rol oynamaktadır.

AB, Güvenlik Konseyi kararlarını ve ODGP'nin hedeflerini uygulamayı amaçlamaktadır. Bunlar ise:

- 1- Uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına destek olmak,
- 2- Çatışmayı önlemek,
- 3- Demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarını desteklemek,
- 4- Uluslararası hukuk ilkelerini savunmaktır.

Bu yaptırımlar AB üyesi olmayan devletleri, şirketleri, grupları, kuruluşları ve bireyleri hedef almakta ve şu önlemleri içermektedir:

- 1- Silah ambargoları,
- 2- Seyahat yasakları,
- 3- Mal varlığı blokeleri,
- 4- İhracat ve ithalat üzerindeki kısıtlamalar, diğer ekonomik önlemlerdir (Eckes, 2014: 230).

Örnek olarak, AB'nin İran'a yönelik kısıtlayıcı önlemlerinden söz edebiliriz. Bu önlemler, İran'a yönelik bir baskı politikası ve uluslararası yükümlülüklerine uymaya zorlama çabalarının bir parçası olarak ele alınmıştır. 1737, 1747, 1803 ve 1929 sayılı kararlara paralel olarak, AB İran'a, Güvenlik Konseyi yaptırımlarına ek olarak aşağıdakiler de dahil olmak üzere çok çeşitli ekonomik ve mali yaptırımlar içeren yaptırımlar uygulamıştır:

- 1- Bazı malların ticaretine yönelik yaptırımlar: silah ihracatı yasağı, çift kullanımlı mallar, uranyum zenginleştirme ile ilgili faaliyetlerde kullanılacak mallara, petrol, doğalgaz, petrol ve petrokimya ürünlerine yönelik ithalatı yasağı, enerji, altın ve diğer değerli metaller ve elmaslar ve bazı gemilerle ilgili donanımlar ve yazılımların yasaklanması,
- 2- Finans sektörü üzerindeki kısıtlamalar: İran Merkez Bankası ve büyük İran ticari bankalarının İran finans kurumlarına belirli bir miktardan fazla sermaye transfer etme yetkileri de dahil, sermayelerinin bloke edilmesi,
- 3- Ulaştırma sektörüne ilişkin tedbirler: İran mallarının Birlik uçaklarına erişimin yasaklanması. İran mallarını taşıyan uçaklara ve yasaklanmış madde veya malları taşıyan gemilerin hizmet sağlamasının yasaklanması.
- 4- Borsada işlem gören diğer kurum ve kuruluşlara yönelik seyahat kısıtlamaları ve ilgili diğer sermayelerin bloke edilmesi (Dupont, 2012: 322).

Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC)

Yaptırım konularının gündeme getirilebileceği bir diğer uluslararası kuruluş ise Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'dür (OPEC). Örgütün tüzüğüne göre misyonu, müşterilere ekonomik ve düzenli petrol arzı, üreticiler için sabit gelir ve adil getiri sağlamak için üye ülkelerin petrol politikasını koordine etmek ve entegre etmek ve petrol piyasasının istikrarını sağlamaktır (Lukman ve General: 33).

OPEC ilk kez ABD'ye karşı yaptırımlar uygulamıştır. Petrol ambargosu başlıklı bu yaptırım, ABD'ye petrol ihracatını durdurma şeklinde gerçekleşmiştir. Söz konusu yaptırım kararı 19 Ekim 1973'te OPEC üyeleri tarafından kabul edilmiştir. Petrol yaptırımı Ekim 1973'te başlamış ve Mart 1974'e kadar sürmüştür. Böylece petrol fiyatları altı aydan fazla bir sürede dört katına çıkmıştır. Fiyatlar, Mart 1974'ten ve yaptırımların sona ermesinden sonra dahi yüksek kalmaya devam etmiştir. OPEC petrol ambargosu sırasında, petrol

fiyatlarının 1973'te varil başına 25,97 dolar iken, 1974'te 46,35 dolara yükselmiştir. Bu tarihten itibaren OPEC, petrol fiyatlarını yönetmek için nüfuz araçlarını sürekli olarak kullanmıştır (Amadeo, 2000: 56). 1971'de Richard Nixon, altın standardından (Gold Standard) vazgeçmeye karar verdiğinde yaptırım konusu da gündeme gelmiştir. Bretton Woods Anlaşmasına aykırı olan bu durum altının fiyatının keskin bir şekilde yükselmesine neden olmuştur. Nixon'un ani ve beklenmedik hamlesiyle, doları devalüe etmesi OPEC ülkelerine zarar vermiştir. Çünkü petrol dolara bağımlı olup petrol sözleşmeleri ABD dolarına dayanmaktadır. Bu, dolar gelirlerinin azalmasına, diğer para birimlerine dayalı ithalat maliyetinin sabit kalmasına hatta artmasına neden olmuştur. OPEC için başka bir gerekçe ise, Amerika Birleşik Devletleri'nin Yom Kippur (Kefaret günü) Savaşı'nda Mısır'a karşı İsrail'i desteklemesi olmuştur. 19 Ekim 1973'te Nixon, Kongre'den İsrail'e 2,2 milyar dolarlık acil askeri yardım talep etmiştir. Buna karşılık OPEC üyeleri, ABD ve diğer İsrail müttefiklerine petrol ihracatını askıya alarak yanıt vermiştir. Mısır, Suriye ve İsrail 25 Ekim'de barış yapmış, ancak OPEC yaptırımları Mart 1974'e kadar sürdürülmüştür. 1973-75 yılları ekonomik durgunluğuna yol açan bu yaptırımlar, Güvenlik Konseyi yaptırımları doğrultusunda değil, üyelerinin çıkarlarına dayalı bir politikanın parçası olarak uygulanmıştır.

Kara Paranın Aklanmasının Önlenmesine İlişkin Mali Çalışma Grubu (FATF)

Yaptırımlar alanında en önemli ve etkili uluslararası kuruluşlardan biri Kara Paranın Aklanmasının Önlenmesine İlişkin Mali Eylem Grubu'dur. Bu grup, G7 adı verilen yedi devlet tarafından oluşturulmuştur. Temmuz 1989'da, ABD, Fransa, İtalya, Birleşik Krallık, Japonya, Kanada ve Almanya tarafından kurulan grup adından da anlaşılacağı üzere, kara para aklama ile mücadele etmek için oluşturulmuştur. Mali Eylem Görev Grubu, hükümetler arası bir kuruluştur. Amacı, standartlar belirlemek ve kanun yaptırımını genişletmek, kara para aklama, terörün finansmanı ile mücadele ve dünyanın entegre finansal sisteminin güvenliğini baltalayan diğer ilgili tehditlerle mücadele için operasyonel önlemleri düzenlemektir. Bu nedenle Mali Eylem Görev Grubu, bu alandaki ulusal yasaları ve düzenlemeleri gözden geçirmek için gerekli siyasi iradeyi oluşturmak üzere oluşturulmuş bir politika yapıcı kuruluştur (Saatçi, 1996: 19).

Grup, kara para aklama ve terörün finansmanı ile kitle imha silahlarının yayılmasıyla mücadele için uluslararası standartları tanıyan bir "talepler" listesi oluşturmuştur. Bu talepler, tehditlere karşı koordineli bir yanıt için temel ilkeleri belirlemiş ve finansal sistemin bütünlüğünü korumayı amaçlamıştır. Grubun 1990'daki ilk talebi, kara para aklamanın yayılmasını önlemek için 40 öneri olmuştur. Bu, Mali Eylem Görev Grubunun, çağımız ihtiyaçlarına uyum sağlamak ve küresel sorunları çözmek için kurallarını beş kez gözden geçirdiği bir geliştirme sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu öneriler, 1996, 2001 ve 2003'te ve daha yakın zamanda 2012'de revize edilerek, ilkelerin güncel kalmasını ve küresel olarak uygulanmasının sağlanması amaçlanmıştır.

11 Eylül 2001'den sonra, terör saldırılarına karşı mücadele için en önemli yasa ABD Vatansızlık Yasası'nın kabul edilmesi olmuştur. ABD Vatansızlık Yasası,

ABD'nin göçmenlik, ikamet ve ABD vatandaşı olmayanların vatandaşlığı gibi konularda daha katı davranmasına izin veren bir dizi düzenlemeler getirmiştir (Grubu, 2005: 33). Bu yasa Amerikalılara dahi ihtiyati tedbirler alma hakkı vermektedir. Amerikan Vatanseverlik Yasası'nın en önemli maddelerinden biri, teröristleri finanse eden eylemlere karşı mücadele olmuştur. Bu yasal düzenleme dalgası diğer ülkelere de yayılmıştır. Söz konusu yasal düzenleme dalgası, Mali Eylem Görev Grubunu, ABD teklifini kabul etmeye ve faaliyetlerini genişletmeye sevk etmiştir. Bu nedenle, Mali Eylem Görev Grubunun tavsiye listesi, terörizmle mücadele veya terörizmin finansmanına ilişkin sekiz yeni teklif eklemek suretiyle liste daha da uzamıştır. Öte yandan, terörizmin finansmanına ilişkin yeni tekniklerin geliştirilmesi ve uygulanması, Mali Eylem Görev Grubunun Haziran 2003'te tavsiyelerini değiştirmesine yol açmıştır. Son olarak, Ekim 2004'te listeye bir uzantı daha eklenerek liste 40 artı dokuz olarak değiştirilmiştir.

Grup, finansal ve ekonomik sistemleri kara para aklama tehditlerine, terörün finansmanına ve yayılmasına karşı korumayı, böylece finans sektörünün bütünlüğünü ve güvenliğini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu hedeflere ulaşmak için Mali Eylem Görev Grubu, kendi kurumları içinde ve bu kurum tarafından sağlanan kriterlere uygun olarak gerçekleştirilen faaliyetleri ve görevleri belirlemiştir.

Mali Eylem Görev Grubunun Görevleri

1989 yılında Paris'te kurulan örgütün, ilk başta görevi kara para aklamaya karşı alınan önlemleri gözden geçirmek ve geliştirmek olmuştur. Ekim 2001'de, Mali Eylem Görev Grubu, kara para aklamanın yanı sıra terörün finansmanı ile mücadele yetkisini de üstlenmiştir. 2012-2020 yılları için örgütün görev kapsamına ilişkin son karar Nisan 2012'de kabul edilmiştir.

Kara para aklama ve terörün finansmanına karşı etkili mücadele, önleyici tedbirler ve daha istikrarlı ve şeffaf uluslararası finansman sistemleri için bir güvenlik anayasasının uygulanmasını içermektedir. Benzer şekilde, kitle imha silahlarının transferinin finansmanı gibi yeni tehditler de uluslararası finansman sistemleri aracılığıyla yaratılabilmektedir. Bu nedenle, söz konusu grup, suistimal ve suç içeren transferlerin önlemlerinin uluslararası finansman sistemlerini desteklemek amacıyla bir devlet kuruluşu olarak kurulmuştur. Grup, kara para aklama ve terörün finansmanı ve yayılmasıyla mücadele için uluslararası standartlara uymak zorundadır. Dolayısıyla, bunların tüm üye ülkelerde etkin ve eksiksiz bir şekilde uygulanması, grup tarafından takip edilen ana hedeflerden biridir. Bu nedenle, kara para aklama ve terörün finansmanı ile mücadele için tasarlanan sistemin uygulamasının ve etkinliğinin dördüncü dönem oturumunda gözde geçirilmesi taahhüt edilmiştir. Bu standartlarla teknik uyumun daha fazla değerlendirilmesi ve bu hedeflere ulaşmak için kaynakların ve yaptırımların nasıl kullanıldığını anlama hedefi, grubun ele aldığı diğer konulardır.

Bu Grup tarafından yayınlanan bir belgeye göre görevleri şu şekilde sıralanmaktadır:

1- Uluslararası finansal sistemin kötüye kullanılmasıyla mücadele için alınan önlemlerin etkisinin incelenmesi, ulusal denetimin desteklenmesi, konuya

ilişkin bölgesel ve küresel tehditlere karşı tepki verilmesi ve risk değerlendirilmesinin yapılması.

2- Bu önlemlerin güncel ve etkili olmasını sağlamak amacıyla kara para aklama ve terörün finansmanı ile mücadele için uluslararası standartlar geliştirilmesi ve bu standartların revize edilmesi.

3- Kara para aklama ve terörün finansmanı ile mücadeleye yönelik sistemlerin teknik uyumluluğunun, uygulanmasının ve etkinliğinin, standart değerlendirme yöntemlerinin yaygınlaştırılması ve iyileştirilmesinin belirlenmesi için ilk gözden geçirme (karşılıklı değerlendirme) ve takip süreçleri yoluyla üyelerin değerlendirilmesi ve denetlenmesi ve son değerlendirme için ortak prosedürler geliştirilmesi. Grup, devletlerin uyması beklenen standartları açıklarken, performanslarını değerlendirmek ve denetlemek için de adımlar attığını ve bu amaçla devletlerin bir ön rapor ve nihai raporların talep edilmesi. Görev Grubu bu raporlara dayanarak ülkedeki durumu değerlendirebilmektedir.

4- Yüksek riskli ülkelerin, operasyonel gücü olmayan ülkelerin ve ulusal rejimlerinde stratejik eksiklikleri olan ülkelerin belirlenmesi ve bu ülkelerle ilişki kurulması veya bunlara baskı uygulayarak bu ülkelerden gelen tehditler karşısında finansal sistemin bütünlüğünün desteklenmesi için ortak adımların atılması. Mali Eylem Görev Grubunun ayrıca çeşitli sınıflandırma türleri vardır, bunlardan biri, adı bugünlerde İran'da da daha sık duyulan yüksek riskli ülkeler sınıflandırmasıdır. Yüksek riskli ülkelerin sınıflandırılmasında ülkeler karşılıklı önlemlere tabi tutulmakta, yakından izlenmekte ve tanımlanmaktadır. Diğer sınıflandırmalar, teknik sınıflandırma ve uyum etkinliğini içermektedir.

5- Mali Eylem Görev Grubu taleplerinin devletler tarafından etkili ve eksiksiz yerine getirilmesinin sağlanması ve bu yönde teşvik edilmesi; FATF Küresel Ağı aracılığıyla Mali Eylem Görev Grubu standartlarının doğru bir şekilde anlaşılmasını ve çapraz değerlendirme ve takip süreçlerinin sürekli olarak uygulanmasının sağlanması ve eğitim standartları ve uluslararası kuruluşlarla iletişim de dahil olmak üzere bölgesel kurumların üye ülkeleri değerlendirme ve izleme kapasitesinin güçlendirilmesi.

6- Uluslararası toplum tarafından belirlenen ihtiyaçlara uygun olarak, finansal sistemin bütünlüğüne yönelik ortaya çıkan önemli tehditlere ve risklere gerekli müdahalelerin yapılması. FATF standartlarıyla ilgili uluslararası yükümlülüklerin uygulanmasını kolaylaştırmak için gereken rehberliğin sağlanması (yani kara para aklama, yeni ve ortaya çıkan trendler dahil olmak üzere terörün finansmanı ve yozlaşmış finansal sistemlerin diğer suiistimalleri konusunda devam eden çalışmalar)

7- BM Güvenlik Konseyi'nin terörizm ve nükleer silahların yayılmasını önleme konusundaki kararlarının mali hükümlerinin uygulanmasında ülkelere yardım etmek. Çapraz değerlendirme ve takip süreçlerine uygun olarak bu tedbirlerin uygulama derecesinin ve etkinliğinin değerlendirilmesi ve FATF standartlarına uygun bir yöntemle ilgili uluslararası taahhütlerin uygulanmasını kolaylaştırmak için gereken rehberliğin sağlanması.

8- Grubun faaliyet ve amaçlarını geliştirmek amacıyla başta BM olmak üzere diğer uluslararası kurum ve kuruluşlarla ilişkilerin sürdürülmesi.

9- Şeffaflığı ve diyalogu hızlandırmak için özel sektör ve sivil toplumla düzenli temas kurulması veya bu kurumları harekete geçirmek için yıllık istişare toplantılarının düzenlenmesi.

10- Üyelerin faaliyetleri sırasında ve bu kurumun yetkileri çerçevesinde üzerinde anlaşmaya vardıkları her yeni görevin bilincinde olarak ve mevcut çalışmalarda tekrardan kaçınarak sadece özel ek katılımın gerekli olduğu durumlarda yeni görevlerin üstlenilmesi.

Yaptırım Önerilmesi, Varlıklara El Konulması ve Müsadere Edilmesi

FATF'in bir diğer tedbiri ise yaptırım uygulanmasını talep edebilmesidir. Bu, Ulusal Yaptırımlar başlıklı 7 No'lu talepte belirtilmiştir. Talep, ülkeleri Güvenlik Konseyi kararlarına uygun olarak hedeflenen yaptırımları uygulamaya çağırılmaktadır. Ayrıca 38 numaralı Talepte, yabancı ülkelere gelen talepler doğrultusunda malvarlığının dondurulması, haczedilmesi ve müsadere edilmesi hususu öngörülmektedir. Bu bağlamda FATF'in işlevsel özelliklerini ortaya koymak gerekmektedir. FATF, öncelikle terörizmin finansmanına karşı küresel yönetiminde düzenleyici mekanizma olarak işlev göstermektedir. Düzenleyicilik işlevini, finansal alana ilişkin uluslararası standartlar koyarak ve devlet politikalarına ilişkin çerçeve çizerek gerçekleştiren FATF finansal alanı düzenlemektedir. FATF ayrıca, bir yaptırım mekanizması olarak da nitelenebilir. Doğrudan ve dolaylı yaptırım araçlarına sahip olan FATF, özellikle diğer uluslararası örgütler ile olan işbirliği sayesinde yaptırım gücünü ve alanını genişletmektedir. Bu kapsamdaki mali yaptırımlar aşağıda açıklanmıştır (Barbak, 2016: 170).

Tek Taraflı Yaptırımlar

Uluslararası hukukta yaptırımlarla ilgili en çok tartışma konusu olan alan, devletlerin, kendi çıkarları ve kendi tehdit değerlendirmeleri doğrultusunda, diğer devletlerden ve diğer örgüt kararlarından farklı olarak aldıkları tek taraflı yaptırım kararlarıdır (Şimşek:2020: 2058).

Bu yaptırımlar ülkeler tarafından tek taraflı olarak uygulanmaktadır. Bu yaptırımların amacı, bölgesel yaptırımlar gibi iki kategoriye ayrılabilir: uluslararası yaptırımlara uyum ve iç politikalarına dayalı kendi yaptırımları. Tek taraflı yaptırımların yaygın bir şekilde kullanılması çeşitli nedenlere bağlanabilir:

1- Uzlaşmaya gerek yoktur: Daha önce de belirtildiği gibi, uluslararası yaptırımların uygulanmasının sınırları vardır. İlk olarak, bu yaptırımlar BM Şartı'nın VII. Bölümü altında yürürlüğe girer ve bu nedenle BM Şartı'nın VII. Bölümü uyarınca bir karar için gerekli şartları taşımamalıdır. İkincisi, bu yaptırımlar uluslararası barış ve güvenliği korumanın veya yeniden tesis etmenin araçlarından biri olarak gerekçelendirilmelidir. Başka bir deyişle, yaptırım uygulamak, meşru bir amacın varlığını gerektirmektedir. Bu konular, tek taraflı yaptırımlarda olmadığı gibi, çok taraflı yaptırımları da zorlaştırmaktadır..

2- Yaptırım uygulayan devletin geniş takdir yetkisi: Uluslararası yaptırımların aksine, tek taraflı yaptırımlar, yaptırıma başvuru ilkesi, yaptırımın uygulanma nedeni veya yaptırımların içeriği açısından çok daha az kısıtlayıcıdır.

Ulusal çıkarlar (BM Şartı'na uyum gereklilikleriyle birlikte) karar da belirleyici faktörlerdir.

3- Uluslararası barış ve güvenlik ihlalleriyle bağlantı kurma zorunluluğunun olmaması: Tek taraflı yaptırımları uygularken, uygulayan devletin öncelikle uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden veya ihlal eden bir durum olduğunu kabul etmesi ve ardından bu çerçevede yaptırımlar uygulaması gerekli değildir. Bu nedenle, krizin ölçeğinin uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehdit veya diğer aktörlerin davranışlarını değiştirmek için araç olarak kullanılan yaptırımlar değildir. Örneğin, Rusya ile Ukrayna arasındaki gerilimler nedeniyle 2014 yılında Rusya'ya karşı yapılan yaptırımları bu tür yaptırımlardandır. ABD'nin OPEC üyeleri çerçevesinde, İran ve Venezuela'ya yönelik yaptırımları da tek taraflı yaptırımlar arasında yer almaktadır.

İran'a yönelik ilk yaptırımlar 1979'da ABD büyükelçiliğinin ele geçirilmesinden sonra gelmiştir. Yaptırımlar, rehinelere serbest bırakıldıktan sonra 1981'de kaldırılmış, ancak İran'ın 1987'ye kadar terörizmi desteklediği iddiasıyla ABD'ye ve Basra Körfezi'ndeki diğer gemilere karşı eylemlerine yanıt olarak 1981'de yeniden uygulanmıştır. Ayrıca 2006 yılında da bir dizi yaptırım uygulanmıştır. ABD yaptırımları, petrol, gaz, rafine petrol ürünleri ihracatı ve Devrim Muhafızları ile ticareti kapsamına almıştır. Ayrıca yaptırımlar, merkez bankası dahil olmak üzere, bankacılık ve sigorta anlaşmalarını, ticari faaliyetler için web sitesi hizmetlerinin nakliyesini ve alan kayıt hizmetlerini içermiştir.

ABD Federal Elektronik Düzenlemeler yasasının (e CFR) 31. Başlığı para ve finansman konusunu ele almaktadır. Başlık B de para ve finansman düzenlemelerini içermekte ve Beşinci Bölüm ise, Yabancı Yatırım Kontrol Ofisine atıfta bulunmaktadır. 56. Bölüm, İran'a ilişkin yaptırım düzenlemeleri konusuna ayrılmıştır.

ABD'nin Tek Taraflı Yaptırımları

ABD'de yaptırımlar ile ilgili konular Kongre tarafından çıkartılmaktadır. Bu yaptırımların kime ve nasıl uygulanacağına dair kararı ABD başkanı vermektedir (Şimşek, 2020: 2068).

Bu tür yaptırımlarının ABD'nin dış politikasının çok önemli bir aracı olduğunu görmekteyiz (Rahmet. 2013: 45) BM'nin zorlayıcı önlem olarak uyguladığı bilinen yöntemi ABD tarafından da bazı ülkelere uygulanmıştır. ABD çoğu zaman kendi ekonomik ve siyasi gücünü kullanarak diğer ülkelere, şahıslara veya kurumlara aldığı yaptırım kararını uygulamaktadır (White ve Abbas, 2006: 89).

Tek taraflı yaptırımlarla ilgili en önemli soru bu yaptırımların uluslararası hukuktaki yeridir. Yaptırımlara uygulanabilecek ilkelerin analizi yapılırken, tek taraflı yaptırımların uygulanmasında üç kategoriye yöneten ilke ve kurallara odaklanılmalıdır. Tek taraflı yaptırımlar iki kategoriye ayrılabilir: Misilleme eylemi ve Karşılıklı eylem. Bir diğer deyişle, devletler tek taraflı zorlayıcı yaptırımlarını çoğu kez kendini koruma veya kendi çıkarları doğrultusunda "Misilleme" (*Retaliation*) ve "Dostane olmayan karşılıklar" (*Retorsion*) gerekçesine dayandırmaktadır (Schöder,1997: 64).

Bu eylemlerin herhangi birinin uluslararası hukuka göre meşruiyeti, geçerli olan ilke ve kurallara bağlıdır. Misilleme, görevi kötüye kullanan devleti cezalandırmayı amaçlayan yasal bir eylemdir. Dolayısıyla, bu işlem devletin belirli bir anlaşma ile bu tür eylemleri yasaklamadığı veya yetkileri sınırlı kılmadığı sürece, hiçbir yükümlülüğün ihlal edilmediği yasal bir işlemdir (Harris, 2019).

ABD'nin İran'a Yönelik Tek Taraflı Yaptırımları ve Bu Yaptırımların Hukuki Statüsü

İran yaptırımlarının hukuki olarak gösterilen kanunlara bakıldığında bu kanunlar iki şekilde sınıflandırılabilir. İlkinde yaptırımların genel çerçevesi çizilirken ikincisinde detaylı bir şekilde uygulama alanının sınırları belirlenmektedir. Birinci gruptaki yasalar münhasıran İran'a karşı ilişkilerde kısıtlayıcı tedbirler uygulamayı öngörmemektedir. Bunlara örnek olarak 1976'da kabul edilen Ulusal Acil Durum Kanunu, 1977'de kabul edilen Uluslararası Acil Ekonomik Güç Yasası veya 1985'te kabul edilen Uluslararası Güvenlik ve Kalkınma İş Birliği Kanunu isimli yasalar gösterilebilir. İkinci gruptaki kanunlarla kongre sadece genel çerçeveyi vermekle kalmayıp yaptırımların uygulayacağı ülke, yaptırımların süresi ve kapsamı da dâhil olmak üzere uygulamanın nasıl yapılacağını detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. (İnat ve Duran, 2019: 64). İran'a uygulanan yaptırımlar sisteminin, uygulama ve kaldırma açısından bu sistemlerin en belirgin ve özgün biçimi olduğu söylenebilir. Üç yıllık bir süre içinde ağır ekonomik yaptırımların uygulanması, bunların iki buçuk yıl süreyle kaldırılması veya askıya alınması ve bu yaptırımların bir kısmının iade edilmesi, ticaret ve yatırım alanında yeni ve özel bir hukuki durum yaratmıştır.

7 Mayıs 2016'da uygulanan yeni yaptırımların metnine baktığımızda, İran'a yönelik enerji alanında uygulanan yeni yaptırımların tematik genişlemesinin bir işaretidir. 14 Temmuz 2015'te BMGK'nin beş daimi üyesi ve Almanya Viyana'da İran ile "Kapsamlı Ortak Eylem Planı" (KOEP) olarak adlandırılan nükleer anlaşmayı imzalamış ve bu anlaşma 16 Ocak 2016'da yürürlüğe girmiştir. KOEP önce uygulanan kısıtlamalar ve yaptırımlar, çoğunlukla İran'ın petrol ve gaz endüstrisi ile ilgiliydi. Ancak ABD Başkanı'nın yazısıyla, İran'ın enerji sektörüne yönelik tek taraflı ikincil (Secondary Sanctions) ekonomik yaptırımlarının uygulanmasından açıkça bahsediyor ve bu genel temkinli bir yorum olarak elektrik, güneş, rüzgâr enerjisi ve hatta yenilenebilir enerji gibi diğer enerji alanlarının yeni yaptırımlar kapsamında olduğuna işaret ediyor (Razavi ve Zeynaddini, 2018: 56).

ABD'nin ikincil yaptırımlarının geri dönüşü, ham petrol ticareti, İran'ın petrol ürünleri ve petrokimya ürünleri ve İran'ın petrol ve gaz endüstrisine yönelik yatırım olmak üzere, yeni bir durum yaratacaktır. Petrol yaptırımlarının geri dönüşü, faaliyetlerin tamamlanmasının ikinci döneminde gerçekleşecektir. Bu nedenle, İran ham petrolünü satın alan petrol şirketleri ve rafinerilerinin 4 Kasım 2016 tarihine kadar İran ile faaliyetlerine son verilmektedir.

ABD'nin 2018'de KOEP anlaşmasından çekilmesinin ardından günümüze kadar çeşitli aşamada uygulamaya koyduğu ve en sert yaptırımlar olarak nitelendiren yaptırımlar uluslararası hukuk nezdinde çok yenidir. Uluslararası hukuk uzmanlarına göre, uluslararası hukuk temelinde ABD'nin bu tutumu uluslararası hukuka dayanmamaktadır ve tek taraflı olarak anlaşmadan

çekilmesinin hiçbir haklı tarafı yoktur ve uluslararası hukuk ilkesi olan “ ahde vefa” ve “ devletlerin sürekliliği” ilkelerinin ihlalidir (İnat ve Duran, 2019: 56).

Konularına Göre Yaptırımların Tipolojisi

Yaptırımlar tematik olarak ekonomik yaptırımlar, iletişim yaptırımları ve askeri yaptırımlar olarak ayrılmaktadır. İletişim yaptırımları bağımsız bir grup olmasına rağmen, esas olarak ekonomik veya askeri yaptırımlarla ilişkilidir ve bu nedenle nadiren bağımsız olarak değerlendirilmektedir.

Ekonomik Yaptırımlar

Ekonomik yaptırımlar uluslararası ilişkilerde önemli bir grup yaptırımı olarak mevcut olup oldukça yaygındır. Bu yaptırımların konusu, ticari kısıtlamaların getirilmesi ve siyasi amaçlarla mali ilişkilerin askıya alınmasıdır. Ekonomik yaptırımlar, uluslararası ve bölgesel kuruluşlar tarafından da uygulanabilmektedir. Ancak çoğunlukla tek taraflı bireysel devlet eyleminin bir şeklidir. Bu yaptırımlara, uluslararası hukuka aykırı oldukları düşünüldüğünden sıklıkla Uluslararası camiası tarafından itiraz edilmektedir. Öte yandan, uluslararası hukukta bu yaptırımların yasal olup olmadığını belirleyecek bir denetim organı bulunmamaktadır. Ekonomik yaptırımların etkinliği de tepkilere yol açan bir diğer konu olmuştur (Ilieva ve vd, 2018: 65).

Mali Yaptırımlar

Uluslararası kuruluşlar tarafından kullanılan en önemli yaptırımlardan biri de mali yaptırımlardır. Bu yaptırımlar sadece devletler için değil, diğer bireyler için de geçerlidir. Güvenlik Konseyi'nin uygulaması, bu yaptırımların defalarca kullanıldığını açıkça göstermektedir. Mali yaptırımların ana kullanımı, Konsey'in terör eylemlerinin yol açtığı suç faaliyetleri yoluyla uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehditleri ele alma konusundaki kararlarında görülebilmektedir. Terör eylemleriyle ilgili mali yaptırımlar genellikle iki kategoriyi kapsamaktadır: teröristler ve onlarla işbirliği yapan veya çeşitli finansman biçimleriyle destekleyen gruplar veya devletler.

Temmuz 2005'te Güvenlik Konseyi 1617 sayılı kararı kabul etmiştir. Kararda, terörün her biçiminin barış ve güvenlik için ciddi bir tehdit oluşturduğu ve nedeni ne olursa olsun suç teşkil eden ve haksız bir eylem olarak görülmesi gerektiği belirtilirken, ülkeleri terörle ilgili fon, mali veya ekonomik kaynakları gecikmeden yatırıma dahil etmeye çağırmıştır. Bu, doğrudan veya dolaylı olarak kontrolleri altında kendilerine ait olan mülklerden ve onlar adına veya onların yönetimi altında hareket eden bireyleri de içermektedir. Bu kararda Konsey, tüm üyeleri, Kara Para Aklama ile ilgili Kırk Adımlı Tavsiye Kararında ve Terörizmin Finansmanı için 9 Özel Talepte belirtilen kapsamlı ve uluslararası standartlara uymaya şiddetle teşvik etmektedir. Bu arada her ülkenin tavsiyeyi kabul etmeme hakkına sahip olduğu, ancak ülkeler skandallar ve bankacılık, finans ve yaptırım sorunları ile karşı karşıya kaldığında, tavsiyenin artık pek bir anlamı olmadığını ortaya çıkarmaktadır.

Güvenlik Konseyi kararlarına ek olarak, FATF kapsamındaki mali yaptırımlar konusu da ele alınmıştır. Kitle İmha Silahlarının Yayılmasına İlişkin Mali Yaptırımlar başlıklı 7. Bölüm uyarınca: Kitle imha silahlarının ve finansmanının önlenmesine, bunlarla mücadele edilmesine ve yayılmasının durdurulmasına ilişkin BM Güvenlik Konseyi kararlarını uygularken, ülkeler hedeflenen yaptırımları uygulamalıdır. Üyeler, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın VII. Bölümü uyarınca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin yetkilerine uygun olarak hareket edeceklerdir. Şüphelilerin malları gecikmeksizin dondurulmalı ve kendilerine doğrudan veya dolaylı olarak başka hiçbir mal uhdesine bırakılmamalıdır.

Temmuz 2015'te, Güvenlik Konseyi'nin 2231 sayılı kararname dayanarak üye Devletlerin KEOP'nin uygulanmasına taahhüt edilmeleri kararlaştırılmıştır. KEOP'nin içeriğinde SDN Listesinin lağvedilmesinden bahsedilmiştir. SDN, ABD Hazine Bakanlığı'nın bir parçası olan Yabancı Yatırım Kontrol Ofisi sorumluluğundadır. Yabancı Varlıklar Kontrol Ofisi, işlemlerde belirli kişi ve kuruluşların dolar cirosunun faydalarına erişmesini engellemekten sorumludur. Bu kişi ve kuruluşların listesi, SDN listesi olarak bilinmektedir. Bu liste sürekli değişmektedir. İran ile 10.000 doları aşan herhangi bir ticari ve finansal alışveriş, bu Ofisin iznine tabidir. Ofis, sözleşmeleri inceledikten ve tarafları listeye uyarladıktan sonra ticaret yapmak için lisans çıkarmaya karar vermektedir. Son zamanlarda, bu listenin kuralları özel bir statüye kavuşturulmuş ve bu listenin üyeleriyle mali ilişkisi olan herkesin bu listeye eklenmesi öngörülmüştür (Nader, vd, 2017: 22).

KEOP Kanunu'nun 19. maddesine göre, nükleer yaptırımlardan kaynaklanan bu listede yer alan tüm kişi ve kuruluşlar çıkarılmalıdır. Ancak bugüne kadar Savunma Bakanlığı, Sepah Bankası, Mellat Bankası ve Khatam al-Anbia İnşaat Holdingi gibi kurumların isimleri bu listeden çıkarılmamıştır. Bu kişi ve kuruluşların listeden çıkarılmaması, terörün finansmanı ve kara para aklama ile ilgili şüpheli faaliyetler nedeniyle listede kaldıklarını göstermektedir. BMGK 2231 kararı doğrultusunda FATF'yi benimseyerek, CAATSA kapsamında uygulanan ve döviz finansal sistemleri ve dolar gibi küresel para transferi teknolojilerinin kullanılmasının yararlarını önlemeyi amaçlayan SDN listesi, riyal finans sistemlerini de etkileyebilmektedir; böylece sattığı petrol gelirinden Mali Eylem Görev Grubunun bu tavsiyesine göre Savunma Bakanlığı'na bütçe ayırlanamamaktadır (Culvahouse, 2009: 123).

Listenin revize süreci Şubat 2012'de devam etmiştir. Bu revize, finansal sistemin bütünlüğünün uluslararası alanda korumasını güçlendirmek ve ülkelerin finansal suçlarla mücadele etmeleri için daha güçlü bir araç sağlamak olmuştur. (Yalçınkaya ve Tuğlu: 39). Ayrıca, kimyasal ve nükleer kitle imha silahlarının finansmanı, şeffaflık ve ülkelerin mali sistemlerindeki yolsuzluk şüphesinin ortadan kaldırılması, böylece üyelerin eskisinden daha başarılı hareket edebilmeleri için önerilerde bulunulmuştur. Bu şekilde 9 tavsiye daha önceki tavsiyelere benzer bir set halinde bir araya getirilerek net ve güçlü bir standartlar serisi oluşturulmuştur.

Mali Eylem Görev Grubu üyelerin gerekli kriterlerin uygulanmasındaki ilerlemesini, kara para aklama durumunu ve terörün finansmanı tekniklerini

denetlemekle yükümlüdür. Ayrıca uluslararası düzeyde uygun önlemlerin alınması ve reformunu teşvik eder. Ayrıca, uluslararası finansal sistemle bağlantıların kötüye kullanılmasını önlemek için ulusal düzeyde güvenlik açıklarını belirlemek için diğer uluslararası aktörlerle birlikte çalışmaktadır. Mali Eylem Görev Grubu bu ve buna benzer kararları almak için her yıl üç toplantı düzenlemektedir.

38 No'lu Tavsiye'ye İlişkin Adli Yardım, El Koyma ve Müsadere: Ülkeler, yabancı ülkelerden gelen kara para aklama mallarını tespit etme, el koyma ve müsadere etme taleplerine cevaben derhal harekete geçme kapasitesine sahip olmalarını sağlamalıdır. Başka bir deyişle, üye devletler üçüncü bir ülkeden işlemlere veya yasal süreçlere ilişkin bilgi ve kanıt talep edebilmektedir.

Haydutluk ve ilgili suçlarla ilgili mali yaptırımlar da yaygın bir uygulamadır. Güvenlik Konseyi'nin ceza gerektiren suçlarla mücadele stratejisi, failleri cezalandırmak ve kovuşturmakla sınırlı kalmamalı, aynı zamanda kara para aklama yoluyla ekonomik sistemlere giren veya faillerin eline geçen suç faaliyetlerinden elde edilen gelirler de dondurulmalıdır. Ayrıca bu suçlardan kaynaklanan paraların finansmanı ve haczedilmesi konusuna da dikkat edilmelidir. BM Güvenlik Konseyi'nin 2383 sayılı kararı, yalnızca denizde yakalanan şüphelilerin değil, aynı zamanda planladığı, organize ettiği suç ağları da dahil olmak üzere haydutluğu teşvik eden veya kolaylaştıran herhangi bir kişinin soruşturulması ve kovuşturulması gerektiğini vurgulamaktadır.

Ticari Yaptırımlar

Terörü mali olarak desteklemenin bir başka yolu da terörist gruplarla ticaret yapmaktır. Bahsedildiği gibi, terörist grupları finanse etmek hayatta kalmaları için en önemli araçlardan biridir: Bu nedenle, bu gruplar, ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla gerekli geliri elde etmek için farklı şekillerde çalıştırmaktadır. Sponsor ülkelerle ticaret yapılması, teröristleri finanse etmenin başka bir yolu olabilir. Ülkeler çeşitli nedenlerle teröristlerle ticaret yapabilmektedir. Bu nedenlerden biri terörist grupları desteklemek ve onlara finansal kaynak sağlamak olsa da, bu işten kar etmek, onlar için daha önemli bir motivasyondur. Bu husus, teröristlerle ticaret yapan bir ülke için, özellikle de dünya pazarında düşük fiyata petrol satmak söz konusu olduğunda, büyük bir avantaj olabilmektedir.

Güvenlik Konseyi, terörist grupların Irak'taki petrol sahalarına ve boru hatlarına eriştiği, bunları ele geçirdiği ve petrol ve petrol ürünleri, küçük rafineriler ve ilgili malzemelerin doğrudan veya dolaylı her türlü ticaretine ilişkin raporlardan duyduğu derin endişeyi ifade etmektedir. Ayrıca Konseye göre kimyasal konular dahil olmak üzere terörist gruplarla her tür anlaşma, onlara destek verme anlamına gelir ve cezalandırmalarına yol açabilir.

Ticaret araçlarının kullanımı petrolle sınırlı değildir. Bazı durumlarda, Güvenlik Konseyi insan kaçakçılığını bir toplulukları yok etme taktiği ve teröristlerin sermayelerini ve güçlerinin artırmanın bir yolu olarak tanımlamaktadır. Aslında bugün bu kârlı iş, teröristleri finanse etmenin araçlarından biri olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda Güvenlik Konseyi, bu çıkarla bağlantılı olarak doğrudan veya dolaylı yatırım yapan herhangi bir kişi veya kuruluşa da dikkat etmektedir. DAİŞ'e çıkar sağlayanlar da, 1267, 1989 ve

2253 sayılı kararlara dayanan Güvenlik Konseyi Komitesi listesine dahil edilmelidir. Konsey, Mali Eylem Görev Grubunu insan ticaretinden kaynaklanan mali kaynakların analizini görevlerinden biri olarak ele almaya çağırılmaktadır. İnsan ticareti ve göçmen kaçakçılığı konusu da Güvenlik Konseyi tarafından Libya'daki terör şebekesine destek olarak ele alınmıştır. Bu nedenle, insan ticaretiyle mücadelede her türlü ihmal, teröristleri korumaya yönelik tedbirler arasında sayılmalıdır.

Teröristlerin bir başka finansman kaynağı da kültürel miras veya tarihi eser kaçakçılığıdır. Güvenlik Konseyi, DAİŞ'in dini mekanların kasıtlı olarak yok edilmesi de dahil olmak üzere Irak'taki kültürel mirası yok etmesini kınamış ve DAİŞ ve diğer El Kaide bağlantılı kişi, grup ve oluşumların terör örgütü üyesi olduklarından endişe duyduğunu ifade etmiştir. Güvenlik Konseyi'ne göre DAİŞ ve El Kaide gibi terör örgütleri, Irak arkeolojik alanlarından ve müzelerden, kütüphanelerden, arşivlerden ve diğer merkezlerden kültürel mirasın yağmalanması ve kaçakçılığı yoluyla doğrudan ve dolaylı gelir elde edip terör saldırılarını organize etmişlerdir. Bu nedenle kültürel miras ticareti, terör örgütlerine verilen desteğin bir ölçüsü olarak değerlendirilebilmektedir. Böylece, kültürel miras konusu Güvenlik Konseyi'nin gözünde daha önemli hale gelmiştir. Güvenlik Konseyi, kültürel mirasın yok edilmesini Uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit olarak görmektedir.

Ulaşım Yaptırımları

Ulaşım ile ilgili yaptırımlar, mal taşımacılığı ile ilgili yaptırımlar ve kişilerin seyahati ile ilgili yaptırımlar şeklinde değerlendirilebilmektedir. Bu da bu tür yaptırımları sadece ekonomik amaçlarla sınırlı tutmakla kalmayıp, yaptırıma tabi kurumlar arasındaki iletişim kanallarının kesilmesi gibi başka amaçları da taşımaktadır. Bu konu Güvenlik Konseyi tarafından haydutluk yaptırımları bağlamında ele alınmıştır. 1844 sayılı Kararında Konsey, tüm üye devletlerin, 8. paragraf uyarınca topraklarına giren kişilerin girişini ve geçişini önlemek için gerekli önlemleri alması gerektiğine karar vermiştir.

Güvenlik Konseyi kararlarının yanı sıra bazı uluslararası belgelerden de söz edilebilmektedir. Batı ve Orta Afrika'da haydutluğu önleme, gemilere karşı silahlı soygun ve yasadışı denizcilik eylemi için davranış kuralları, deniz terörü ve yasadışı faaliyetler alanında ulus ötesi organize suçları bastırmak amacıyla mümkün olduğunca işbirliği yapmak amacıyla Gine Körfezi taslağı Uluslararası anlaşmalar çerçevesinde hazırlanmıştır. Söz konusu taslağın 6. maddesi, haydut gemilerine ve bu gemilerin ve uçakların mallarına el konulması dahil olmak üzere, haydutlukla mücadele için önlemler sağlamaktadır (Ralby, 2018: 140).

Yaptırımların bir başka örneği de daha önce bahsi geçen Kuzey Kore örneğinde görülebilmektedir. BMGK, 14 Ekim 2006 tarihinde aldığı 1718 sayılı kararla, 9 Ekim 2006 tarihinde nükleer deneme gerçekleştiren Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'ne (Kuzey Kore) tüm BM üyeleri tarafından yaptırım uygulanmasını hükme bağlamıştır. Yaptırım, tüm askeri teçhizatı ve ilgili malzemeleri ve ayrıca belirtilen diğer tüm malları veya teçhizatı içermektedir.

Sonuç

Bu makalede yaptırımların tipolojisi ve İran'a yönelik yaptırımlar ele alınmıştır. Amerika Birleşik Devletleri İran'a yönelik yaptırım uygulayan ülkelerin başında gelmektedir. ABD 1979 da İslami devrimciler tarafından işgal edilen büyükelçisine karşı İran'a yaptırım uygulamaya başlamıştır.

Geçmişte İran İslam Cumhuriyeti'ne uygulanan yaptırımlar ile günümüzde uygulanan yaptırımlar arasındaki iki temel fark bulunmaktadır. Birincisi, 2005'ten önceki yaptırımların çoğu, tek başına ve bir Ülke İran'a karşı hareket ediyor olması idi Ancak 2005 sonrası yaptırımlarda, ABD'nin Avrupa Birliği ve Güvenlik Konseyi adına yaptırımların uygulanmasında önemli bir rol oynadı. ABD, İran'ın nükleer programını Güvenlik Konseyi'nde götürülmesini sağladı ve bu yönde BM ve AB'nin dikkatini çekti. Bu doğrultuda BM ve AB ABD'nin politikaları yönünde İran'ın nükleer programını sıkı bir şekilde takibe aldı, ikincisi İran'a yönelik yaptırımlar 2005 den önce sınırlı düzeyde hedeflenmişti ve genelde İran'ın ABD'deki varlıklarının dondurulmasıyla sınırlı idi hal bu ki 2005 den sonraki uygulanan yaptırımlar geniş çapta uygulanmıştır. 2005 ve 2016 arasında uygulanan yaptırımların en önemli özelliklerinden biri İran'ın enerji ve ekonomisine hedef almasıydı, Genel olarak, İran'a uygulanan ekonomik yaptırımlar rejimi ABD ve uluslararası toplum tarafından uygulanan en karmaşık yaptırımları arasında.

Yaptırımları türleri ve tipoloji açısından değerlendirdiğinde ABD'nin tek taraflı uyguladığı yaptırımlar ABD devleti ve çoklu fikir ve siyasi düşünceler ortamı tarafında bir devletin uluslararası hukuka uyum sağlaması zorunluluğundan kaynaklanmaktadır.

Kaynakça

1-Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (Security Council) Kararları

SC, Resolution 1540 (2004), Adopted by the Security Council at its 4956th meeting, on 28 April 2004, S/RES/1540 (2004)

SC, Resolution 2565 (2021), Adopted by the Security Council on 26 February 2021, UNDOC. S/RES/2565 (2021)

SC, Resolution 2563 (2021), Adopted by the Security Council on 25 February 2021, S/RES/2563 (2021)

SC, Resolution 2561 (2021), Adopted by the Security Council on 29 January 2021, S/RES/2561 (2021),

SC, Resolution 2553 (2020), Adopted by the Security Council on 3 December 2020, S/RES/2553 (2020)

SC, Resolution 1631 (2005) Adopted by the Security Council at its 5282nd meeting, on 17 October 2005, S/RES/1631 (2005)

SC, Resolution 1617 (2005), 29 July 2005, S/RES/1617 (2005)

SC: Resolution 2299 (2016), UNDoc. S/RES/2299 (2016), 25 July 2016

SC: Resolution 2331 (2016), UNDoc. A/RES/2331 (2016), 20 December 2016

Sc: Resolution 2312 (2016), UNDoc. S/RES/2312 (2016), 6 October 2016

SC: Resolution 2299 (2016), UNDC. S/RES/2299 (2016), 25 July 2016

SC: Resolution 1844 (2008) Adopted by the Security Council at its 6019th meeting, on 20 November 2008, 20 November 2008,S/RES/1844 (2008)

2- Güvenlik Konseyinin yardımcı organları raporu (Fact sheets)

Subsidiary Organs Of The United Nations Security Council Fact Sheets, 2021

3. Araştırma kaynakları

Baldwin, David .A. (2001). "Sanctions in Political Science.",Political Science, 890-892.

Parıltı, Hasan. (2015). "Çok Taraflı Ticaret Sistemi Ve Ticaret Politikaları: İthalatta Koruma Kolay Bir İş Mi?." *Journal Of The Faculty Of Economics/İktisat Fakültesi Mecmuası* 65,2

Karabulut, Bilal. (2007). "Uluslararası Yaptırımların Hukuksal Bir Analizi" *Uluslararası Hukuk ve Politika*, (12), 15-38.

Acer Yücel, Kaya, İbrahim. (2010). *Uluslararası hukuk: temel ders kitabı* (Vol. 48). International Strategic Research Organization (USAK).

Soyaltın, Dıgdem.(2020). "Uluslararası Ve Bölgesel Yolsuzlukla Mücadele Rejimlerinde Yaptırım Ve Sosyal Baskı: Karşılaştırmalı Bir Analiz." *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 19.1 : 61-77.

Şafak, Erdi. "Uluslararası Hukukta Yaptırım Kavramı Ve Devletler Açısından Bağlayıcılığı Meselesi." *Esam Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2.2: 310-337.

Cameron, Iain. (2013). *EU Sanctions: Law and policy issues concerning restrictive measures*. Intersentia.

Eckes, Christina. (2014). EU restrictive measures against natural and legal persons: From counterterrorist to third country sanctions. *Common Market Law Review*, 51(3).

Dupont, P. E. (2012). "Countermeasures and collective security: the case of the EU sanctions against Iran". *Journal of Conflict & Security Law*, 17(3), 301-336.

Lukman, Rilvanu. (2000). "The Role of OPEC in the 21st Century". *World Energy*, 3(1), 38-41.

Amadeo, K. (2020). OPEC Oil Embargo, Its Causes, and the Effects of the Crisis: The Truth about the 1973 Arab Oil Crisis. *The Balance*.

Saatçi, Banu. "Kara Paranın Aklanmasının Önlenmesine İlişkin Uluslararası Girişimler." *Bankacılar Dergisi* 3.56 (1996): 3-7.

Grubu, MASAK-TBB Çalışma. "Suç Gelirlerinin Aklanması Ve Terörizmin Finansmanı İle Mücadelenin Önemi: Türk Bankacılık Sisteminde İyi Uygulama Kılavuzu." *Bankacılar Dergisi* 54 (2005).

Barbak, Ahmet. "Devletlerin Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Politikalarının Oluşumu: Küresel Yönetişim ve Mali Eylem Görev Gücü Etkisi." *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 31.2 (2016): 147-177.

Şimşek, Galip Engin. "Uluslararası Hukuk Açısından Ekonomik Yaptırımlar ve ABD'nin Tek Taraflı Yaptırımlarının Kısa Bir Değerlendirilmesi." *İstanbul Hukuk Mecmuası* 78.4 (2020): 2049-2078.

Mohamad, Rahmat. (2015). Unilateral sanctions in International Law: a quest for legality. In *Economic Sanctions under International Law* (pp. 71-81). TMC Asser Press, The Hague.

White, Nigel D, Abass, Ademola. (2006). Countermeasures and sanctions. Oxford University Press (OUP).

Schröder, Meinhard. (1997). *Verantwortlichkeit, Völkerstrafrecht, Streitbeilegung und Sanktionen*. na

İnat, kemal, Duran-Burhanettin. (2019): İran Yaptırımları: Hukuksal Boyut, Bölgesel ve Küresel Yansımalar, Türkiye'ye Etkileri: SETA Kitapları, İstanbul.

Razavi, Seyyed Huseyn, Zeynaddini (2018). "ABD İkincil Yaptırımlarının Geri Dönüşününün İran Petrol ve Gaz Endüstrisi Üzerindeki Etkisi: Fırsatlar ve Tehditler", Enerji Hukuku Çalışmaları, Cilt 4, Sayı 1, İlkbahar ve Yaz

Ilieva, Jana, Dashtevski, Aleksandar, Kokotovic, Filip. (2018). "Economic Sanctions In International Law". *Utms Journal Of Economics*, 9(2).

Nader, Alireza, Scotten Ali G, Hoobler, James. (2017). *Iranian Domestic Challenges to the Joint Comprehensive Plan of Action*. RAND Corporation

Culvahouse Jr, Arthur B. "A practical guide to international sanctions law and lore: Mamas, don't let your children grow up to be sanctions lawyers." *Hous. J. Int'l L.* 32 (2009): 587.

Yalçinkaya Alaeddin, Tuğlu Derya (2021). "Economy Policy Of Iran Against Financial Sanctions". *Strategic Public Management Journal*, 7(14), 1-12

Ralby, I. (2018). Approaches to Piracy, Armed Robbery at Sea, and Other Maritime Crime in West and Central Africa. In *Militarised Responses to Transnational Organised Crime* (pp. 127-149). Palgrave Macmillan, Cham.

4-Çevrimiçi Kaynaklar

G7/8 Summits: Paris Summit, Economic Declaration, Paris, July 16, 1989, (Çevrimiçi)

<http://www.g8.utoronto.ca/summit/1989paris/communique/index.html>, 20 Nisan 2021.

Financial Action Task Force Mandate (2012-2020), Mandate Of The Financial Action Task Force (2012-2020), Washington, DC, 20 April 2012. (Çevrimiçi) <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/Final%20ofatf%20mandate%202012-2020.pdf>, 12.09.2021

Behnam Alipourvaghslou-*Yaptırımların Tipolojisi ve Uluslararası Hukukta Tek Taraflı
Yaptırımlar, İnan Örneği*

Force, Financial Action Task. History of the FATF, (Çevrimiçi) :
<https://www.fatf-gafi.org/about/historyofthefatf> , 02.03.2020.

FİKRİYAT

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2022

*XVI VE XVII. YÜZYIL OSMANLI ŞAİR TEZKİRELERİNDE ANEKDOT-
ZİHNİYET İLİŞKİSİ*

82

Yazar

Fırat TAŞ

*Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk
Edebiyatı Yüksek Lisans Öğrencisi e-mail: irmibir@gmail.com, ORCID NO:*

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Yayın Kritiği

Gönderim Tarihi: 8 Haziran 2022

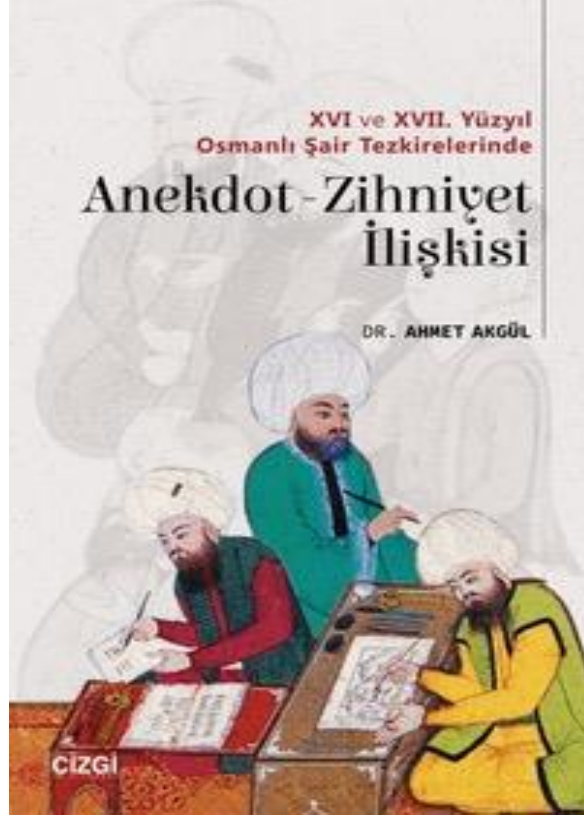
Kabul Tarihi: 15 Haziran 2022

Yayın Tarihi: 30 Temmuz 2022

Kaynak Gösterme

Taş, F. (2022). XVI ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Şair Tezkirelerinde Anekdot-Zihniyet İlişkisi. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), s.82-86.

Ek Beyan: Yazar etik kurulu onayının gerekmediğini beyan etmiştir.

Giriş

Osmanlı toplumu; edebî, siyasi, sosyal, kültürel, dinî yönlerden birçok araştırmaya konu olmuştur. Kökü derine inen, gövdesi uluya çıkan Osmanlı'nın sosyal-kültürel özellikleriyle ilgili kesin hükümlere ulaşmanın zorluğu yapılan çoğu araştırmanın dipnotlarında yer almıştır. Bu zorluk her ne kadar kendini ispatlamışsa da tarihe düşülen notlar, miras kalan defterler, tezkireler, derkenarlar ve anekdotlar bizlere Osmanlı toplum yapısıyla ilgili bazı ipuçlarını vermiştir. Osmanlı toplumuyla ilgili birtakım çıkarımlara kaynaklık eden bu veriler, araştırmacılar için de oldukça önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin geniş bir coğrafyada sürdürdüğü hükümlerlik, çok kültürlü bir toplum yapısının inşasını da beraberinde getirmiştir. Bu çok kültürlülük ortamı; mistik, gizemli, dedikodusu bol *söylencelerin* dilden dile yayılmasına; tezkireden tezkireye yazılmasına olanak sağlamıştır. Yazar Ahmet Akgül de bu *söylencelerin* izini, tezkirelerdeki anekdotlardan hareketle, hakikati bulmak bağlamında sürmeye çalışmıştır. Akgül kitabında, anekdotlar bakımından zengin içerikler ve çeşitli istatistikler sunarak okurunu tartışmaya da davet etmektedir.

Dr. Ahmet Akgül'ün kaleminden çıkan araştırma konulu eser *literatür araştırması* ve *inceleme* kısımlarından oluşmaktadır. İlk kısımda; "Ön Söz, Kısaltmalar, Giriş, Biyografi Türü, Şair/Şuara Tezkireleri ve Bazı Temel İstilahlar başlıkları bulunmaktadır. İkinci kısımda "İnceleme" ana başlığı ile "Osmanlı Şair Tezkirelerindeki Anekdotların Biyografi Malzemesi Olarak Tasnif, Tetkik ve Tenkidi" başlıkları yer almaktadır. Eserin önemli bir kısmını teşkil eden bu ikinci

Fırat Taş-XVI ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Şair Tezkirelerinde Anekdot-Zihniyet İlişkisi kısmı (inceleme), yedi bölümden oluşmaktadır. Kitabın sonunda araştırmacılar için zengin bir kaynakça ve derli toplu bir dizin sunulmuştur.

Ön Söz'de (s.15-22) kitap hakkında genel bilgiler verilmiştir. Birinci kısmı teşkil eden Giriş (s. 25-58) ve sonrası başlıklarda çalışma detaylıca tanıtılmıştır. Zengin bir literatür araştırmasıyla birlikte okurun dikkatine sunulacak hususlar tek tek açıklanmıştır.

Eserin en önemli ve hacimli bölümünü İnceleme kısmı oluşturmaktadır. Bu kısımda çalışmanın yöntemi hakkında bilgi verilen *Osmanlı Şair Tezkirelerindeki Anekdotların Biyografi Malzemesi Olarak Tasnif, Tetkik ve Tenkidi* başlığının yanı sıra birbirinden ilginç anekdot ve *dedikoduları* içeren yedi bölüm bulunmaktadır.

1.Bölüm'de (s. 63-113) edebî kimliğiyle ön plana çıkmış kişilerle ilgili anekdotlara yer verilmiştir. Bu bölümdeki anekdotlar, mesaj ve telkinleri bakımından büyük oranda olumsuzlayıcı içeriğe sahiptir. İncelenen şair tezkirelerinden tespit edilen 55 anekdotun 51'inde şair ve nasirlerin ahlaksız, sapkın, ayyaş, kiskanç, intihalcı, dilenci gibi sıfatlarla olumsuzlandıklarının tespitine yer verilen bu bölümün geriye kalan 4 anekdotunda olumlu veya olumsuz herhangi bir tespite yer verilmemiştir. Hayâtî, Âşık Çelebi, Gelibolulu Mustafa Âlî, Mihrî, Bâkî, Zâtî gibi pek çok şair ve nasir hakkında ilginç ve *inanılması güç* çoğunlukla da *dedikodu* mahiyeti taşıyan anekdotların yer aldığı bu bölümde yazar, tezkirecilerin yanlı tutumlarını satır aralarında eleştirmiştir.

2.Bölüm'de (s. 115-137) müderris, hoca, lala gibi şairlerle ilgili anekdotlar yer almaktadır. Osmanlı eğitim sisteminin temsilinde önemli yer tutan müderrisler, tezkirelerde geçen ve çalışmaya konu olan bu anekdotlara göre karakersiz, sapkın, derbeder, ayyaş kişiler olarak gösterilmişlerdir. Bu anekdotlar üzerinden Osmanlı eğitim sisteminin maruz bırakıldığı *haksız* itham, yazar tarafından eleştirilmiştir.

22 anekdotun yer aldığı bu bölümde ikisi dışında geriye kalanların olumsuzlayıcı oldukları belirtilmiştir. Anekdotların verilişlerinde tezkirecilerin tutarsız olduklarının tespitini yapan Akgül, istatistiksel verilere yer vererek kanısını güçlendirmiştir.

3.Bölüm'de (s. 139-163) şeyh, vaiz, müezzin, derviş gibi şairlik yönleri de bulunan tarikat mensupları ile din adamlarına yönelik anekdotlar yer almaktadır. 24 anekdottan sadece birinin olumlu içeriğe sahip olduğunun açıklandığı bu bölümde, detaylı bir istatistiğe de yer verilmiştir.

4.Bölüm'de (s. 165-202) Osmanlı padişahları ve şehzadeleriyle ilgili anekdotlar yer almaktadır. Bu bölümde yer alan 39 anekdottan sadece 9'unun olumlu içeriğe sahip olduğu açıklanmıştır. Padişah ve şehzadelerin çoğunlukla değersizleştirildiklerine değinilen bu bölümde yer alan olumlu içeriğe sahip az sayıdaki anekdot da yazar tarafından okurun dikkatine sunulmuştur.

5.Bölüm'de (s. 203-228) devlet idaresinde söz sahibi olan sadrazamlar, vezirler, beyler, paşalarla ilgili anekdotlar tasnif ve tenkit edilmiştir. 28 anekdottan sadece 2'sinin olumlu içeriğe sahip olduğu belirtilmiştir. Anekdotlar konularına göre istatistiksel olarak gösterilmiştir.

6.Bölüm'de (s. 229-264) Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemindeki yerleri tartışmasız olan kazasker, kadı, naip gibi devlet adamlarıyla ilgili şair

Fırat Taş-XVI ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Şair Tezkirelerinde Anekdot-Zihniyet İlişkisi tezkirelerinde yer alan anekdotlara yer verilmiştir. Bu bölümdeki 33 anekdottan sadece ikisinin olumlu içeriğe sahip olduğu belirtilmiştir. 30'u aşkın anekdotta kadıların değersizleştirildikleri açıklanmıştır. Anekdotlar konularına göre detaylıca istatistiksel veri şeklinde sunulmuştur.

7.Bölüm'de (s. 265-282) Osmanlı'nın sosyo-kültürel yapısıyla ilgili anekdotların yanı sıra divan kâtipliği, kethüdalık, surre eminliği gibi önemli görevlerde bulunan diğer kamu görevlileriyle ilgili anekdotlara da yer verilmiştir. Bu bölümde yer alan anekdotların tamamıyla olumsuz içeriğe sahip oldukları belirtilmiştir.

Tanıtım Bülteninden

2019 yılında Çizgi Kitabevi tarafından okurla buluşturulan kitabın arka kapağında bulunan tanıtım metninden alınan aşağıdaki metin kitabın amacı ve yöntemi hakkında bilgi vermektedir.

(...) *Bu çalışmada, XVI ve XVII. yüzyıllarda yazıldığı bilinen Osmanlı şair tezkirelerindeki anekdotların içerik haritası çıkarılmış; biyografilere değer kattığı söylenen bu parçalar zihniyet, mesaj ve telkinlerine göre istatistiksel olarak tasnif, tetkik ve tenkit edilmiştir. Yapılan inceleme seçme anekdotlara değil objektif bir istatistiksel sınıflandırmaya dayanmaktadır. Anekdotlar içerdikleri olumlu veya olumsuz mesajlara göre incelenmiştir. (...) Çalışmada, "hayır dua almak için" eserlerini yazdıklarını söyleyen tezkire yazarlarının anlattıkları şahıslarla ilgili daha çok olumsuz içeriğe sahip anekdotları tercih ettikleri hususu istatistiksel olarak ortaya konmuştur. Buradan hareketle bu eserler topluluğunun ahlâksızlığa ve sapkınlığa meyilli insanlar tarafından yazıldığı söylenebilir. Çünkü seçim kimliktir ve anekdotla onu yazanın/seçenin zihniyeti arasında kuvvetli bir ilişki vardır.*

Kitaptan Okura

Anekdotla göre Müderris Paşa Çelebi, devrin tanınmış şairlerinden Mihrî ile evlenmek istemektedir. Bu teklifi işiten devrin başka şairi Zâtî de aşağıdaki rezil dörtlüğü yazmıştır:

İşidün istemiş Mihrî'yi Paşa

Ana ol kendüyi ram eylesün emi

(...)

devamı ve daha fazlası için kitabı okumanız önerilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Ahmet Akgül tarafından hazırlanan *XVI ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Şair Tezkirelerinde Anekdot-Zihniyet İlişkisi* adlı kitap, yeni sayılabilecek bir bakış açısıyla; özgün ve önemli bir konuya temas etmektedir. Klasik Türk edebiyatı sahasında yeni tartışmalara ve bilgi alışverişlerine katkı sunacak niteliktedir. Yazar, ele aldığı konuyu, yeterli örnekle ve istatistiksel verilerle izah ederek kayda değer sonuçlara varmıştır.

Fırat Taş-*XVI ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Şair Tezkirelerinde Anekdot-Zihniyet İlişkisi*

Kaynakça

Akgül, Ahmet (2019). *XVI ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Şair Tezkirelerinde Anekdot-Zihniyet İlişkisi*. Konya: Çizgi Kitabevi